



Тетяна Ладиченко



11



Всесвітня ІСТОРІЯ

РІВЕНЬ
СТАНДАРТУ



Тетяна Ладиченко

Всесвітня ІСТОРІЯ

(РІВЕНЬ
СТАНДАРТУ)

11

**Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти**

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*



Київ
«ГЕНЕЗА»
2019

УДК 94(100)(075.3)
Л15

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Ладиченко Т. В.

Л15 Всесвітня історія : (рівень стандарту) : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Тетяна Ладиченко. – Київ : Генеза, 2019. – 160 с. : іл., карти.

ISBN 978-966-11-1027-3.

У підручнику висвітлюються події світової історії від закінчення Другої світової війни до сьогодення. Основну увагу приділено формуванню розуміння учнями процесів і тенденцій розвитку людства. Цьому сприятимуть документальні, картографічні та інші матеріали. Запитання і завдання спрямовано на реалізацію засад компетентісно орієнтованого навчання історії.

Зміст підручника відповідає вимогам нової навчальної програми із всесвітньої історії рівня стандарту.

УДК 94(100)(075.3)

ISBN 978-966-11-1027-3

© Ладиченко Т. В., 2019
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2019

ДОРОГІ ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИКИ ТА ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИЦІ!

У цьому, випускному для вас, навчальному році ви завершуєте вивчення всесвітньої історії чи не найскладнішим періодом за всю історію людства. Він особливо складний тому, що йдеться в ньому не про якусь далеке, тим більше абстрактне для вас минуле. Адже події, висвітлювані в підручнику, багато в чому безпосередньо торкаються саме вас і ваших близьких, а також позначатимуться щодня на вашому житті в майбутньому.

Підручник відповідає навчальній програмі, яку розроблено з урахуванням останніх досягнень історичної науки, а також включає певні питання політології, соціології, культурології, економічної теорії, без яких розуміння сучасного світу неможливе. Підручник містить українське, у сенсі української політичної нації, висвітлення подій недавнього минулого й сьогодення. Сподіваємося, він допоможе вам сформувати свою ідентичність.

Користуватися підручником досить легко, оскільки в ньому є рубрики, завдяки яким ви зможете збагатити свої уявлення щодо вивченого, подивитися на події, суспільні явища під іншим, часом несподіваним кутом зору: **«Погляд учасника подій»**, **«Мовою документів»**, **«Бліц-обговорення»**, **«Формуємо предметні компетентності»**, **«Розвиваємо критичне мислення»**.

Звертаємо увагу, що для виконання завдань з використанням додаткових джерел ви можете звернутися до матеріалів, які розміщено на інтернет-ресурсах. Радимо використовувати додаткові джерела інформації, що допоможуть вам не лише вивчати історію, а й безпосередньо зануритися у вир зображуваних подій за допомогою документальних та художніх фільмів, текстових та аудіоматеріалів, іншої цікавої пізнавальної інформації.

Маємо надію, що історичні знання, які ви отримаєте із цього підручника, не тільки сприятимуть успішному засвоєнню навчального матеріалу, але й слугуватимуть вам надалі своєрідним дороговказом у нашому крихкому, суперечливому й динамічному світі.

З повагою і найкращими побажаннями
Авторка

Розділ 1



ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

§1

Зміни у світі внаслідок Другої світової війни

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте з курсу 10 класу становище держав-учасниць антигітлерівської коаліції на завершальному етапі війни.

4

1. Ялтинсько-Потсдамські домовленості лідерів провідних держав антифашистської коаліції. В останній період Другої світової війни провідні учасники антигітлерівської коаліції – СРСР, США та Велика Британія – мали певні розбіжності у своїх поглядах на повоєнне облаштування світу, союзники бачили його по-різному. Так, Радянський Союз, що найбільше постраждав у війні, прагнув оточити свої кордони «поясом безпеки» з дружньо налаштованих щодо нього країн Східної і Центральної Європи. Велика Британія й Америка, у свою чергу, позбувшись потужного конкурента – Німеччини, яку пропонувалося розчленувати на 5–7 частин, і скориставшись послабленням Франції та Італії, сподівалися захопити провідні позиції у світі.

З метою залагодити суперечки та узгодити дії на останньому етапі війни союзники двічі збиралися на конференції на найвищому рівні. Так, **4–11 лютого 1945 р.** в Лівадійському палаці відбулася зустріч «великої трійки» – **Кримська (Ялтинська) конференція**. У її роботі взяли участь Й. Сталін, Ф. Рузвельт, В. Черчілль, міністри закордонних справ В. Молотов, Е. Стеттініус, Е. Іден та ін. У ході конференції була підписана таємна угода, якою передбачалося повернення Радянському Союзу Південного Сахаліну з прилеглими островами. До СРСР також мали відійти Курильські острови, відновлювалась оренда Порт-Артура. Радянський Союз отримав їх за згоду Сталіна взяти участь у війні з Японією через 2–3 місяці після завершення війни у Європі. Участь СРСР у війні з Японією в той час була конче потрібна для США та Великої Британії, оскільки військові фахівці передбачали, що інакше війна на Далекому Сході може тривати до 1947 р. Ще одним важливим питанням Кримської конференції було обговорення проблеми кордонів Польщі. Якщо питання про кордон Польщі та СРСР було загалом вирішене, то щодо західного кордону йшлося лише в загальній формі: «Польща повинна дістати істотне прирощення на півночі й заході».

Основні підсумки конференції:

- ▶ погодження принципів беззастережної капітуляції Німеччини;
- ▶ установлення контролю союзників над німецькою промисловістю;
- ▶ ліквідація нацистської партії та її інституцій;
- ▶ покарання воєнних злочинців;
- ▶ домовленість щодо вступу СРСР після капітуляції Німеччини у війну з Японією.

У прийнятій Декларації про визволену Європу передбачалося проведення погоженої політики у визволених європейських країнах. Важливим досягненням Ялтинської конференції стало рішення заснувати міжнародну **Організацію Об'єднаних Націй (ООН)**.

Наступною конференцією, яка мала велике значення для повоєнного облаштування світу, була **Потсдамська конференція (17 липня – 2 серпня 1945 р.)**. Делегацію СРСР очолював Й. Сталін, США репрезентував **Г. Трумен**, який став президентом після смерті у квітні 1945 р. **Ф. Рузвельта**, а Велику Британію спершу представляв **У. Черчілль**, а потім лідер лейбористів, які перемогли на парламентських виборах, **К. Етлі**.

Основні підсумки конференції:

- ▶ вирішено питання про майбутнє Німеччини, де мали бути проведені денацифікація, демілітаризація, демократизація та декартелізація. Інакше кажучи, 4D;
- ▶ прийнято систему чотиристоронньої окупації Німеччини: СРСР, США, Великою Британією та Францією;
- ▶ визначено нові польські кордони на заході та сході;
- ▶ вирішено питання про передання СРСР Кенігсберга та області;
- ▶ розподілено флот Німеччини між союзниками;
- ▶ засновано Раду міністрів закордонних справ, яка мала підготувати проекти мирних угод із Німеччиною та її союзниками.

До відкриття Потсдамської конференції спеціально було приурочене перше випробування ядерної зброї у США, проведене напередодні. Трумен розраховував використати цей факт у ролі вагомого аргументу в переговорах. Такої самої думки дотримувався і Черчілль. Проте повідомлення про випробування, несподівано для обох, не справило на Сталіна жодного враження. Хоча, за свідченням маршала Г. Жукова, Сталін все прекрасно зрозумів і дав вказівку радянським ученим прискорити відповідні розробки ядерної зброї.

- Делегація Української РСР на конференції в Сан-Франциско

Дізнайтеся з додаткових джерел прізвища та посади діячів, зображених на ілюстрації.



До відвертого конфлікту у Потсдамі справа все ж не дійшла – США ще потребували допомоги СРСР, зокрема у війні з Японією. Потсдамська конференція була останньою, на якій партнерам по антигітлерівській коаліції, хоч і не без труднощів, вдалося знайти взаємоприйнятні рішення і щодо майбутнього Німеччини, і щодо західних і східних кордонів Польщі, і навіть щодо Італії, яку США і Велика Британія намагалися поставити в привілейоване становище відносно інших країн-агресорів, запропонувавши не брати з неї репарацій й одразу ж прийняти в члени ООН.

Але вже у найближчому майбутньому США і Велика Британія в односторонньому порядку порушили більшість спільно прийнятих зобов'язань. Наприкінці 1945 р. коаліція фактично розпалася, а вчорашні союзники розпочали непримиренну боротьбу за вплив у повоєнному світі.

2. Організація Об'єднаних Націй (ООН). Спеціалізовані організації під егідою ООН. Зміни в розподілі сил після Другої світової війни вимагали створення міжнародної організації з метою підтримання і зміцнення миру та безпеки. Головні проблеми щодо створення всесвітньої організації безпеки було узгоджено на конференції представників СРСР, США й Великої Британії в Думбартон-Оксі 1944 р. На конференції було підготовлено проект статуту організації. Питання про порядок голосування в Раді Безпеки та про склад членів організації керівники держав узгодили під час зустрічі в Криму 1945 р. Тоді було вирішено, що засновницька конференція відбудеться у Сан-Франциско. **25 квітня 1945 р.** до «Опера-Хауз» з'їхалися делегати й радники. Відкривав конференцію державний секретар США **Е. Стеттініус**. Радянську делегацію очолив **В. Молотов**, британську – **Е. Іден**. У конференції взяли участь делегації Української РСР та Білоруської РСР. Це стало можливим завдяки визнанню країнами антигітлерівської коаліції внеску обох народів у перемогу над Німеччиною та величезним жертвам, яких вони зазнали. На відкриття конференції приїхали делегації з Європи, Азії, Африки. 26 червня 1945 р. учасники конференції Об'єднаних Націй підписали Статут ООН; серед тих, які підписали його, була також Українська РСР.

Загалом 50 держав підписали Статут ООН, а **24 жовтня 1945 р.** він набув чинності. Цей день вважається днем створення ООН (Організації Об'єднаних Націй).

Головною метою створення цієї організації було проголошено підтримання миру і міжнародної безпеки, недопущення агресій, сприяння економічному і соціальному прогресу, дотримання прав

людини і соціальних свобод.

Першим генеральним секретарем ООН став **Трюгве Гальвдан Лі**, один із лідерів Норвезької робітничої партії, офіційно введений на посаду **2 лютого 1946 р.**

Статут ООН проголосував рівноправність усіх людей, повагу прав людини і основних свобод. Згодом цей розділ було доповнено ухваленою в грудні 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларацією прав людини.

Головні органи Організації Об'єднаних Націй:

1) Генеральна Асамблея

Генеральна Асамблея складається з представників майже всіх націй світу. Нині загальна кількість країн-членів становить 193 нації. Швейцарія не є членом Організації Об'єднаних Націй, хоча одна з регіональних штаб-квартир ООН розташована в Женеві. Кожна країна-член має лише один голос, незалежно від її розмірів та багатства. Генеральна Асамблея звичайно збирається в Нью-Йорку. Кожна країна репрезентована дипломатом високого рангу, але час від часу міністри закордонних справ або навіть глави держав відвідують зустрічі Генеральної Асамблеї. Її засідання відбуваються зазвичай із вересня до середини грудня, у разі потреби також прово-



дяться надзвичайні сесії. Генеральна Асамблея є форумом, на якому країни-члени можуть обговорювати будь-які питання глобального значення. Обговорення, що ведуться на сесіях Генеральної Асамблеї, знаходять відображення в підписаних угодах і у створенні нових міжнародних законів. Ці угоди або прийняті резолюції є тільки рекомендаціями і не мають сили законів. Проте вони мають велику вагу, бо відображають думку більшості країн.



■ Комплекс будівель ООН

2) Рада Безпеки

Головним обов'язком Ради Безпеки є підтримка міжнародного миру. Вона проводить свої засідання в Нью-Йорку, коли в цьому виникає необхідність. Рада складається з 15 членів, п'ять із яких є постійними: Китай, Франція, Російська Федерація, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Інші 10 членів вибираються Генеральною Асамблеєю терміном на два роки, п'ять із яких переобираються щороку. За Статутом Організації Об'єднаних Націй усі її члени повинні погоджуватися з рішеннями, ухваленими Радою Безпеки. Рада Безпеки має повноваження ухвалювати рішення, які зобов'язують країни-членів виконувати їх. Проте кожен із п'яти постійних членів може накласти вето на будь-яке рішення, навіть якщо інші чотири схвалюють його. Рішення Ради Безпеки не завжди реалізуються, їхній успіх залежить від бажання урядів виконувати резолюції.

3) Міжнародний суд

Суд складається з 15 суддів, вибраних Генеральною Асамблеєю. Судді вибираються за рівнем кваліфікації, а не за національною ознакою. Проте не може бути вибрано два судді з однієї країни. Суд знаходиться в Гаазі (Нідерланди). Країни-члени можуть передавати на розгляд Міжнародного суду такі справи, як прикордонні суперечки, право на рибальство, право на корисні копалини та інші спірні питання, які згадуються Статутом. Генеральна Асамблея або Рада Безпеки можуть консультуватися із судом з будь-якого питання.

Спеціалізовані організації під егідою ООН

Міжнародна організація праці (МОП)



МОП стала першою спеціалізованою установою ООН у 1946 р., хоча була заснована ще в 1919 році для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці. На сьогодні членами МОП є 185 держав. МОП розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборону примусової праці, гендерну рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних принципів та прав у сфері праці, створення більш широких можливостей для жінок та чоловіків з метою забезпечення гідної зайнятості та отримання належної заробітної плати, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення соціального діалогу.

Міжнародна агенція з атомної енергії (МАГАТЕ)



МАГАТЕ є провідним світовим міжнародним урядовим форумом науково-технічної співпраці в галузі мирного використання ядерної технології. Станом на квітень 2015 р. до складу Агентства входило 164 країни-члена. Статут Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ) ухвалили 26 жовтня 1956 р. на міжнародній конференції, яку проводили в штаб-квартирі ООН. Агентство почало існувати у Відні з 29 липня 1957 р. 14 листопада 1957 р. Генеральна Асамблея ухвалила угоду щодо відносин між МАГАТЕ і ООН.

Згідно зі Статутом двома основними цілями діяльності МАГАТЕ є контроль за мирним використанням атомної енергії і забезпечення того, що допомогу МАГАТЕ не буде використано у військових цілях.

МАГАТЕ встановлює стандарти ядерної безпеки і захисту довкілля, надає країнам-членам технічну допомогу, а також заохочує обмін науковою і технічною інформацією щодо ядерної енергії.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).



ЮНЕСКО – спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх держав-членів у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

На початку 2019 р., після виходу з ЮНЕСКО Ізраїлю та США, організація налічувала 193 постійних і 10 асоційованих членів. Головний осередок ЮНЕСКО знаходиться в Парижі. Україна є членом ЮНЕСКО з 1954 р. 16 листопада 1945 р. був підписаний Статут ЮНЕСКО і створена підготовча комісія. Документ набув чинності 4 листопада 1946 р. після того, як був ратифікований 20 державами. Основними завданнями організації були встановлення справжньої культури миру та перешкодження розв'язуванню нової світової війни, що реалізуються за допомогою сприяння забезпеченню «інтелектуальної та моральної солідарності людства».

Дитячий фонд ООН, ЮНІСЕФ



ЮНІСЕФ – спеціалізована структура ООН, створена 11 грудня 1946 р., яка працює у більше ніж 190 країнах світу. У її компетенції є захист прав та інтересів дітей з моменту їх народження і до початку дорослого життя. До вирішення дитячих проблем ЮНІСЕФ залучає найширше коло тих, хто може і повинен подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни. Фонд надає допомогу дітям держав, що розвиваються. Діяльність ЮНІСЕФ фінансується за рахунок добровільних внесків фізичних осіб, підприємств, фондів та урядів.

Світовий банк



Світовий банк створено у 1944 р. як Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Коли він розпочинав свою діяльність, спрямовану на прискорення ліквідації наслідків Другої світової війни, до його складу входило 38 країн. Зараз співвласниками Світового банку є 188 країн-членів, інтереси яких представляють

Рада керуючих і Рада директорів, що перебувають у Вашингтоні. Країни-члени є акціонерами Світового банку, які володіють правом приймати остаточне рішення. Умовою членства у Світовому банку є членство в Міжнародному валютному фонді, який був заснований практично одночасно зі Світовим банком, тобто перш ніж вступити до МБРР, країна повинна спочатку стати членом Міжнародного валютного фонду.

Світовий банк не є «банком» у звичайному розумінні цього слова, це міжнародне співтовариство країн або «акціонерів», які мають своїх представників у Раді виконавчих директорів. Ці представники визначають політику Банку і здійснюють нагляд за його діяльністю. Світовий банк має представництва у 100 країнах. Світовий банк підтримує зусилля країн, спрямовані на інвестування капіталу в людські ресурси, шляхом будівництва шкіл, оздоровчих центрів, постачання питної води та електроенергії, формування орієнтованих на розвиток урядів та захисту довкілля. Банк надає консультації і позики для впровадження конкретних проєктів.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)



ВООЗ – спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка опікується проблемами охорони здоров'я у світовому масштабі. Штаб-квартира розташована у Женеві. До складу ВООЗ на 2019 рік входило 194 країни.

1945 року на конференції в Сан-Франциско ухвалено рішення щодо створення міжнародної організації з питань охорони здоров'я. 1946 року Міжнародна конференція охорони здоров'я, яка проходила у Нью-Йорку, схвалила Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ).

День набуття чинності Статуту ВООЗ – **7 квітня 1948 р.** – вважають днем заснування цієї організації і щорічно відзначають як Світовий день здоров'я. Головна мета ВООЗ – сприяння забезпеченню охорони здоров'я населення всіх країн світу. Текст Статуту ВООЗ можна коротко сформулювати як «Право на здоров'я». ВООЗ координує міжнародне співробітництво з метою розвитку й удосконалення систем охорони здоров'я, викорінення та зменшення тягаря інфекційних захворювань, зокрема боротьби з поширенням СНІДу, впровадження у світових масштабах імунізації від тяжких інфекційних хвороб, координації фармацевтичної діяльності країн-членів тощо.

3. «Загальна декларація прав людини» (1948 р.) і міжнародні пакти про права людини (1966 р.). «Загальна декларація прав людини» – перший міжнародно-правовий документ ООН, що проголосив основні права і свободи людини. Декларація була прийнята **10 грудня 1948 р.** Генеральною Асамблеєю ООН (8 членів, зокрема СРСР і УРСР, утрималися при голосуванні). Позиція цих та деяких інших делегацій пояснювалась тим, що їхні пропозиції щодо вміщення в текст Декларації прав націй на самовизначення, захисту національних меншин і заборони фашистської ідеології не знайшли підтримки.

Щороку в цей день відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від **4 грудня 1950 р.** відзначається День прав людини. Декларацію ратифікувала більшість держав світу, зокрема й Україна. Складається з преамбули та 30 статей. Документ проголосив невід'ємне й обов'язкове дотримання громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини. Статті базуються на визнанні гідності



■ Чорновий варіант «Загальної декларації прав людини»

всіх людей, рівності їхніх прав, що є необхідною передумовою свободи, справедливості та загального миру. Декларація проголошує, що права і свободи людини не можуть бути обмежені за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних переконань, національності або соціального походження, майнового стану. Серед проголошених прав найважливішими є такі:

- ▶ рівність усіх перед законом;
- ▶ презумпція невинуватості;
- ▶ недоторканність особи;
- ▶ недопустимість неправомірного втручання в особисте і сімейне життя;
- ▶ право на працю та захист від безробіття, на власність, відпочинок, освіту;
- ▶ право виїзду зі своєї країни та безперешкодного повернення до неї.



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Ряд учасників обговорення декларації висловили зауваження, що право безперешкодно пропагувати на чужих територіях будь-які погляди є втручанням у державний суверенітет, адже не всі погляди є прийнятними в різних країнах. Зокрема США та Велика Британія не погодилися навіть на заборону пропаганди нацизму. А що думаєте із цього приводу ви? Свою точку зору аргументуйте.

Положення декларації стали правовою основою для стандартів, згодом прийнятих Радою Європи, а також близько 70 різних конвенцій з питань прав людини, які детальніше трактують ці права. Як свідчить міжнародний досвід, ефективність гарантій основних прав та свобод людини залежить від таких основних факторів:

- ▶ рівня розвитку правових принципів й інститутів демократії;
- ▶ стану економіки, засобів розподілу життєвих благ;
- ▶ правотворчої атмосфери в суспільстві, рівня правового виховання і культури населення;
- ▶ ступеня суспільної злагоди, наявності певних елементів у системі функціонування державної влади.

Загальна декларація прав людини є основою, на якій ґрунтуються міжнародні стандарти права, першою універсальною заявою про основні принципи, що стосуються притаманних людині прав, загальним стандартом, спираючись на який усі люди і всі країни визначають рівень прогресу в цій галузі.

Продовжили і доповнили Декларацію **Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права** і **Міжнародний пакт про громадянські та політичні права** – основоположні документи в галузі прав людини, які набули чинності в 1966 р. Вони закріплюють і розвивають цілі та принципи Загальної декларації прав людини і є обов'язковими для держав-учасниць. Україна підписала пакти у 1968 р., ратифікувала – у 1973 р. Перший пакт зобов'язує держави захищати такі права людини: на працю, справедливі та сприятливі її умови; на відпочинок; на оплачувану відпустку; на достатній життєвий рівень; на створення професійних спілок; на страйки; на соціальне забезпечення; на освіту; на захист сім'ї, матері та дитини; на найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я; на участь у культурному житті та користування результатами наукового прогресу. Другий пакт зобов'язує учасників гарантувати своїм громадянам такі права: на життя, свободу, недоторканність особи; на процесуальні та судові гарантії, у тому числі недопущення свавільних арештів і позбавлення свободи інакше, ніж на основі закону.

Пактом забороняється:

- ▶ втручання в особисте і сімейне життя;
- ▶ порушення недоторканності житла, таємниці кореспонденції;
- ▶ посягання на честь і репутацію.

Також захищаються права на свободу думки, совісті та релігії, на мирні збори і свободу асоціацій, участь в управлінні державою та ін. Додатком до цього пакту є **Факультативний протокол**. Держави, що приєдналися до нього, дали згоду на розгляд індивідуальних скарг своїх громадян у Комітеті з прав людини. Пакти зобов'язують учасників вживати необхідних заходів для забезпечення прав людини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного та соціального походження, майнового стану. Передбачені систематичні звіти держав про вжиття відповідних заходів. Комітет з прав людини відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права розглядає доповіді держав про стан з правами людини в державах-учасниках.

Названі три міжнародно-правові акти – «Загальну декларацію прав людини», Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права – називають **«Хартією прав людини»**. Юридична сила документів, що до неї входять, різна. Загальна декларація прав людини містить у собі норми-рекомендації, тобто закріплені в ній положення бажані, але не обов'язкові для держав – членів ООН. Норми поведінки, що закріплені в пактах, які по суті є міжнародними договорами, вважаються обов'язковими для держав, що приєдналися до них. Засоби щодо втілення положень пактів у життя містяться як у самих пактах, так і в окремих документах – Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та другому Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямованому на скасування смертної кари.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Назвіть дати головних етапів створення ООН.

Просторову

Простежте на карті, які території відійшли до СРСР за рішеннями Ялтинської та Потсдамської конференцій глав держав антигітлерівської коаліції.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, зробіть довідку про роль ООН у запобіганні та припиненні збройних конфліктів у другій половині ХХ ст.

Логічну

1. Проаналізуйте основні підсумки Ялтинської та Потсдамської конференцій.
2. З якою метою було створено ООН?
3. Проаналізуйте зміст та значення документів, які входять до «Хартії прав людини».

Аксіологічну

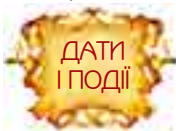
Висловіть своє ставлення до того факту, що СРСР та УРСР утримались при голосуванні в ООН за «Загальну декларацію прав людини».

Мовленнєву

У групах обговоріть питання про виконання рішень Ялтинської та Потсдамської конференцій. Чи всі вони були виконані і як змінився світ після їх втілення в життя?

Виконайте проект

Розділіться на групи, знайдіть матеріали про діяльність спеціалізованих організацій під егідою ООН та участь у ній України. Підготуйте та представте відповідні презентації.



26 червня 1945 р. – прийняття Статуту ООН.

10 грудня 1948 р. – прийняття «Загальної декларації прав людини».

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, які питання викликали суперечки в союзників по антигітлерівській коаліції на завершальному етапі війни.

1. Радянська окупація Східної Європи. Визволяючи країни Східної, Центральної та Південно-Східної Європи від нацистської окупації, СРСР, спираючись на місцеві комуністичні та робітничі партії, сприяв запровадженню радянської моделі суспільного устрою, створивши довкола своїх західних кордонів систему лояльних щодо себе держав. У кожній з країн народної демократії, як їх називали в Радянському Союзі: Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччині, Угорщині, Югославії – сценарій приходу до влади прорадянського уряду був власний, проте сутність цього процесу не змінювалася. Протягом 1947–1948 рр. на так званих «об'єднувальних з'їздах» у переважній більшості східноєвропейських країн комуністи фактично поглинули і підкорили собі соціал-демократів. Незважаючи на нові назви і в ряді випадків відсутність слова «комуністична», це були марксистсько-ленінські, комуністичні партії, які стали стрижнем політичної системи в своїх країнах. За винятком Югославії, вони практично повністю копіювали модель розвитку Радянського Союзу.



■ Джордж Кеннан

2. Меморандум Дж. Кеннана і промова В. Черчілля у Фултоні. Важливу роль у формулюванні американської політики щодо СРСР у повоєнний період відіграв радник американського посольства у Москві (який пізніше був послом США у Москві) **Джордж Кеннан**. Відповідаючи в лютому 1946 р. на запит міністерства фінансів США, яке просило пояснити позицію СРСР стосовно небажання підтримати Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, Кеннан підготував телеграму довжиною понад 8000 слів, у якій обґрунтовував необхідність заміни рузвельтівської політики партнерства з СРСР жор-

сткими діями, спрямованими на недопущення розширення сфер його впливу. Цю телеграму прийнято називати «**меморандумом Кеннана**». Свою концепцію «стримування комунізму» Кеннан (під псевдонімом «Х») розвинув у статті в липневому номері журналу «Foreign Affairs» за 1947 р.

Таким чином була сформульована доктрина «стримування комунізму», що стала провідною американською стратегією у повоєнний період.

Автор доктрини «стримування», який прожив довге життя (помер у 101 рік), у наступні роки намагався пояснити, що не мав наміру наразити США на військово-протистояння з СРСР, а прагнув вирішувати всі проблеми дипломатичним шляхом.



ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Мені слід було пояснити, що я не підозрював їх (Радянський Союз) у якому-небудь бажанні нападати на нас. Це був післявоєнний час, і це було абсурдом думати, що вони збирались



■ Карикатура на виступ У. Черчілля в радянській пресі

розвернутись та атакувати США. Я не думав, що мені необхідно це пояснювати, проте очевидно, що мені слід було це зробити. (З інтерв'ю Дж. Кеннана)

Чи підтверджують слова Кеннана те, що його ідея «стримування» була просто використана американським керівництвом для розгортання «холодної війни»?

Широке оприлюднення думки про необхідність боротьби проти міжнародного комунізму відбулося в промові колишнього прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчілля в американському містечку Фултон штату Міссурі, рідному штаті тодішнього президента Г. Трумена. Промова була виголошена **5 березня 1946 р.** у присутності президента США.

Черчілль запропонував створити для боротьби проти СРСР і комунізму «асоціацію народів, котрі розмовляють англійською мовою», яка володіла б ядерною зброєю і могла б розраховувати на військову перевагу над Радянським Союзом. Ця промова вважається початком «холодної війни».

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



Від Штеттіна на Балтиці до Трієста на Адріатиці на континент спустилася залізна завіса. За цією лінією сховані всі скарби стародавніх країн Центральної та Східної Європи – Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест, Софія. Усі ці знамениті міста й населення цих країн знаходяться у (...) сфері радянського впливу. Вплив цей проявляється у різних формах, однак уникнути його не може ніхто. Більш того, всі вони зазнають відчутного зростаючого контролю з боку Москви. Лише Афіни, столиця стародавньої та вічно прекрасної Греції, з їх безсмертною славою мають можливість визначити своє майбутнє на вільних і рівних виборах за участю британських, американських і французьких спостерігачів (...).

Прокоментуйте наведений фрагмент. Висловіть власну точку зору.

3. Доктрина Г. Трумена і план Маршалла. Реальне втілення ідея «стримування комунізму» знайшла у промові президента Г. Трумена на засіданні обох палат конгресу **12 березня 1947 р.** Формально мова йшла про надання економічної і військової допомоги проамериканським урядам Греції (де не вшухала громадянська війна) і Туреччини. Трумен закликав терміново асигнувати 400 млн дол. на надання допомоги грецькому і турецькому урядам. Проте насправді питання ставилося значно ширше. Трумен оголошував США своєрідним еталоном демократії, покликаним «допомагати вільнолюбним народам забезпечувати свої вільні інститути і свою територіальну цілісність» від «прямої або опосередкованої агресії». На практиці це започатковувало посилення втручання Сполучених Штатів у внутрішні справи навіть дуже віддалених територіально від них країн, а також підтримку будь-яких дружніх до США, зокрема й відверто антидемократичних, режимів. Ця теорія поширення установок і цінностей західної цивілізації на довгі роки стала наріжним каменем американської зовнішньої політики і дістала назву «**доктрини Трумена**».

Іншим важливим кроком американської політики в повоєнні роки було втілення **плану Маршалла**. В умовах, коли Європа лежала в руїнах, а Сполучені Штати найменше постраждали під час війни та змогли накопичити значні ресурси, було вирішено використати части-



■ Державний секретар США Дж. Маршалл

ну їх для стабілізації становища в країнах Європи. Так народився план здійснення цілого комплексу різноманітних заходів, що отримали назву «план Маршалла» – за прізвищем тодішнього державного секретаря США **Джорджа Маршалла**, який **5 червня 1947 р.** з трибуни Гарвардського університету офіційно озвучив наміри влади США взяти активну участь у повоєнному відродженні Європи.

Згідно із планом, шістнадцятьом європейським країнам (Австрії, Бельгії, Великій Британії, Греції, Данії, Ірландії, Ісландії, Італії, Люксембургу, Нідерландам, Норвегії, Португалії, Туреччині, Франції, Швеції та Швейцарії), які погодилися на участь у цьому трансатлантичному проекті (пізніше до них приєдналася й Західна Німеччина), протягом чотирьох років було надано кредити на суму близько 12,4 млрд доларів. Це становило 5 % валового національного продукту США. Сьогодні такий відсоток ВВП означав би близько 400 млрд. Основна частка з цих сум припала на Велику Британію (2,8 млрд), Францію (2,5 млрд), Італію і Західну Німеччину (по 1,3 млрд) та Нідерланди (1 млрд).

4. Поділ Німеччини. Після капітуляції Німеччини 8 травня 1945 р. вона перестала існувати як суверенна держава і була поділена на чотири окупаційні зони союзників по антигітлерівській коаліції: радянську, американську, англійську, французьку. Такого рішення домагалися, у першу чергу, Велика Британія і США, що прагнули позбутися потужного економічного і політичного конкурента. Але в умовах погіршення відносин з СРСР їх точка зору невдовзі змінилася. Тепер вони потребували більш-менш міцної (хоч і контрольованої ними) і милітаризованої Німеччини.

Всупереч Потсдамським домовленостям, **2 грудня 1946 р.** між Британією та США було підписано угоду про об'єднання їхніх зон окупації. У лютому 1948 р. до цієї угоди приєдналася Франція. В об'єднаній західній зоні почали швидко формуватися органи влади – економічна й виконавча ради, верховний суд, банк німецьких земель тощо. Ці заходи остаточно узаконили розкол країни на східну і західну частини.

У вересні 1948 р. було скликано парламентську раду, до якої увійшли представники парламентів (ландтагів) західних земель і Західного Берліна. Вона розробила конституцію. Після затвердження окупаційними властями основний закон набрав чинності **23 травня 1949 р.** конституція закріпила основні громадянські та політичні свободи і проголосила Західну Німеччину демократичною федеративною державою.

До складу Західної Німеччини у 1949 р. увійшли 11 земель (після об'єднання Бадена і Вюртембергу – 10), кожна з яких мала свою конституцію, законодавчі, виконавчі та судові органи. За формою правління **Федеративна Республіка Німеччини** стала парламентською республікою.

20 вересня 1949 р. приступив до виконання своїх обов'язків коаліційний уряд. Цим актом скінчився процес формування Федеративної Республіки Німеччини.

У східній (радянській) зоні окупації процес утворення держави теж проходив майже одночасно. Вищим законодавчим органом влади стала Народна рада, яка 30 вересня 1949 р. затвердила конституцію, а **7 жовтня 1949 р.** проголосила утворення **Німецької Демократичної Республіки** (НДР). Як і всю Німеччину, на дві зони було розділено й Берлін: його східна частина стала столицею НДР. А західна – самокерованою територією, економічно й політично пов'язаною з ФРН.

5. НАТО та Організація Варшавського договору (ОВД): закріплення біполярності світу. В умовах розв'язання відкритої конфронтації між колишніми союзниками з антигітлерівської коаліції розпочалося створення військово-політичних союзів, що протистояли один одному. Сполучені Штати запропонували створити трансатлантичний військово-політичний союз за участю США, Канади і західно-європейських держав. З ініціативи США такий союз було створено **4 квітня 1949 р.** у Вашингтоні. 12 держав (Велика Британія, Бельгія, Голландія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція) підписали того дня

договір про створення **Північноатлантичного пакту** – військово-політичного блоку **НАТО**. Учасники договору брали зобов'язання надавати один одному допомогу в разі загрози «політичній незалежності чи безпеці» будь-якої з договірних сторін. Під «нападаючою стороною» розумівся Радянський Союз та інші країни соціалізму.

На підставі цієї та наступних угод США розмістили свої збройні сили в більшості країн – учасниць блоку. У **1955 р.** до складу НАТО увійшла ФРН. Згодом, у 1950-ті рр., з ініціативи США було створено військово-політичні блоки в Азії – **СЕАТО** й **СЕНТО**. Організація договору Південно-Східної Азії – **СЕАТО** – виникла **1954 р.** в Манілі (Філіппіни). До її складу увійшли США, Велика Британія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Філіппіни, Таїланд, Пакистан. У 1955 р. було створено блок СЕНТО, або Багдадський пакт (Велика Британія, Туреччина, Ірак, Іран, Пакистан).

Водночас СРСР об'єднував своїх союзників у Європі. У **1949 р.** було засновано **Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ)**, а **14 травня 1955 р.** соціалістичні країни підписали Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу восьми країн (СРСР, Польщі, Чехословаччини, НДР, Румунії, Болгарії, Албанії, Угорщини) строком на 20 років. П'ята стаття передбачала організацію Об'єднаного командування збройних сил держав-учасниць Варшавського договору, яке очолив маршал Радянського Союзу І. Конев, а також Військової ради, Штабу об'єднаних збройних сил. Найвищим органом **Організації Варшавського договору (ОВД)** став Політичний консультативний комітет (ПКК).



■ Емблема НАТО



■ Емблема ОВД

Формуємо предметні компетентності

15

Хронологічну

1. До подій доберіть відповідні дати: проголошення доктрини Трумена; створення СЕАТО; оприлюднено «меморандум Кеннана»; засновано РЕВ.
2. Зробіть хронологічний ланцюжок утворення ФРН.

Просторову

Покажіть на карті, які країни отримували допомогу за планом Маршалла.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Дж. Кеннана.

Логічну

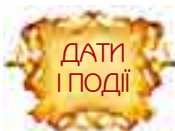
1. Яка доктрина стала практичним втіленням ідеї «стримування комунізму»?
2. Як ви розумієте тезу, виголошену У. Черчіллем про «залізну завісу», яка спустилася «від Штеттина на Балтиці до Трієста на Адріатиці».
3. Визначте, яке значення, на вашу думку, мав план Маршалла для країн Європи.

Аксіологічну

Уявіть, як почувалися німці, коли їхню батьківщину розділили на різні частини. Чи прагнули вони возз'єднатися?

Мовленнєву

У групах обговоріть питання: чому саме У. Черчілль, який ще рік тому був союзником Й. Сталіна, висловився про необхідність боротьби з СРСР?



5 березня 1946 р. – промова У. Черчілля у Фултоні

5 червня 1947 р. – проголошено план Маршалла

4 квітня 1949 р. – створено НАТО

14 травня 1955 р. – підписано договір про створення ОВД

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

§3

Формування постіндустріального світу

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, що вам відомо про рівень технічного прогресу у світі після Другої світової війни. Чим, на вашу думку, пояснюються швидкі зміни?

16

1. Концепція постіндустріального (інформаційного) суспільства. Постіндустріальне суспільство – нова стадія суспільного розвитку, яка, на переконання західних учених, приходить на зміну індустріальному суспільству.

Термін «постіндустріалізм» було запроваджено у науковий обіг англійським соціологом **А. Пенті** ще на початку ХХ ст. Він дав і його перше визначення: «стан суспільства, яке постане після розвалу індустріалізму». Він запропонував використати цей термін для роздумів про майбутнє у зв'язку з тим, «що індустріалізм приречений».

Уперше після Другої світової війни термін «постіндустріалізм» вжив американець **Д. Рісмен** у 1958 р. Слідом за ним кілька суспільствознавців, серед яких можна назвати **А. Турена**, **Д. Белла**, **З. Бжезинського**, **Е. Тоффлера**, **Ж. Фурастьє**, **Й. Масуду** й інших, дійшли висновку, що наприкінці 60-х років ХХ ст. суспільство в розвинутих країнах почало втрачати чимало важливих характеристик індустріального ладу і набувати нових ознак. Це дало підстави говорити про становлення якісно нового соціуму.

Нове суспільство в різних авторів одержало кілька варіантів назви. Крім більш відомого «постіндустріального» з'явилися терміни «**інформаційне суспільство**» (Й. Масуда, Японія), «**технотронне суспільство**» (З. Бжезинський, США), «**наукове суспільство**» (М. Понятовський, Франція), «**суперіндустріальна цивілізація**» і «**третя хвиля**» (А. Тоффлер, США) та інші.

Як сформована концепція «постіндустріалізм» склався в 1970-х рр. і пов'язаний з ім'ям професора соціології Гарвардського університету Данієля Белла. 1973 р. він опублікував фундаментальну працю «Прийдешнє постіндустріальне суспільство».

Згідно з концепцією постіндустріального суспільства виокремлюють три його стадії:

- ▶ аграрну (доіндустріальну) (переважає сільське господарство);
- ▶ індустріальну (переважає промисловість);
- ▶ постіндустріальну (переважає сфера послуг).

Основними інститутами (формами соціальної організації) на **першій стадії** були церква й армія, на **другій** – корпорація, на **третій** – університети, що здійснюють організацію теоретичних знань. Науковий потенціал визначає могутність держави, на противагу попередній стадії, де таку могутність визначав потенціал промисловий.

Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи. Тобто **центральною ознакою постіндустріального суспільства є панування науки**, наукових знань, зміни у структурі суспільства. Основними елементами цієї структури стають університети, наукові інститути, науково-дослідні організації.

Доступність інформаційної техніки і технологій приводить до того, що все більше інтелектуальних працівників одержують можливість індивідуального виробництва інформаційних продуктів, що найчастіше високо оцінюється. Ознаками цього класу є також затребуваність його представників у різних структурних елементах соціальної ієрархії, а також виняткова мобільність.

З іншого боку, у постіндустріальному суспільстві чимало людей, які не володіють ані знаннями, необхідними у високотехнологічних виробництвах, ані можливостями отримати освіту, ані особливими здібностями. Вони опиняються у становищі або «**працюючої бідноти** (working poor)», або нижчого «**пригніченого**» класу (underclass). Сюди входять найбільш знедолені прошарки суспільства. До цієї категорії нині належить не менше третини населення постіндустріальних країн.

В основу класового поділу постіндустріального суспільства Белл покладає принцип знань і кваліфікації і виділяє, відповідно, чотири основні класи:

- ▶ фахівці (учені, інженери, економісти);
- ▶ техніки і напівфахівці;
- ▶ службовці;
- ▶ робітники, зайняті фізичною працею.

Концепція Белла, як і інші концепції «трансформації капіталізму», заснована на реальних фактах, тенденціях капіталістичного розвитку. Проте вчений не передбачав того, що процеси виробництва продовжуватимуть спокійно залишатися в епіцентрі капіталістичної моделі накопичення, а наука не зможе стати незалежною від соціальних умов самодостатньою силою, недооцінював роль подальшого розширення суспільства.

2. Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини. Поширення демократії у другій половині ХХ ст. стало головним напрямком політичного розвитку країн Західної Європи і Північної Америки. Які ж чинники зумовили демократичні перетворення після Другої світової війни? Важли-



■ Розгляньте ілюстрацію. Як ви розумієте її зміст? Аргументуйте.

вою рисою процесу демократизації слід вважати, зокрема, розширення прав людини і формування механізмів їх дотримання.

Про зростання уваги світової спільноти до дотримання прав людини свідчить той факт, що крім «Загальної декларації» ООН згодом прийняла понад 80 інших документів у цій царині. У **1950 р.** Рада Європи, що об'єднувала на той час західноєвропейські демократичні країни, ухвалила Європейську конвенцію із захисту прав людини й основних свобод, на основі якої виникли Європейська комісія у справах людини і Європейський суд.

Важливими міжнародними документами з прав людини є також:

- ▶ Конвенція про політичні права жінок (1952 р.);
- ▶ Конвенція про статус біженців (1951 р.);
- ▶ Європейський соціальний статут (1961 р.);
- ▶ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.);
- ▶ Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1965 р.);
- ▶ Міжнародна конвенція про знищення злочинів апартеїду і покарання за нього (1973 р.);
- ▶ Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 р.);
- ▶ Конвенція про права дитини (1989 р.) та деякі інші.

Основні права людини були зафіксовані й у **Заключному акті Народи з питань безпеки і співробітництва**, підписаному 1975 р. в Гельсінкі всіма європейськими країнами (крім Албанії), США і Канадою. Фундаментальне значення має включена до Заключного акта Декларація принципів, якими держави-учасниці повинні керуватися у взаємовідносинах. Серед десяти важливих принципів бачимо принцип поважання прав людини й основних свобод, зокрема свободу думки, совісті, релігії та переконань.

Паралельно з міжнародним та регіональним декларуванням прав людини відбувався процес їх закріплення в окремих країнах. Відтак, можна стверджувати, що у більшості країн Заходу в цей період відбувалося становлення правової держави – державної системи, для якої характерна вищість прав людини, рівність незалежно від етнічного походження, мови, релігійного віросповідання тощо. Це можна простежити на прикладі нових конституцій, ухвалених у перші повоєнні роки.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



Усі громадяни володіють однаковою громадянською гідністю і рівні перед законом, незважаючи на стать, расу, мову, релігію, політичні переконання, особисте і соціальне становище. Завдання республіки – усунути економічні і соціальні перешкоди, які, обмежуючи свободу і рівність громадян, перешкоджають повноцінному розвитку людської особистості й ефективній участі всіх робітників у політичній, економічній і соціальній організації країни.

(Із конституції Італії)

Проаналізувавши міжнародні документи, можна дійти висновку, що упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. перелік основних прав і свобод людини суттєво розширився. Якщо одразу після завершення війни новацією було декларування прав людини на працю, охорону здоров'я, освіту, відпочинок, соціальну допомогу, то починаючи з 1970-х рр. дедалі активніше заговорили про право людини на нормальне екологічне середовище для проживання. Згодом феміністичний рух досяг закріплення різноманітних прав жінок у низці міжнародних документів.

Із розвитком нових інформаційних технологій і створенням різних електронних баз даних актуальним стало питання про право на вільний доступ до інформації, а конференція ООН у справах людини у 1993 р. визнала невід'ємним правом людини право на розвиток. Водночас після Другої світової війни намітилась тенденція до прискіпливішого контролю за дотриманням прав і свобод людини. Так, у конституціях Італії та ФРН, наприклад, записано, що кожен громадянин, який користується наданими йому правами на шкоду основам вільного демократичного порядку, позбавляється цих прав за рішенням конституційного суду.

Окрім судового контролю, почали створюватись спеціальні контрольні органи, покликані стежити за дотриманням основних прав і свобод. До них, зокрема, належить створення у багатьох країнах світу спеціального уповноваженого у справах людини – **омбудсмена**. Уперше така посада була запроваджена у Швеції в **1809 р.**, згідно з прийнятою в цьому році конституцією («Формою правління»). Довгий час ідея створення омбудсмена не була прийнята в інших правових системах, крім шведської. Однак з часом посада омбудсмена була введена за шведською моделлю і в інших країнах Північної Європи – в **1919 році** (після здобуття незалежності від Радянської Росії) у Фінляндії, в **1952 році** в Норвегії, через рік у Данії. Першою неєвропейською державою, яка ввела посаду омбудсмена, стала Нова Зеландія в **1962 році**, першою соціалістичною – Польща (**1987 року**). Тепер у 100 країнах світу омбудсмени стоять на сторожі прав і свобод людини.

У США і Канаді цей інститут діє на рівні штатів/провінцій і муніципалітетів, а в європейських країнах – на загальнонаціональному рівні. У 1993 р. рішенням ООН було засновано посаду Комісара у справах людини – своєрідного світового омбудсмена. Верховний комісар призначається Генеральним секретарем ООН і затверджується Генеральною Асамблеєю на чотирирічний період.

Формуємо предметні компетентності

19

Хронологічну

1. Коли вперше була запроваджена посада уповноваженого у справах людини?
2. У якому році була видана праця Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування»?

Інформаційну

Використавши текст підручника та додаткові джерела, зробіть таблицю «Захист прав людини в документах ООН та інших міжнародних організацій у другій половині ХХ ст.».

Логічну

1. Які три стадії, на думку Д. Белла, пройшло людство в своєму розвитку?
2. Чим постіндустріальне суспільство, як вважає вчений, відрізняється від індустріального в економічній та соціальній сфері?

Аксіологічну

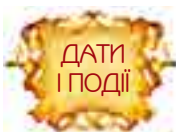
Висловіть своє ставлення до можливого конфлікту між «класом інтелектуалів» та «працюючою біднотою», притаманного постіндустріальному суспільству. Які причини цього конфлікту і в який спосіб його можна розв'язати?

Громадянську

Порівняйте Конституцію України (розділ II) з уривком із Конституції Італії, вміщеним у підручнику на с. 18. Обговоріть у групах, як українська та італійська держави захищають свободи і рівність своїх громадян.

Гендерну

Дізнайтесь, яких прав, закріплених у міжнародних документах, домоглися жінки за останні десятиріччя.



1970 р. – Д. Белл проголосив свою концепцію «постіндустріального суспільства»

1993 р. – рішенням ООН засновано посаду Комісара у справах людини

Падіння авторитарних режимів у Південно-Західній Європі в 1970-х рр.

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте обставини приходу до влади в Іспанії каудильйо Ф. Франко. Висловіть власну точку зору, чому диктаторський режим в Іспанії тривав так довго.

1. «Революція гвоздик» у Португалії. Португальський авторитарний режим, встановлений ще в 1926 р., фактично був найстаршим у Західній Європі, зазнавши впродовж усього часу незначних модифікацій. Повоєнні лідери держави **Антоніо Салазар** (1932–1968) та **Марчело Каetano** (1968–1974) у побудові «нової держави» не могли відмовитись від ідеї самодостатньої замкненої національної держави, що компенсувала власну економічну й культурну відсталість за рахунок широких колоніальних володінь. Кредо режиму містилось у твердженні: «Без Африки ми маленька країна, з Африкою – впливова держава».

Гарантією єдності імперії слугувала жорстка авторитарна структура влади, що на практиці означала одноосібне правління. До середини 1970-х рр. протиріччя всередині португальського суспільства назагал і всередині правлячої коаліції зокрема досягли небаченої гостроти, що викликало зміцнення опозиції. Найактивніше про себе заявила заснована молодими офіцерами лівих поглядів організація «Рух збройних сил» (MFA).

Скориставшись невдоволенням в армійських лавах, яке виникло внаслідок тривалих і неефективних колоніальних воєн в Анголі, Мозамбіку, на Східному Тиморі, **25 квітня 1974 р.** військові підрозділи, очолювані Сальгуйейро де Майя, Антоніо де Спінолою та Франціско де Кошта Гомешом, зайняли найважливіші адміністративні установи в столиці країни – Лісабоні. Трансляція пісні «Грандола» була сигналом до початку революції. Символом революції стали червоні гвоздики в дулах стрілецької зброї солдатів, які масово переходили на бік повстанців (звідси і назва – «революція гвоздик»). Збройний опір намагалась чинити лише таємна поліція (ПІДЕ), проте вже увечері 25 квітня було оголошено про повалення авторитарного режиму. Влада перейшла до уряду національного порятунку, було розпущено колишні органи влади та правлячу партію, проголошено свободу слова та об'єднань тощо.

Упродовж 1974–1976 рр. у Португалії точилася гостра боротьба між прихильниками демократичного і соціалістичного шляхів розвитку держави. Врешті-решт,



■ На вулицях Лісабона

Прокоментуйте зображене на фото. Чим, на вашу думку, пояснюється саме така реакція населення? Чому ви так вважаєте? Свою точку зору аргументуйте.

після відсторонення від контролю над владою військових, у країні було встановлено режим ліберальної демократії, закріпленій за президентства **Ромальйо Еаніша** (1976–1986).

2. Перехід до демократії в Іспанії після смерті генерала Ф. Франко.

Провісником змін у франкістській Іспанії можна вважати відкриття в 1959 р. меморіального комплексу неподалік королівського замку Ескоріал на знак пошани до всіх полеглих у роки Громадянської війни 1936–1939 рр. (напис на пам'ятнику: «Полеглим за Бога та Іспанію»). Наступним кроком стало поступове усунення з провідних ролей у державі радикальних «фалангістів» та вимушене пристосування до викликів тогочасного світу. Однак подальші спроби суспільної модернізації та пошуки національної злагоди мали надто обмежений характер. Економічні успіхи країни протягом 1960-х рр. не привели до очікуваного національного консенсусу. Спроби ж Іспанії у 1971 р. приєднатися до ЄЕС зазнали невдачі, головню через антидемократичний характер влади. Водночас, аби заручитись більшою підтримкою іспанців і зарозом оновити діючий режим, генерал **Франсіско Франко** (1939–1975) вдався до відновлення у країні монархії. Улітку 1969 р. він визнав своїм наступником **Хуана Карлоса Бурбона**, онука Альфонса XIII, і за три тижні до своєї смерті – **30 жовтня 1975 р.** – передав йому владу.

Із часу смерті генерала розпочинається процес демонтажу франкістського режиму й утвердження в країні демократичних інституцій. Під час референдуму 15 грудня 1976 р. абсолютна більшість іспанців виступили за відхід від старих порядків. У липні 1977 р. відбулися демократичні вибори та було укладено угоду між урядом і політичними партіями («пакт Монклоа»), яка передбачала проведення політичних реформ і стабілізацію економіки. Ухвалена у грудні 1978 р. після мирного перехідного періоду конституція визначила Іспанію як парламентську монархію, правову соціальну і демократичну державу, що будується на засадах політичного плюралізму.

3. Ліквідація режиму «чорних полковників» у Греції. 21 квітня 1967 р. у Греції відбувся державний переворот, у результаті якого в країні було встановлено військову диктатуру на чолі з **Георгосом Пападопулосом** (режим «чорних полковників» – назва за кольором уніформи).

Самі військові назвали переворот «Революцією 21 квітня, покликаною вивести країну із стану хаосу і розрухи». Протягом семи років правління військових в Греції не функціонувала жодна демократична інституція, були заборонені партії, арештовані опозиційні політики, король Константин засланий в Італію, засоби масової інформації контролювала цензура, спроби інакомумства жорстко придушувались.



■ Каудильйо Ф. Франко



■ Керівники військової хунти. Крайній зліва – Пападопулос.

Ідейною основою нового режиму стали:

- ▶ антикомунізм;
- ▶ ідеологія «грецького християнства» («Греція – країна християн»);
- ▶ теза про спадкоємність Візантійської імперії.

Якщо перші три роки населення країни сподівалось, що режим «чорних полковників» реально посприє виходу Греції з хаосу, то з часом переконання в тому, що влада рухається правильним шляхом, зникало. Виконання обіцянки передати владу цивільним раз у раз відкладалося. Попри критику дій нової влади, опозиція довгий час не могла об'єднатися, позаяк особисті амбіції брали гору. Каталізатором боротьби з антидемократичним режимом стала молодь, котра виявляла дедалі більше невдоволення репресивними діями президента Г. Пападопулоса і його оточення. Перші масові виступи проти режиму зафіксовано **21–22 квітня 1971 р.** в Афінах, де відбулись нечисленні демонстрації студентів. Чашу терпіння переповнило розігнання танками в листопаді 1973 р. студентів Політехнічного університету столиці, після чого довіра до режиму різко впала.

Намагаючись реалізувати ідею приєднання Кіпру, значну частину населення якого складали греки, уряд спровокував воєнний конфлікт із Туреччиною. У результаті невдалих військових дій грецька армія була змушена покинути острів. Саме провал військової авантюри на Кіпрі в **липні 1974 р.** призвів до передачі влади демократичному уряду. У серпні 1974 р., на зміну режиму «чорних полковників», до влади прийшов цивільний уряд на чолі з **Константиносом Караманлісом**, котрий повернувся із заслання. Колишні керівники Греції були заарештовані і засуджені, зокрема Г. Пападопулос, С. Паттакос, Н. Макарезос та Д. Іоанідіс – до смертної кари (пізніше замінена на довічне ув'язнення).

Отже, у країнах Південної Європи в повоєнний час відбувся перехід від авторитарних політичних режимів до демократичних. Для демократичного суспільства характерна наявність багатопартійної системи та формування громадянського суспільства.

4. Утвердження принципів громадянського суспільства. Принципи громадянського суспільства утверджувались у країнах Заходу поступово.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



Потрібно шість місяців, щоб організувати вибори, десять років, щоб побудувати ринкову економіку, але ціле покоління для того, щоб створити громадянське суспільство.

(Професор Берлінського наукового центру соціальних досліджень Р. Дарендорф)

Прокоментуйте слова дослідника. Чи погоджуєтесь ви з ним? Чому? Свою точку зору аргументуйте.

Громадянському суспільству притаманні три особливості:

- ▶ наявність багатьох дієвих неурядових організацій;
- ▶ незалежність створених громадянами асоціацій від державної влади;
- ▶ почуття громадянської відповідальності в поєднанні з цивілізованою поведінкою та активною громадянською позицією.

Західні дослідники приділили багато уваги причинам формування громадянського суспільства в країнах Західної Європи та США. Професор політичних наук Вестмінстерського університету, директор Центру вивчення демократії (Лондон) Джон Кін вважає, що громадян до добровільних об'єднань змушує «прагнення зменшити роль насильства в житті людства і продиктоване здоровим глуздом переконання у важливості збереження різноманіття та роздільності політичних структур і прагнення до того, що я називаю міфом про колективну гармонію, тобто небезпечна віра в побудову світу без поділів та конфліктів, яку супроводжує нехтіть до політичної діяльності, прагнення театралізованої автентичності та загально визнаної істини, мрія про скасування всіх державних інституцій, заснованих на представництві».

Певний вплив на формування громадянського суспільства на Заході мало розчарування в діяльності політичних партій та посилення суспільної ролі засобів масової інформації. Нерідко звучали твердження, що політика стала заручником несправжніх, вузькокланових, корпоративних потреб, а політичні партії не захищають інтереси рядових громадян. Тож із часом незалежні об'єднання громадян і ЗМІ суттєво потіснили політичні партії у сфері масової мобілізації населення. Громадянські організації стали ефективним виразником групових інтересів, спричинивши кризу партій як таких.

Громадянське суспільство на Заході пройшло непростий і тривалий процес становлення, відповідно змінювалися його розуміння та покликання. Однак незаперечним залишається те, що громадянське суспільство відводить визначальну роль людині, трактуючи її як найвищу цінність та визнаючи людську вищість над державою і суспільством. Самоорганізація громадян покликана вирішити наболілі проблеми, оминаючи державні інституції. Якщо в англосаксонському світі (у першу чергу США) громадянське суспільство і держава вважались взаємодоповнювальними і неворожими одне до одного, то в багатьох європейських країнах громадянське суспільство розумілось як джерело противаги державі, якій притаманно втручатися в життя людини. Проте громадянське суспільство здатне суттєво допомагати державі, беручи частину відповідальності на себе та не допускаючи політичних зловживань – своєрідний моральний засіб контролю.

5. Тенденції повоєнного розвитку партійних систем. Партійна система кожної країни є результатом багатьох чинників, а саме:

- ▶ історичних і політичних традицій тієї чи іншої країни;
- ▶ особливостей економічного життя;
- ▶ гостроти соціальних конфліктів;
- ▶ економічної і соціальної структури;
- ▶ культурного та релігійного середовища;
- ▶ типу політичних режимів;
- ▶ чинного законодавства;
- ▶ електоральної бази.

Тому важливою ознакою утвердження демократії в західних країнах стала багатопартійна система, адже в тоталітарних країнах, якими були до 1945 р. нацистська Німеччина та фашистська Італія, існувала однопартійна система. В авторитарних країнах Південної Європи багатопартійності теж не було. Зміцнення демократії після Другої світової війни, зростання ваги середнього класу і перетворення його на основну силу соціальної стабільності стали основною передумовою піднесення значущості демократичних партій як провідної політичної сили.

З-поміж знакових змін у партійно-політичних системах країн Заходу після Другої світової війни (упродовж 1950–1960-х рр.) варто виокремити такі:

- ▶ *по-перше*, такі партії, як нацистська та фашистська, втратили можливість легальної діяльності;
- ▶ *по-друге*, деідеологізація партій і їхня орієнтація на представництво загальнонаціональних інтересів привели до загального зрушення в бік центру;
- ▶ *по-третє*, перехід влади від однієї партії до іншої став менш болючим для держави;
- ▶ *по-четверте*, відбулися зміни в політичній культурі суспільства, унаслідок чого наголос з конфронтації змістився на діалог і співпрацю.

Починається процес формування «масових» (загальнонародних) партій. У країнах Заходу стверджується двопартійна (Велика Британія та США) та багатопартійна

система. Це привело до розширення виборчого права, яке в країнах Заходу стало насправді всезагальним. У більшості країн у 1960-ті рр. віковий ценз зупинився на позначці 18 років.



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Ви вже знаєте, чим пропорційна виборча система відрізняється від мажоритарної. Висловіть власну точку зору, чи одна з них є досконалішою, чи доцільніше застосування змішаної системи? Свою думку аргументуйте прикладами.

Отже, партійна система фіксує якісний стан розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій встановлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом, представляючи інтереси значної частини виборців у системі державної влади, бере участь у її здійсненні чи впливає на цей процес.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Складіть хронологічний ланцюжок процесу падіння авторитарних режимів у країнах Південно-Західної Європи.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела інформації, зробіть порівняльну таблицю авторитарних режимів у Португалії та Іспанії. Визначте, що в них було спільного та відмінного в політичній, економічній та соціальній сферах.

Логічну

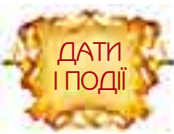
1. Які причини призвели до «революції гвоздик» у Португалії?
2. Як відбувався процес переходу Іспанії до демократії після смерті генерала Франко?
3. Схарактеризуйте режим «чорних полковників» у Греції. Чи можна його назвати авторитарним? Відповідь обґрунтуйте.

Аксіологічну

Соціологічні опитування засвідчують, що частина населення Іспанії, Греції, Португалії мріє про повернення авторитарного правління. Поясніть, чому.

Громадянську

Як ви вважаєте, у демократичному суспільстві кожен громадянин має бути членом якогось громадського об'єднання або партії, чи це не обов'язково?



25 квітня 1974 р. – перемога «революції гвоздик» у Португалії
Серпень 1974 р. – падіння режиму «чорних полковників» у Греції

§5

Етнонаціональні проблеми Заходу у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, що вам відомо про період рабства у США. Коли і за яких обставин воно було скасоване?

1. Рух афроамериканців США за громадянські права. Мартін Лютер Кінг. Однією з найгостріших внутрішніх проблем США, що сягає корінням у далеке минуле, була расова проблема. Особливо гостро вона стояла перед країною у

1950–1960-х рр. Незважаючи на проголошену конституцією рівноправність американських громадян, США залишалися країною расової нерівності й дискримінації. Наприклад, Верховний суд США 1954 р. скасував роздільне навчання афроамериканських та світлошкірих дітей. Проте расисти відмовилися підкоритися цьому рішенню. Коли група афроамериканських школярів у Літл-Рок (штат Арканзас) намагалася відвідувати школу, у якій навчалися світлошкірі діти, расисти вдалися до терору.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



Багато разів я бачив, як негри стояли ззаду, тоді як у передній частині взагалі не було пасажирів. Траплялося і таке, що білі стояли, а задні місця лишались вільними... Якщо білий чоловік поступався кольоровій вагітній жінці місцем, водій виганяв із автобуса їх обох.

(Із спогадів американського письменника Г. Голдена «Правильний час»)

Прокоментуйте наведений текст. Чи має виправдання таке ставлення до афроамериканців?

Під час виборчої кампанії майбутнього президента США Джона Кеннеді у 1960 р. в одному з південних штатів було заарештовано Мартіна Лютера Кінга – відомого борця за права афроамериканців. Дж. Кеннеді особисто зателефонував його дружині, а тим часом його брат Роберт Кеннеді домогся звільнення пастора під заставу. Як наслідок, Кеннеді здобув перемогу в усіх округах, де більшість становили афроамериканці. Проте полегшити їхнє становище не дозволяла вкрай негативна позиція конгресу.

Не діставши підтримки з боку законодавців, Кеннеді вирішив скористатися юридичними процедурами. Вже у день його інавгурації чорношкірий Джеймс Мередіт написав заяву на навчання в Університеті штату Міссісіпі, поріг якого від часу заснування не переступала нога чорношкірого громадянина США. Отримавши відмову, Мередіт звернувся до місцевого суду, але й там його клопотання було відхилено. Нарешті у вересні 1962 р. остаточно, здавалося б, крапку поставив Верховний суд, який визнав законність вимог афроамериканця. Проте перешкодити реєстрації Мередіта до університету з'їхалися расисти з усього штату й із-за його меж. Судових виконавців зустріла злива каміння, металеві труби, запалювальна суміш і навіть кулі. Заворушення, внаслідок яких двоє людей загинуло, 28 було поранено і 166 дістали тяжкі тілесні ушкодження, вдалося придушити лише за допомогою армії. Але прецедент був створений – Мередіт отримав можливість відвідувати університет.

На початку 1960-х рр. афроамериканський рух вийшов на новий етап. Він мав характер масової боротьби за соціальні права, досягнення справді громадянського рівноправ'я і доступу до політичної влади. Визнаним лідером афроамериканського руху залишався Мартін Лютер Кінг, якому було присуджено Нобелівську премію миру. **4 квітня 1968 р.** він став жертвою замаху, що взагалі поставило країну на межу громадянської війни. Розпочалося «довге гаряче літо» – повстання афроамериканців охопили стільки ж міст, що й за весь попередній рік. На придушення расових безладів уряд кинув 100 тис. поліцейських, національних гвардійців і солдат.



■ Мартін Лютер Кінг (другий зліва)

Розгляньте фото. Що вам відомо про цю людину?

Усього за час «чорних бунтів» 1964–1969 рр. загинуло 250 осіб, було поранено майже 11 тис. американців, переважно чорношкірих.

У наступні десятиліття американська влада вирішила проблему расової дискримінації: нині афроамериканці і білошкіре населення мають однакові права.



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Чому, на вашу думку, проблема расової сегрегації гостро стояла тільки у США?

2. Прояви етнонаціоналізму (проблеми Квебеку, Ольстеру, баскське питання). Однією з найгостріших проблем Канади в 1960–1970-х рр. була національна проблема. Специфікою країни є існування трьох великих етнічних груп: англо-канадці – близько 40 % населення, франко-канадці – близько 27 %, інші національні меншини – близько 33 % (українські канадці – одна з найчисленніших меншин, більше мільйона громадян). Провінція Квебек, 4/5 населення якої становлять франко-канадці, до 1960-х рр. відставала від інших частин країни за рівнем економічного розвитку. Швидка індустріалізація 1960-х рр. докорінно змінила ситуацію.

У 1960-ті рр. Квебек за рівнем економічного розвитку і соціальної структури вже не поступався Онтаріо й північному сходу США. Але це «вирівнювання» не супроводжувалося зміною основних показників, які характеризують становище трудящих мас.

Особливості становища у Квебеку:

- ▶ він був провінцією найвищого безробіття;
- ▶ низький рівень життя;
- ▶ на підприємствах, у конторах переважала англійська мова, без знання якої неможливо було одержати роботу;
- ▶ середня платня франко-канадців була на 40 % нижчою, ніж в англо-канадців.

Застаріла система освіти, яка до того ж перебувала в руках церковників, великою мірою спричинила усунення франко-канадців від участі в науково-технічному прогресі. Загострення національного питання поставило під загрозу існування Канадської Федерації.

Франко-канадці почали претендувати на збільшення своєї частки в політичному та економічному житті Канади. У провінції з'явилися сепаратистські організації, які виступали за відокремлення Квебеку від Канади. Деякі з сепаратистських організацій діяли терористичними методами. Найяскравішим проявом сепаратистських настроїв населення Квебеку став бойкот візиту британської королеви Єлизавети II у 1964 р.

Частково проблему Квебеку намагався вирішити лідер ліберальної партії франко-канадець **П. Трюдо**, якого 1968 р. було обрано прем'єр-міністром Канади. З його ініціативи 1969 р. парламент ухвалив закон про надання французькій мові статусу другої державної мови на федеральному рівні. Значно більше франко-канадців ставали державними службовцями. На потреби розвитку провінції почали виділятися додаткові кошти.

На початку 1982 р. британський парламент прийняв останній закон, який стосується Канади. Цей закон дістав назву Акт про Канаду 1982 р. На основі цього закону канадський парламент **17 квітня 1982 р.** ухвалив **Акт про конституцію 1982 р.**



■ Трюдо зі своїм сином Джастіном, який нині є прем'єр-міністром Канади

Нова конституція містила повний текст старої конституції та доповнень до неї, прийнятих британським парламентом до 1975 р., а також новий розділ про основні права і свободи (Хартія прав).

Конституція надала велику самостійність провінціям у вирішенні їх внутрішніх справ. Законодавчу владу в провінціях, які формально очолюються лейтенант-губернаторами, здійснюють законодавчі асамблеї, виконавчу – кабінети міністрів на чолі з прем'єрами.

У конституції не знайшла визнання рівноправність франко-канадської нації. Квебек у ній продовжував розглядатись як одна з провінцій Канади, хоч він і мав мовно-культурну специфіку. У день, коли в Оттаві в присутності королеви Єлизавети II святкували прийняття конституції, у Монреалі відбулася багатотисячна демонстрація протесту; у Квебеку за вказівкою провінційного уряду було приспущено прапори. Квебек приєднався до законодавчої реформи лише 1987 р.

Проблема Ольстеру. Ольстерська проблема полягає в незадоволенні північно-ірландських католиків поділом Ірландії у 1921 р. та їх нижчим порівняно з протестантами політичним і соціально-економічним статусом. Ольстерська проблема має етноконфесійний характер.

Розвиток цієї проблеми можна поділити на три основні етапи. На першому, який тривав із 1921 р. до кінця 60-х років ХХ ст., уся повнота влади в Північній Ірландії належала протестантам, а відносини між двома громадами дедалі більше загострювалися; другий – із кінця 60-х років до початку 90-х років ХХ ст. – характеризується інтенсивною боротьбою католицької меншини за свої права та втручанням британського уряду в урегулювання проблеми; особливістю третього етапу, який розпочався в 90-х роках ХХ ст. і триває досі, є початок багатосторонніх переговорів про подальшу долю Ольстера та зменшення напруження на північному сході ірландського острова.

У кінці 60-х років ХХ ст. посилилася боротьба католицької меншості за свої права, оскільки в Північній Ірландії існувала справжня дискримінація за конфесійною та національною ознаками. У 1969 р. у Північну Ірландію було введено війська для підтримки миру (планувалося на 2–3 місяці, а виявилось – на 38 років).

Таким чином, із кінця 60-х років ХХ ст. у Північній Ірландії почалася громадянська війна. Активну боротьбу розгорнула ІРА (Ірландська республіканська армія). Двома основними джерелами поповнення арсеналів ІРА були США та Лівія. Повстанці постійно підтримували зв'язки з іншими терористичними угрупованнями. Але при цьому, на відміну від ісламських екстремістів, ніколи не прагнули вчинити масові вбивства мирних громадян. Суто по-європейськи завжди намагалися завчасно повідомити про закладені бомби, демонструючи цим, що воюють з «системою», а не з людьми.

Незважаючи на присутність британських військ у регіоні, ІРА протягом 1970–1980-х років ХХ ст. вела ефективну кампанію, час від часу роблячи деякі частини Ольстера недоступними для англійців. Поліція і армія не могли протидіяти повстанцям. Вибухи гриміли по всій Англії. Лондон звик до щотижневих кровопролитних акцій повстанців. Бойовики ІРА у такий спосіб намагалися досягнути своїх цілей: безповоротного переходу шести північно-східних графств (тобто Ольстера)



■ Так іноді виглядали свого часу вулиці ірландського Ольстеру

Прокоментуйте зображене. Чому, на вашу думку, дівчинка зовсім не реагує на озброєну людину на вулиці?



■ Північна Ірландія та Ірландія

під юрисдикцію Республіки Ірландія; припинення дискримінації; рівності прав усіх громадян. Поряд із британськими військами і королівськими ольстерськими констеблями з ІРА боролись і протестантські напіввійськові формування. 10 квітня 1998 р. **Угода великодньої п'ятниці** побачила світ і передбачала збереження Ольстера у складі Сполученого Королівства з паралельним зміцненням зв'язків з Ірландією.

У 1998 р. у Північній Ірландії був створений парламент – Північноірландська асамблея. У 2005 р. керівництво ІРА заявило про повну відмову від насилля та про роззброєння. Перехід до демократичних методів боротьби за права етноконфесійної меншини дав змогу розпочати вивід британських військ із Північної Ірландії. **1 серпня 2007 р.** офіційно була завершена операція британської армії з підтримки порядку в Північній Ірландії (Ольстері), яка тривала 38 років.

Здавалося б, найстаріша «гаряча точка» Західної Європи перейшла до політичного врегулювання етнополітичного конфлікту, який триває, на думку деяких істориків, ось уже вісім століть. Однак у 2012 р. про своє виникнення оголосила **Нова Ірландська республіканська армія**, яка останнім часом бере на себе відповідальність за організацію заворушень.

Баскське питання. На сьогодні проблеми сепаратизму є досить актуальними через їх значне поширення у всьому світі. Деякі території, які намагаються відділитися, стають врешті-решт самостійними державами, але деякі так і залишаються частинами країн-лідерів. Країна Басків є яскравим прикладом того, як протягом всієї її історії намагання відокремитись від Іспанії не дало ніяких суттєвих результатів. Особливого загострення це питання набуло в період ХХ ст. і продовжується у ХХІ ст. через недосягнення поставленого завдання. Адже конституція Іспанії (**1978 р.**), ґрунтується на «неподільній єдності іспанської нації, спільній та соборній батьківщині для всіх іспанців», хоча і гарантує «право на самоврядування національностей та регіонів, які є складовою іспанської нації, та солідарність між ними». У роки демократії, на етапі трансформації унітарної франкістської держави в державу автономій, Країна Басків стала однією з 17 автономних областей Іспанії.

Конституція 1978 р. і положення Статуту автономії (1979 р.) враховують історичні особливості взаємин Країни Басків з центром і разом з тим надають їй такий обсяг прав і свобод, якого вона ніколи не мала у своїй історії. У неї є:

- ▶ власні парламент та поліція;
- ▶ радіо, два телеканали;
- ▶ двомовна система освіти;
- ▶ своя податкова система.

Баски визнаються як національність. Однак нелегальна військово революційно-політична організація «ЕТА» не захотіла й не зуміла відшукати гідне місце в новій політичній системі суспільства, проголосивши ворогом саме іспанську державу. «ЕТА» вважала за краще добиватися своєї головної мети – проголошення незалежної «Великої Басконії» – терористичними методами.

У діяльності «ЕТА», як основного каталізатора в боротьбі за незалежність з іспанською державою, можна виділити чотири етапи:

► **Перший етап** (1968–1978 рр.), коли етарівці взяли курс на розгортання революційного руху проти франкізму, а потім зародження демократії, діючи за схемою «акція – репресія – акція». Передбачалося, що теракт провокує державу на репресії, які посилюють підтримку організації серед населення і дозволяють перейти до нових терактів, що викликає, у свою чергу, нову хвилю репресій. Підсумком повинна була стати революція.

► **Другий етап** (1978–1998 рр.) терористи визначали як «війну на виснаження». Убивства здійснювалися з метою тиску на владу, щоб їй не залишалося нічого іншого, як задовольняти пропонувані вимоги.

► **Третій етап** (1998–2003 рр.) почався після того, як терористи налагодили співпрацю з поміркованими націоналістами своєї автономної області в особі **Баскської націоналістичної партії** (далі БНП). Єдиний фронт радикальних і поміркованих націоналістів повинен був, на думку етарівців, значно посилити потенціал тиску на іспанську владу і збільшити шанси на успіх.

► **Четвертий етап** (з 2003 р. і до сьогодні) став періодом «пом'якшення». Він характеризується охолодженням у відносинах з БНП у діяльності бойовиків. Організація залишилася без чіткої програми дій.

Завдяки ефективним діям іспанських і французьких сил безпеки «ЕТА» помітно ослабла. 2017 р. члени терористичної організації «ЕТА» приступили до повного роззброєння. Поступово керівництво баскської автономії стає на шлях політичного вирішення проблем регіону. У 2003 р. «новий курс» матеріалізувався в «плані Ібарретче», який називався «Політичний статут баскської спільноти». У вересні 2003 р. голова автономного уряду Країни Басків Хуан-Хосе Ібарретче виступив із проектом створення «особливого режиму відносин між нею та іспанською державою, заснованого на вільній асоціації». За «планом Ібарретче», Країна Басків повинна самостійно вирішувати проблеми планування та організації економічного розвитку, трудового законодавства та соціальних відносин, володіти власною судовою системою, мати свої представництва за кордоном. Згідно із проектом, «план Ібарретче» замінив би конституцію Іспанії, європейське та міжнародне право. По суті, втілення проекту в життя передбачало досягнення якогось проміжного рубежу між повною незалежністю Країни Басків і її автономією. При голосуванні в баскському парламенті в **грудні 2004 р.** прихильникам цього плану вдалося добитися його схвалення з невеликою перевагою (39 проти 35 голосів). Однак провідні політичні партії Іспанії відкинули його як такий, що суперечить конституції. А в лютому 2005 р. його з переважною більшістю голосів відхилили й кортеси.

28 червня 2008 р. парламент регіону, населеного басками, прийняв рішення про проведення в жовтні опитування населення, що могло б вирішити питання незалежності від Іспанії в 2010 р. Центральний уряд Іспанії оскаржив рішення керівництва Країни Басків у конституційному суді, звинувативши політиків у сепаратизмі і порушенні конституції.

Отже, можна зробити висновок, що баскський сепаратизм, який зародився досить давно, загострився наприкінці ХХ ст. та набув досить великого розмаху. На



■ Живий ланцюг басків на підтримку незалежності Каталонії

сьогодні баски мають повну автономію своєї держави, але для них цього недостатньо. Керівництво Іспанії не зацікавлене в незалежності Країни Басків через високий економічний та культурний розвиток цього регіону. Також важливим фактором є те, що Іспанія є багатонаціональною країною і окрім басків на незалежність можуть претендувати такі області, як **Галісія** та **Каталонія**. Остання зробила таку спробу 2017 р., а це вже може спричинити національний конфлікт у державі, що призведе до її роздробленості, а також втрати політичного, економічного впливу в регіоні. Тому уряд Іспанії вимушений проводити більш гнучку політику в питанні баскського сепаратизму.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

1. У якому році було «довге гаряче літо»?
2. Складіть хронологічну таблицю Ольстерської проблеми, зазначте часові межі та суть кожного етапу.

Просторову

Покажіть на карті, де знаходяться Квебек, Ольстер і Країна Басків. Як територіальне розташування регіонів впливає на внутрішню ситуацію в них?

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Мартіна Лютера Кінга.

Логічну

1. Чому в такій демократичній країні, як Канада, виникла проблема з франкомовним населенням?
2. Які економічні причини Ольстерської проблеми?
3. Чому баски, маючи широку політичну автономію, незадоволені своїм статусом?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до боротьби воєнізованих угруповань, таких як ІРА та «ЕТА», за права певної частини населення.

Громадянську

За які свої права найактивніше боролися афроамериканці в 1950–1960-х рр.?



1979 р. – ухвалення Статуту автономії Країни Басків

17 квітня 1982 р. – прийняття канадським парламентом Акта про конституцію 1982 р.

10 квітня 1998 р. – підписання Угоди великодньої п'ятниці стосовно Ольстеру

§6

Боротьба за зміцнення демократії в країнах Заходу

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Чому, на вашу думку, потребувало змін становище з правами людини в країнах Заходу?

1. Захист прав конфесійних, мовних і сексуальних меншин. На межі XIX–XX ст. у світі почало формуватися усвідомлення того, що в різних державах проживає значна кількість груп людей із властивими їм мовними, релігійними, етнічними особливостями, які прагнуть їх зберегти, а тому потребують спеціального юридичного захисту. Першим міжнародним органом, що почав опікуватися правами меншин,

стала Ліга Націй, яка ініціювала ухвалення низки міжнародних договорів у цій галузі. З другої половини ХХ ст. питанням юридичного захисту прав меншин стали надавати увагу в рамках ООН, а особливо на регіональному рівні, насамперед в Європі та в окремих державах.

Чинне міжнародне право визнає за особами, які належать до національних, етнічних, релігійних, мовних меншин, усі загальновизнані громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, ст. 27). Водночас міжнародно-правове регулювання статусу меншин залишається в основному рамковим: відсутнє визначення національної, етнічної, релігійної, мовної меншини, серйозною проблемою як для міжнародного, так і для національного права залишається визначення суб'єкта права меншини. На відміну від системи Ліги Націй, де захист національних меншин розглядався переважно як захист групи, після Другої світової війни перевагу було віддано захисту особистих прав людини. Це надає можливість захистити як права індивідів, так і права груп, до яких вони входять.

До спеціальних прав меншин можна зарахувати такі:

- ▶ право на існування, у тому числі право на фізичне існування;
- ▶ право на повагу до своєї культурної самобутності, зокрема свободу від примусової асиміляції;
- ▶ заборону дискримінації осіб, які належать до національних та інших меншин;
- ▶ право на культурну автономію;
- ▶ право на захист від будь-якої діяльності (зокрема, пропаганди), що має ворожий вплив на усвідомлення та розвиток самобутності меншини.



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. встановлює принцип недискримінації, зокрема оголошує поза законом, принаймні стосовно користування правами і свободами, які гарантовані цією конвенцією, будь-яку дискримінацію, що ґрунтується на таких особливостях, як мова або зв'язок з національною меншиною. Однак вона лише надає особам право не бути підданими дискримінації, а зовсім не створює систему рішучого захисту мов меншин та громад, що їх використовують. Тому Парламентська асамблея Ради Європи закликала доповнити Європейську конвенцію захисним механізмом. Який захисний механізм, на вашу думку, може бути створений?

Один із таких документів – затверджена Комітетом міністрів Ради Європи і чинна з 1 лютого 1998 р. **Рамкова конвенція про захист національних меншин**, яка є першим чинним, спеціальним, багатостороннім і вельми дієвим міжнародно-правовим документом, присвяченим захисту прав національних меншин загалом, у якому наголошується, що такий захист становить невід'ємну складову міжнародного захисту прав людини.

Іншим, найважливішим європейським міжнародно-правовим актом у сфері захисту регіональних мов або мов меншин є ухвалена в рамках Ради Європи у 1992 р. **Європейська хартія регіональних мов або мов меншин**, яка набула чинності 1 березня 1998 р. Її ратифікувало близько половини європейських країн.

Хартія містить антидискримінаційні застереження й передбачає реальні заходи, спрямовані на активну підтримку таких мов.

Метою Хартії є також, наскільки це дозволяють умови, забезпечення вживання регіональних мов або мов меншин у сфері освіти й у засобах масової інформації,

у судах та адміністративних установах, в економічному, соціальному житті та культурній діяльності. Порушники цього та інших міжнародних документів стосовно захисту мов можуть бути притягнуті до суду.

Як приклад справи, що розглядав Європейський суд з прав людини стосовно мовних прав, пов'язаних з правом на освіту, можна навести справу Кіпра проти Туреччини. Справа «**Кіпр проти Туреччини**» була обумовлена закриттям єдиної середньої школи, яка забезпечувала отримання середньої освіти грецькою мовою в північній частині Кіпру. На думку суду, це було заперечення основного права на освіту, оскільки для переходу до наступного рівня отримання освіти учні не мали достатніх знань турецької мови.

Щодо інших соціальних груп, які традиційно асоціюються з меншинами, відзначимо, що розгляд питань стосовно прав гомосексуалістів на міжнародному рівні розпочався дещо пізніше. Лише у **червні 2011 р.** Рада з прав людини ООН уперше ухвалила резолюцію, що забороняє дискримінацію цих осіб. Проте у 72 (за іншими даними 80) країнах світу, наприклад Індії, Лівії, Єгипті, гомосексуальність є незаконною і карається значними строками тюремного ув'язнення, а в 13 країнах карається смертною карою.

У **червні 2013 р.** Європейський Союз ухвалив директиву про захист прав сексуальних меншин, США 2015 р. запровадили посаду омбудсмена з прав сексуальних меншин, а Верховний Суд США того ж року узаконив одностатеві шлюби на території всіх штатів. Пізніше було визнано право гомосексуальної сім'ї на всиновлення.



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Висловіть своє ставлення до одностатевих шлюбів та дозволу на всиновлення дітей такими парами. Порушує чи ні таке всиновлення право дітей виховуватись у традиційних сім'ях? Чому ви так вважаєте? Аргументуйте.

2. Молодіжні виступи кінця 1960-х рр. Рух хіпі. Молодіжний рух другої половини 60-х рр., з одного боку, спричинив гостру політичну кризу в багатьох західних державах, а з іншого, став результатом і проявом глибокої кризи основних соціальних (світоглядних, культурних, освітньо-виховних тощо) цінностей суспільства. Його лідери та активісти прагнули змінити суспільство, починаючи від головних засад західної цивілізації та культури до внутрішнього світу кожного окремого індивіда. Натомість вони пропонували суспільству новий тип молодої людини з особливими молодіжною ідеологією та світоглядом, специфічним стилем життя, поведінкою, зовнішнім виглядом тощо.

Протестні настрої молоді мали різні вияви: від гострих соціально-політичних виступів, таких як «**червоний травень**» **1968 р.** у Франції, до створення субкультури хіпі в США.

Приводом до початку протестів у Франції **1968 р.** стало закриття університету Нантер **2 травня**. 3 травня студенти-активісти Сорбонни (Париж) вийшли на демонстрацію, яка й стала початком «червоного травня». У відповідь ректор Сорбонни скасував заняття в університеті і викликав поліцію. Згодом в Латинському кварталі, де розташований університет, відбулася бійка між студентами й поліцейськими, які застосували кийки і гранати зі сльозогінним газом, пакували демонстрантів у машини. У результаті було затримано 596 осіб, сотні поранені. 4 травня закрили Сорбонну.

До протестів долучалися все нові організації. **7 травня** на вулиці Парижа вийшли 50 тисяч студентів, були висунуті вимоги вивести поліцію з території Сорбонни, демократизувати вищу школу. Демонстрації підтримки пройшли також у багатьох містах Франції. У ніч з **10 на 11 травня** відбулася «Ніч барикад» – барикадні бої між студентами та поліцейськими. Двадцятитисячна студентська демонстрація намагалася пройти на правий берег, аби дістатися Міністерства юстиції та Управління теле-

бачення, але дорогу їм перегородили поліцейські. Студенти відійшли, але на бульварі Сен-Мішель вони знову наткнулися на правоохоронні органи. Почали з'являтися барикади (близько 60).

Студентів підтримали робітники і службовці Парижа. 13 травня відбувся 24-годинний страйк, у якому взяла участь близько 10 мільйонів робітників, що становило на той час близько двох третин усієї робочої сили. Грандіозна восьмитисячна демонстрація відбулася в Парижі, після якої студентство захопило Сорбонну. В Ліоні на вулиці вийшло 60 тисяч, у Марселі – 50, також студентами було захоплено Страсбурзький університет.

З 14 травня захоплення робітниками підприємств стало звичною справою, там, де підприємства не захоплювали, їх робітники просто оголошували страйк. Станом на 20 травня постійно страйкувало вже понад 10 мільйонів робітників, на заводах виникали автономні угруповання.

Результатом «червоного травня» стало прийняття «Закону про вищу освіту», «Закону про орієнтацію», який координував дії вищої школи безпосередньо із потребами економіки і таким чином понижував ризик безробіття для випускників. Студенти отримали дозвіл на політичну діяльність та самоврядування на території університетів і студентських містечок, зросла участь студентів у самоврядуванні, і загалом відбулося підвищення соціального статусу студента. Ці події мали великий суспільний вплив, демонструючи ще раз, що можуть зробити студенти, особливо коли їх підтримують робітники та службовці. Згадки про «червоний травень» часто трапляються в мистецтві, більше в кінематографі та літературі.

Інший масовий молодіжний рух 1960-х рр. – **рух хіпі** – виник у США.

Хіпі (англ. *hippy* або *hippie*; від розм. *hip* або *her* – «розуміє, що знає») – одна з найпоширеніших молодіжних субкультур. Рух сформувався в Сан-Франциско в середині 60-х рр. ХХ ст. як протест проти обивательщини.

В основі ідеології хіпі лежить філософське вчення, пов'язане з «рухом Ісуса». Вони дотримуються пацифістських поглядів (основний символ руху хіпі – «пацифік», тобто «хрест світу» – символ, створений Джеральдом Холтомом у 1958 р. для руху, що боровся за ядерне роззброєння); сповідують ідею «непротиплення злу насильством», схильні до творчості. Основна форма проведення дозвілля – тусовки з негасаючими дискусіями, постійною полемікою й обов'язковим музичним супроводом. Також тусовки супроводжуються, як правило, уживанням алкоголю і наркотиків. Хіпі нерідко тікають з рідної домівки, подорожуючи практично без коштів для існування. Відома любов хіпі до квітів і до ходіння босоніж (одна з назв руху – «діти квітів»).



■ Висловіть свої враження від зовнішнього вигляду хіпі. Свою точку зору аргументуйте.



■ На вулицях Парижа

Головним новаторством хіпі в мистецтві стало внесення у творчість елемента спонтанності. І весь цей рух відбувався під гаслом, узятим з пісні гурту The Beatles «All You Need Is Love» (у перекладі з англ. – «все, що тобі потрібно, – це

любов»). Тема любові до всіх і до всього є наскрізною для хіпі. Рух хіпі розвивався «хвилями»: «перша хвиля» належить до кінця 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст., «друга хвиля» – до 80-х років.

Приблизно з 1989 р. спостерігався різкий спад, що виявлявся в значному зменшенні числа прихильників цієї субкультури. Проте в середині 90-х рр. несподівано заявила про себе «третья хвиля» хіпі. Зовнішній вигляд хіпі «третьої хвилі» достатньо традиційний: довге скуйовджене волосся, джинси або джинсова куртка, іноді балахон невизначеного кольору, на шиї – «ксивник» (невелика шкіряна сумочка, прикрашена бісером або вишивкою). На руках – «фенечки», тобто саморобні браслети або намиста, найчастіше з бісеру, дерева або шкіри. Цей елемент атрибутики хіпі вийшов за субкультурні рамки, розповсюдившись серед молоді: «фенечки» можуть прикрашати руки і школярки, і викладачки вишу. Від «класичних» хіпі «третьої хвилі» відрізняють такі атрибути, як рюкзак і три-чотири кільця у вухах, рідше в носі (пірсинг). Незважаючи на такий «екзотичний» зовнішній вигляд хіпі і спроби втекти від повсякденного життя, занурившись у світ музики, кохання, філософії, цей рух опосередковано справив вплив на внутрішню і зовнішню політику США. Зокрема уряд ухвалив декілька антидискримінаційних законів і почав процес припинення війни у В'єтнамі.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Складіть хронологічний ланцюжок подій («червоного травня») у Франції.

Інформаційну

Використавши текст підручника та додаткові джерела, напишіть есе про рух хіпі у США.

Логічну

1. Проаналізуйте спеціальні права меншин, зафіксовані в міжнародних документах.

2. Назвіть причини спалаху молодіжних рухів у другій половині 60-х рр. ХХ ст.

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до руху хіпі.

Мовленнєву

Обговоріть, яке значення для України має Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, яку ратифікувала Верховна Рада України. Використавши додаткові джерела, наведіть приклади використання цього документа у внутрішній політиці України.

§7

Особливості економічного розвитку країн Заходу у другій половині ХХ ст.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте економічне становище країн Заходу в першій половині ХХ ст. та зміни, що відбулися в ньому після Другої світової війни.

1. Науково-технічна революція. У другій половині ХХ ст. відбуваються глобальні зміни в житті більшості народів Землі. Ці зміни пов'язані з прискоренням процесу урбанізації, науково-технічною революцією, глобалізацією всіх сфер життя суспільства.

Термін «НТР» запровадив у науковий обіг англійський учений **Дж. Бернал** наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Наукова революція розпочалась наприкінці ХІХ – на почат-

ку XX ст. з вивчення структури матерії, відкриття електрона, фотона, протона та інших елементарних частинок, дослідження різних видів випромінювання, створення нових хімічних елементів, теорії відносності. На основі цих та інших відкриттів збудовано ядерні реактори, лазери, ЕОМ, космічні апарати, відбулося злиття наукової й технічної революції.

► **Сутність НТР.** Науково-технічна революція (НТР) – процес якісних змін у техніці й технології виробництва, в організації праці та управлінні господарством, у самій трудовій діяльності людини, що відбувається на засадах використання здобутків науки в процесі виробництва.

Провідні риси НТР:

► **Універсальність та всеохопність.** НТР «проникла» у найвіддаленіші куточки світу, вона впливає на всі компоненти природи: на повітря, на рослинний і тваринний світ. НТР суттєво змінила всі сторони життя людини – на виробництві і вдома, вплинула на побут, культуру та навіть психологію.

► **Постійне прискорення науково-технічних перетворень,** яке проявляється як стрімке скорочення періоду між науковим відкриттям та впровадженням його у виробництво (між винаходом принципу фотографування та створенням першої фотографії пройшло 102 роки, впровадження телефону зайняло 56 років, телебачення – 14 років, створення атомної бомби – 6 років). Ця риса НТР призвела до того, що різноманітне виробниче устаткування морально застаріває швидше, ніж зношується фізично.

► **Зміна ролі людини в суспільному виробництві:** зараз цінується не м'язова сила, а якісна освіта та розумові здібності.

► **Тісний зв'язок з військовим виробництвом.** Лише з середини 50-х рр. XX ст. НТР охопила невійськові виробництва (спочатку були Хіросіма і Нагасакі, а лише потім мирне використання атомної енергії; так само і використання стільникового зв'язку спочатку передбачалося лише у військовій справі).

Основні напрямки вдосконалення виробництва в умовах НТР:

- Комп'ютеризація.
- Комплексна автоматизація використання мікропроцесорів, механічних маніпуляторів, роботів тощо.
- Прискорений розвиток атомної енергетики.
- Виробництво нових матеріалів (напівпровідники, керамічні та синтетичні матеріали).
- Прискорений розвиток біотехнології (генетична білкова та генна клітинна інженерія, мікробіологічний синтез, вироблення біогазу).
- Космізація (авіаракетнокосмічна індустрія), використання космічних станцій для одержання нових матеріалів, наприклад сплавів в умовах невагомості. У майбутньому на навколосеземних орбітах будуть працювати цілі заводи.

2. Зростання ролі професійних фахівців і техніків. У 70-ті р. XX ст. експансія інформаційної економіки викликала вибухове підвищення попиту на тих працівників, які, володіючи розвиненим інтелектом і гарною освітою, були здатні трансформувати одержувану інформацію в нові знання і використовувати їх у виробничому процесі. «Клас інтелектуалів» стали найчастіше визначати як соціальну спільноту людей, що втілює в собі знання й інформацію про виробничі процеси і механізми суспільного прогресу в цілому. При цьому підкреслювалося, що головним об'єктом

власності, який дозволяє цьому класу займати домінуючі позиції в суспільстві, є не земля і капітал, а інформація і знання, якими володіють конкретні люди.

Найбільш очевидною ознакою цього класу є високі стандарти освіти, прийняті в цьому середовищі.



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Статус працівника в постіндустріальному суспільстві визначається не стільки освітнім рівнем, скільки його вміннями. Так, у 60–70-х рр. минулого століття випускники коледжів вважалися висококваліфікованими фахівцями і їхні прибутки зростали набагато швидше, ніж у випускників шкіл. Однак уже з кінця 1980-х рр. стали більше цінуватися носії унікальних знань про певні виробничі процеси і технології. Тобто власники дипломів коледжів перетворилися на звичайних працівників, а їхні прибутки стали стійко знижуватися.

Чи завжди освітній рівень людини дає підвищення її зарплатні? Яка ситуація існує в Україні?

Особливістю «класу інтелектуалів» є їхня незалежність і від «буржуа», і від «пролетаріату». По-перше, вони можуть здобувати необхідні їм засоби виробництва (комп'ютер, факс, мобільний телефон тощо) в особисту власність. По-друге, їм не потрібно експлуатувати інші соціальні групи для утвердження власної ролі в соціальній структурі. Доступність інформаційної техніки і технологій приводить до того, що дедалі більше інтелектуальних працівників одержує можливість індивідуального виробництва інформаційних продуктів. У результаті вони поставляють на ринок не свою робочу силу, а готовий продукт своєї інтелектуальної діяльності, що найчастіше високо оцінюється. Ознаками цього класу є також виняткова мобільність: готовність відносно легко поміняти місце роботи; здатність створювати інтелектуальний продукт на «ходу» – в літаку з ноутбуком тощо.

3. Сучасні транснаціональні корпорації. За умов, коли технологічний прогрес уможливив створення найуспішніше працюючих корпорацій за наявності стартового капіталу всього в кілька доларів, швидкими темпами почали розвиватися компанії, орієнтовані на використання високих технологій та інтелектуальний потенціал їхніх засновників («**Microsoft**» **Б. Гейтса** – тому яскравий приклад). Сьогодні 15 з 20 найбагатших людей США очолюють компанії, що виникли протягом останніх 20 років. 13 з 20 не одержали ні centa спадщини, а самі створили і розвинули свій бізнес. На початку кар'єри в них в активі були лише хороша освіта, оригінальне мислення і неймовірна наполегливість. Період, що почався із **середини 1970-х років**, характеризувався різким зростанням доходів представників «класу інтелектуалів». Створюючи унікальний продукт, що є основою господарського прогресу і дуже високо оцінюється в умовах ринкової економіки, працівники інформаційного сектору забезпечили собі найвищий рівень добробуту. Вже до середини 1990-х років більше 80 % американців, які мали статки понад 1 млн дол., досягли подібного результату самі, а не одержали його в спадщину. З 1 % найзаможніших громадян Сполучених Штатів у 1999 р. лише кожний двадцять п'ятий жив на відсотки з вкладеного капіталу. Інші працювали на посадах менеджерів великих компаній, у юриспруденції, науці, культурі й т. ін.

Нині з мільйона найбільш багатих американців **понад 40 %** – це люди творчих професій, лікарі, вчені й адвокати, інші **60 %** – наймані менеджери великих компаній, 2/3 яких – бакалаври або доктори наук. При досягнутому рівні добробуту в представників «класу інтелектуалів» і їхніх дітей дедалі більшого значення набувають постматеріальні цінності. Дуже показовим є приклад Б. Гейтса. Він одержує міжнародні нагороди за добродійність, що виражається десятками і сотнями мільйо-

нів доларів пожертвувань. Розташовані в його будинку монітори постійно демонструють шедеври світового живопису з передавальних камер, встановлених у залах найбільших картинних галерей. Оголошено, що його діти не успадкують весь капітал, а одержать небагато «на життя» для того, щоб самостійно його будувати. Однак невідмінною умовою такого «будівництва» є одержання якісної освіти.

4. Політика зменшення соціальної нерівності. Постіндустріальний розвиток багатьох країн Заходу характеризується пріоритетом соціальних функцій, підпорядкуванням виробництва інтересам людини. Це розцінюється як еволюційний, прогресуючий процес. Вважається, що Німеччина стала першою державою світу, в післявоєнній конституції якої було закріплено положення про соціальну державу; ставши головною умовою прогресу, соціальна державність була заснована на конструктивних засадах, що дозволило кожній людині відчувати певну стабільність у бурхливому потоці соціальних змін повоєнного періоду. Складовими поняття «соціальна держава» тут розглядають «справедливість» та «гідне людини існування для всіх».



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

У ФРН сьогодні домінує трактування терміна «соціальна держава» як організації, яка допомагає слабким, прагне вплинути на розподіл економічних благ у дусі принципів справедливості, для забезпечення гідного людини існування. Соціальна держава керується уявленнями, відповідно до яких кожна людина має можливість і зобов'язана забезпечувати себе та утримувати сім'ю. Відповідальність суспільства настає лише тоді, коли вимоги людини не задовольняються державою належним чином, що іменується соціальною допомогою.

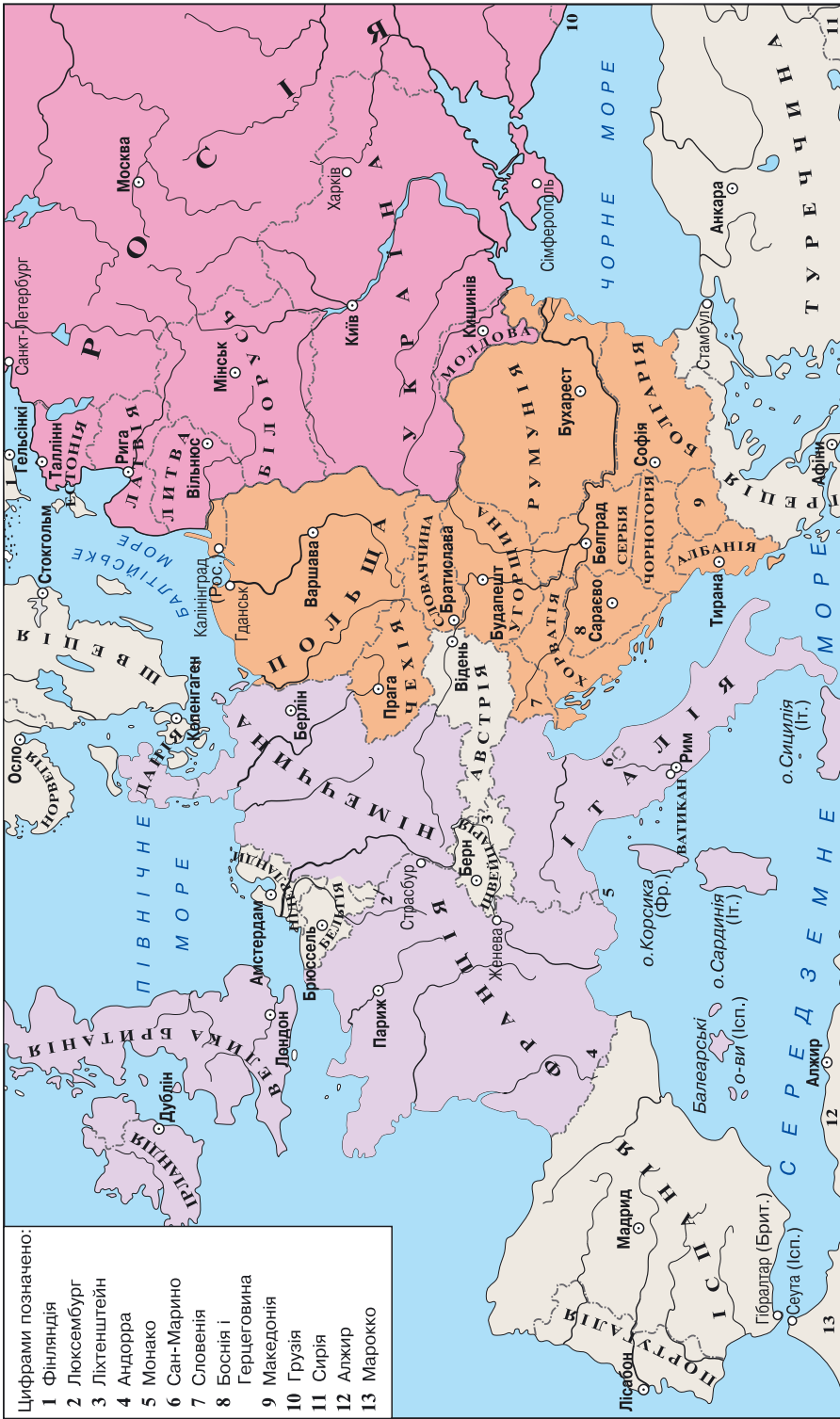
Чи можна назвати сучасну Україну «соціальною державою»? Субсидії за комунальні послуги – це соціальна допомога?

Забезпечення соціальної спрямованості ринкової економіки зумовлює необхідність перерозподілу доходу. Зі зростанням суспільного багатства нації постає потреба дедалі більше ресурсів ставити на службу людині задля досягнення хоча б мінімальних стандартів здоров'я, харчування й доходів. Бюджетні платежі забезпечують пільги соціально незахищеним верствам населення, зокрема людям з інвалідністю і малозабезпеченим. У розвинених країнах є державні програми медичної допомоги, соціального забезпечення, допомоги сім'ї, що реалізуються шляхом перерозподілу доходів через бюджет. Уряд бере на себе завдання зменшити соціальну нерівність у суспільстві, вживши певних заходів і реалізувавши цільові програми.

Так, у 1950-х рр. у США популярною стала ідея «**суспільства загального благоденства**». Урядова політика була спрямована на зменшення кількості бідних та на зміцнення середнього класу, тобто людей, які мали свої будинки, автомобілі, побутову техніку, мали змогу навчати своїх дітей в університетах і коледжах.

В останні десятиліття уряди багатьох західних країн приділяють значну увагу програмам охорони здоров'я, на це виділяються значні кошти з бюджету, за рахунок страхових внесків, які сплачують як працюючі, так і роботодавці; забезпечується лікування та профілактика найманих працівників та пенсіонерів, а людям, які не мають страхового полісу, допомагає держава. Наприклад політика адміністрації американського президента **Білла Клінтона** у 90-х рр. XX ст. була спрямована на полегшення податкового тягаря середнього класу, надання податкових пільг підприємствам, що створюють нові робочі місця, щорічне підвищення на 20 млрд доларів інвестицій у федеральні програми, здійснення реформи системи охорони здоров'я. Схожі програми існують і в інших країнах – Німеччині, Австрії, Франції, Великій Британії, скандинавських країнах.

Зменшення соціальної нерівності відбувається через податковий механізм – запровадження високих прогресивних податків на високі прибутки. У багатьох



■ Країни Європи на початку XXI ст.

країнах, зокрема в Швеції, Норвегії, Німеччині, Сполучених Штатах (на певних етапах їхнього розвитку), запроваджено прогресивну податкову шкалу, за якою високі прибутки обкладаються високими податками. Це означає, що людина, яка отримує прибуток, наприклад, у 10 тис. умовних одиниць, сплачує податок 30 %, та, що отримує 50 тис. прибутку, сплачує 50 %, а 100-тисячний прибуток обкладається 70 % податку. Не всім це подобається, проте сучасна демократична держава прагне піклуватися про всіх своїх громадян.

Однак тезу про зменшення соціальної нерівності поділяють не всі дослідники цієї проблеми. Міжнародна група аналітиків під керівництвом французького економіста **Тома Пікетті** у грудні 2017 р. оприлюднила доповідь, в якій на підставі конкретних статистичних даних було зроблено висновок, що розвинені країни за масштабами соціальної нерівності скотилися до рівня 1913 р. Хоча зростання нерівності на Заході відчувалося вже давно, у доповіді Пікетті вперше представлено документально обґрунтовану картину цього феномену. Ряд аналітиків вважає, що «вибухове» зростання нерівності поряд із глобальним потеплінням є однією з головних загроз людству.



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

В останні 30–40 років на Заході набагато швидше зростали доходи від капіталу, ніж від продуктивної праці. Саме спекулятивно нажитий, а не зароблений капітал став найважливішою причиною нерівності, що дедалі зростає. Так, найзаможніші 10 % суспільства привласнюють собі 37 % національного багатства в Європі, 41 % – у Китаї, 46 % – у Росії. У Бразилії та на Близькому Сході цей показник становить 55 % і 61 % відповідно. Тобто якщо раніше утворився численний середній клас, який склав основу демократичного суспільства, то тепер відбувається розмивання середнього класу.

Як ви вважаєте, ситуація з середнім класом в Україні чимось суттєво відрізняється від світової чи ні?

Звісно, становище нинішніх «бідних» на Заході неможливо порівнювати з початком ХХ ст.: ми бачимо прогрес охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення. Розрив складається на рівні соціальних можливостей: нижчі верстви суспільства ніколи не подолають класовий бар'єр і не скористаються благами сучасної цивілізації.

Навіть у такій соціально орієнтованій країні, як Німеччина, найзаможніші 10 % суспільства мають 40 % національного багатства, а на найбідніших 50 % припадає лише 17 % – як і 100 років тому.

У який спосіб людство може подолати цю проблему? Науково доведено, що зменшити нерівність дозволить правильно побудована прогресивна шкала оподаткування. Цього домагаються соціально орієнтовані країни Європи, однак у США і низці інших країн є, навпаки, тенденція до зниження податків для надбагатих осіб і корпорацій, що знову ж таки підсилює соціальну нерівність. Спеціальний доповідач ООН з прав людини Філіп Алстон опублікував викривальну доповідь, у якій написав, що за президентства Дональда Трампа США стають «світовим чемпіоном з екстремальної нерівності». Цьому сприяють ухвалені нещодавно податкова реформа та урізання багатомільярдних соціальних програм. За словами Алстона, «американська мрія швидко перетворюється на американську ілюзію».

Формуємо предметні компетентності

Логічну

1. Визначте сутність науково-технічної революції.
2. Назвіть основні ознаки НТР.

3. Чому випускники коледжів у 60–70-ті рр. XX ст. цінувались достатньо високо, а в наступні роки їхня зарплата значно знизилася порівняно з іншими категоріями населення?

4. Поясніть термін «соціальна держава».

5. Які причини збільшення соціальної нерівності в останні десятиліття називаються в доповіді Тома Пікетті? Як можливо подолати зростаючу соціальну нерівність?

Інформаційну

В Інтернеті знайдіть матеріали про конкретні програми допомоги з боку держав Заходу своїм найменш захищеним громадянам. Обговоріть, з яких міркувань влада запроваджує такі програми.

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до появи «класу інтелектуалів» у постіндустріальних країнах. Як молода людина може долучитися до цього «клубу обраних», і чи не станеться так, що між звичайними людьми і новою елітою виникне глибока прірва, яку важко буде здолати?

Мовленнєву

У групах обговоріть питання про нові транснаціональні компанії. Ознайомтеся з життєписами їхніх засновників (наприклад, Б. Гейтс, І. Маск або С. Джобс). Можливо, ви знаєте про інших особистостей, які досягли значних статків завдяки своєму розуму, працездатності, організаторським здібностям. Подумайте, чи є такі люди в Україні? Чи можливий подібний шлях особисто для вас або ваших друзів?

§8

Соціальне ринкове господарство в західних країнах

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Чи може, на вашу думку, ринкове господарство бути одночасно і соціальним? Чому ви так вважаєте? Свою точку зору аргументуйте.

1. Теорія соціального ринкового господарства. Соціальне ринкове господарство ґрунтується на чотирьох основних принципах, сформульованих В. Ойкенем у праці «Основи національної економіки»:

- ▶ забезпечення відкритості ринку, вільної конкуренції без монополістичних обмежень;
- ▶ свобода всіх господарських угод, тобто право підприємців продавати товари і купувати виробничі ресурси без будь-яких обмежень;
- ▶ приватна власність як основа вільної конкуренції і свободи угод;
- ▶ повна відповідальність підприємців за результати своєї діяльності.

Головною рушійною силою соціального ринкового господарства його фундатори вважали приватну підприємницьку ініціативу і вільну конкуренцію. Саме вони, на думку неолібералів, спроможні забезпечити потреби споживачів як у кількісному, так і в якісному відношеннях. Водночас неоліберали відмовились від принципів свободи ринкового господарства класичного лібералізму. Неоліберали усвідомлюють, що повернення до економіки досконалої конкуренції сьогодні просто неможливе. Тому, заперечуючи необхідність всебічного і прямого державного втручання в економіку, вони вбачають у державному регулюванні гарантію створення умов для розширення конкуренції і відвернення небезпеки монополізації.

Розробники моделі «соціального ринкового господарства» вважають, що за його умов важливою є спеціальна соціально-економічна політика, яку держава має проводити за такими чотирма основними напрямками:

- ▶ по-перше, приймати закони, які ставили б під контроль монополії, олігополії, і забезпечити простір конкуренції;
- ▶ по-друге, контролювати розподіл національного доходу для запобігання надмірній соціальній диференціації;
- ▶ по-третє, проводити активну кон'юнктурну політику, сприяти зайнятості населення, стабілізації цін, досягненню економічної рівноваги й активного платіжного балансу;
- ▶ по-четверте, залучати до власності широкі маси населення, впроваджуючи в життя принцип «власність – для всіх».

2. «Німецьке економічне диво». Після Другої світової війни економіка Німеччини була значною мірою зруйнованою, а населення жило у злиднях і голоді. США, Велика Британія, а потім і Франція об'єднали свої окупаційні зони, зробили важливі кроки по стабілізації ситуації, зокрема запровадили німецьку валюту – марку, а в 1949 р. визнали утворення Федеративної Республіки Німеччини. Перші парламентські вибори відбулися **14 серпня 1949 р.** 73-річний впливовий політик **Конрад Аденауер** був обраний на посаду федерального канцлера.

Перші роки існування ФРН були відзначені високими й стабільними темпами промислового розвитку. Вже в 1951 р. загальний обсяг виробництва був на третину вищим, ніж у 1936 р., а в 1956 р. він подвоївся, і Німеччина стала в один ряд з провідними державами світу. Середньорічний приріст промислової продукції становив за період із 1950 по 1960 р. 9,6 % проти 4 % у США і 3 % у Великій Британії. Німецькому «економічному диву» сприяло кілька факторів:

- ▶ грошовій реформі і лібералізації цін (1948) передувало проведення інституційних перетворень в рамках так званої «програми трьох Д»: демілітаризації, денационалізації, декартелізації, що забезпечили підґрунтя для економічних реформ;
- ▶ Німеччині значною мірою пощастило зберегти промисловий потенціал західної частини країни;
- ▶ у країні було вдосталь дешевої робочої сили, особливо після репатріації 9 млн німців зі Східної Пруссії та інших районів. Заробітна платня робітників у перші повоєнні роки була значно меншою від довоєнної, а робочий тиждень становив 50–52 години, а в деяких галузях навіть 62 години;
- ▶ великий внутрішній попит, викликаний післявоєнною катастрофою, адже населення відчувало потребу майже в усьому;
- ▶ США надали Західній Німеччині 3,9 млрд доларів «стартової допомоги» за планом Маршалла. 32 % усіх вкладів в економіку надійшли з федерального та місцевих бюджетів.



■ **Конрад Аденауер** – німецький політик, співзасновник і президент Християнсько-демократичного союзу. Як канцлер Німеччини (і одночасно міністр закордонних справ) відіграв велику роль у створенні ФРН як незалежної держави, пов'язаної із Заходом. Разом із президентом Франції де Голлем працював над примиренням Франції та Німеччини й посиленням західного блоку в Європі.

За допомогою додаткових джерел складіть політичний портрет К. Аденауера.

Ці кошти було витрачено на заміну застарілого устаткування, оновлення виробництва, створення нових галузей економіки (нафтохімії, електроніки тощо). Відбувся процес прискореної індустріалізації порівняно відсталих регіонів. Економічному розвитку сприяв великий попит на всі види промислової продукції, як виробничого призначення, так і на товари широкого вжитку.

Визнаним архітектором успіхів німецької економіки був **Л. Ерхард**, беззмінний міністр економіки в урядах К. Аденауера, а потім і канцлер. Він разом із групою неоліберальних економістів створив теорію «соціального ринкового господарства», у якій успішно поєднувалися особиста ініціатива підприємців, вільна конкуренція з елементами державного регулювання. Держава, на думку авторів цієї теорії, повинна підтримувати нормальне функціонування системи цін і захищати ринкову економіку від монополізму товаровиробників. Для попередження циклічних криз їй необхідно використовувати важелі кредитної, валютної, податкової політики. Проте абсолютно не допускається втручання в господарську діяльність окремих підприємств державних структур.

Теорія соціального ринкового господарства стала основою економічної політики західнонімецького уряду на довгі роки.

3. Об'єднання Німеччини. Зовсім іншим шляхом розвивалась НДР. За роки будівництва соціалізму за радянським зразком республіка досягла певних успіхів у розбудові державної промисловості; в сільському господарстві було проведено кооперацію; створено систему безкоштовної освіти та медичної допомоги, пенсійного забезпечення. У містах велося досить інтенсивне житлове будівництво. У цілому життєвий рівень жителів НДР був найвищим серед країн соціалізму, однак під впливом горбачовської «перебудови» поступово в суспільстві почала наростати соціальна напруженість.

У 1989 р. групи інакомислячих стали об'єднуватися в широкий демократичний рух під назвою «Новий форум». Одночасно у Лейпцигу, Дрездені, Берліні та інших містах почали проводитися масові демонстрації з вимогами здійснення демократичних змін. Влада поступово втрачала контроль над перебігом подій.

Знаменною подією стало відкриття в ніч проти **10 листопада 1989 р.** кордону між Східним і Західним Берліном. Сумнозвісна Берлінська стіна впала. Вона простояла 28 років. За цей час при спробі подолати бар'єр загинуло 125 порушників кордону, близько 3 тис. було засуджено.

Постало питання про об'єднання двох німецьких держав. Конституція передбачала входження східних земель до ФРН після ліквідації НДР. У **березні 1990 р.** в НДР на виборах перемогли християнські демократи, які погодилися на об'єднання Німеччини на умовах ФРН.

31 серпня 1990 р. у Берліні було підписано договір про об'єднання ФРН і НДР, який передбачав входження Східної Німеччини до складу ФРН.

СРСР спершу виступав за перетворення об'єднаної Німеччини в нейтральну країну. Коли цю вимогу було відхилено США, Великою Британією та Францією, керівництво СРСР пішло на принципову поступку і погодилося, що Німеччина залишиться членом НАТО. **12 вересня** у Москві представники ФРН, НДР, СРСР, США, Великої Британії та Франції підписали договір про остаточне врегулювання німецької проблеми.



■ Так виглядала Берлінська стіна

Тоді ж було погоджено, а в листопаді підписано Договір про добросусідство, партнерство і співробітництво між СРСР та Німеччиною.

СРСР зобов'язався вивести радянські війська зі Східної Німеччини впродовж 3–4 років, а ФРН – скоротити армію до 370 тис. військовиків. Об'єднана Німеччина відмовилася від виробництва, збереження й застосування атомної, біологічної та хімічної зброї.

В урочистій обстановці **3 жовтня 1990 р.** було проголошено акт возз'єднання Німеччини, що стало подією великої історичної ваги не тільки для німецького народу, а й для Європи і світу. **2 грудня** були проведені вибори до бундестагу об'єднаної Німеччини, на яких переміг альянс ХДС-ХСС (Християнсько-соціальний союз). Федеральним канцлером залишився **Г. Коль**, який сформував уряд у коаліції з ВДП (Вільна демократична партія).

4. Здобутки і проблеми. Об'єднання Німеччини стало найважливішою подією в її повоєнній історії, але й поставило перед країною низку проблем:

- ▶ по-перше, це була проблема інтеграції державної планової економіки колишньої НДР у ринкову економіку ФРН. За нових умов багато підприємств виявилися неконкурентоспроможними і збанкрутіли. Значно зросло безробіття. Це, своєю чергою, посилювало соціальну напруженість;
- ▶ по-друге, постала проблема збільшення соціальних витрат і капіталовкладень в економіку східних земель. З цією метою довелося збільшити податки, а це викликало невдоволення населення західної частини Німеччини;
- ▶ по-третє, загострилася проблема іноземних робітників, яких у країні налічувалося понад 5 млн. Корінне населення почало розглядати їх як конкурентів на робочі місця. У деяких містах виникли сутички, були людські жертви.

Сьогодні об'єднана Німеччина (близько 80 млн жителів) належить до числа провідних індустріальних держав світу, є повноправним членом міжнародного співтовариства. Якщо у 1990–1993 рр. у східних землях спостерігався спад виробництва, то з 1994 р. відзначається помітне зростання господарчої активності.

З вересня 2005 р. до 2019 р. беззмінним канцлером Німеччини залишалася лідер партії ХДС – **Ангела Меркель**.



■ **Ангела Меркель** – німецький політик, лідер ХДС (до кінця 2018 р.). Перша жінка, що стала федеральним канцлером Німеччини (у 2005 р.) і чотириразово переобиралася на цю посаду. Найгострішої критики з боку німецького суспільства зазнала її політика «відчинених дверей» для численних мігрантів, що спричинила серйозне погіршення криміногенної обстановки в країні.

Висловіть власну точку зору, чи виправданою була така політика. Свою думку аргументуйте.



ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Наше власне історичне минуле нагадує нам про необхідність збереження миру як головної цінності і використання всіх можливостей для того, щоб уникнути військових конфліктів... Проте воно ж нагадує нам, що неправильно застосований радикальний паціфізм може призвести до загибелі, а використання сили, незважаючи на завдані страждання, є неминучим з метою уникнення ще більшого зла. (3 промови А. Меркель у бундестазі, березень 1999 р.)

Чи погоджуєтесь ви з позицією А. Меркель? Свою думку обґрунтуйте.

Німеччина сьогодні – це міцна правова демократична країна, яка забезпечує своїм громадянам гідний рівень життя і соціальний захист.

5. Франція: особливості соціально-економічного розвитку. Дещо іншим шляхом розвивалася економіка Франції. Після «червоного травня» 1968 р. уряд та підприємці зробили значні поступки трудящим: було розширено права профспілок, підвищено гарантовану мінімальну зарплатню майже на 35 % у промисловості та на 56 % у сільському господарстві, підвищено пенсії, поступово скорочувався робочий тиждень до 40 годин без зменшення зарплатні.

У **1981 р.**, під час гострої економічної кризи, до влади у Франції прийшов блок лівих партій. Президентом став соціаліст **Ф. Міттеран**, який керував країною до 1995 р.



■ **Франсуа Міттеран** – президент Франції у 1981–1995 рр. Його президентство є найбільш тривалим в історії Франції. У 1965–1968 рр. – лідер Федерації демократичних і соціалістичних лівих сил. Перший секретар Французької соціалістичної партії (1970–1981 рр.).

За допомогою додаткових джерел складіть політичний портрет Ф. Міттерана.

Особливості президентства Ф. Міттерана:

- ▶ націоналізація низки великих банків і деяких промислових підприємств;
- ▶ децентралізація влади;
- ▶ збільшення мінімального розміру оплати праці та соціальних пільг;
- ▶ скорочення робочого тижня, зниження пенсійного віку;
- ▶ розширення прав трудящих і профспілок.

У країні посилилася інфляція, відбулося падіння курсу франка, а введення державного контролю над цінами і заробітною платнею викликало масове незадоволення. Тому Ф. Міттеран змушений був призначити прем'єр-міністрами представника правих сил – мера Парижа **Жака Ширака** та неоголлїста **Едуара Балладюра**. Ф. Міттеран приділяв значну увагу культурній політиці. Під час його президентства було здійснено реконструкцію Лувру і створено новий комплекс Національної бібліотеки.

Після закінчення другого президентського терміну Ф. Міттерана у **1995 р.** його змінив Ж. Ширак, який денационалізував окремі промислові групи й банки, скоротивши цим самим державний сектор. Було обмежено державне регулювання промисловості, відпущено ціни, скорочено витрати на соціальні програми. Це не сприяло популярності президента, якому в **2002 р.** вдалося добитися переобрання лише завдяки несподіваному виходу у другий тур лідера ультраправих **Жан Марі Ле Пена**. У подальшому, як і раніше, соціально-економічна політика французьких урядів залежала від того, до якої партії належав президент: якщо до влади приходили соціалісти, вони проводили реформи, які подобалися профспілкам і взагалі трудящим, однак частіше мали популістський характер і негативний вплив на економіку. Якщо у владних кабінетах перебували голлісти, вони проводили більш жорстку політику, скорочували соціальні програми і добивались покращання макроекономічних показників.



■ **Жак Ширак**

6. Шведська модель соціально-економічного розвитку. Це найдемократичніша модель економічного і політичного розвитку регульованої ринкової економіки, що ґрунтується на плюралізмі форм власності (у тому числі колективної власності профспілок) і економічної влади та соціалізації сфери розподілу. Початковим етапом її формування була угода, досягнута ще в 1938 р. між Союзом підприємців і Федеральною організацією шведських профспілок (нині до них належать майже 90 % трудящих), згідно з якою було визнано право профспілок на самоорганізацію та активну участь у веденні переговорів щодо захисту прав трудящих. Союз підприємців отримав свободу дій у сфері виробництва, а держава не мала права активно втручатись у процес функціонування недержавного сектору. Водночас у сфері розподілу впроваджувалась «зрівняльна» політика регулювання заробітної платні і аналогічна фіскальна політика держави. Було визнано, що розмір зарплатні, з одного боку, має бути диференційованим залежно від видів праці, а з іншого – її розмір мусить бути однаковим на однакову працю на всіх підприємствах різних галузей економіки. Не повинна бути різкою диференціація в оплаті праці між кваліфікованими і некваліфікованими працівниками, між чоловіками і жінками.

Загалом шведська модель соціально-економічного розвитку зорієнтована на плюралізм економічної влади і власності, недопущення їх концентрації в руках підприємців і профспілок. У Швеції цю модель називають «**державою добробуту**». Важливою складовою моделі є високі податки на заможних людей; наявність розвинутого громадянського суспільства. Провідна соціал-демократична партія не має більшості в парламенті, а тому там не формується більшість, уряд надзвичайно економічний (у кабінеті міністрів – 11 автомобілів, а в парламенті – 3). Держава є позаблоковою.

У Швеції існують три основні форми власності:

- ▶ приватна;
- ▶ державна;
- ▶ кооперативна.

У межах приватної вирізняють суто приватну, що належить окремим особам, і акціонерну (отже, колективну) капіталістичну власність. Останнім часом зменшується частка акцій, якими володіють великі власники, і зростає частка акцій, що належать різним інститутам і установам – інвестиційним компаніям, пенсійному фонду та ін. Багато працівників є власниками акцій, а їх заощадженням в інвестиційних фондах держава надає вагомі пільги. На державних підприємствах у Швеції працює близько 30 % від загальної чисельності робочої сили. Ці підприємства зосереджені здебільшого в сировинних галузях, гірничовидобувній, чорній металургії, суднобудуванні, на транспорті, у наданні комунальних послуг тощо. Більшість з них об'єднані в державному концерні «**Прокордія**».

Кооперативи найбільше розвинулись у сільському господарстві, промисловості, житловому будівництві, роздрібній торгівлі. Вони виробляють понад 2/3 сільськогосподарської продукції.

За витратами на розвиток освіти на душу населення Швеція посідає одне з перших місць у світі. Обов'язковою є 9-річна освіта, яку діти отримують переважно в державних школах. Вищу освіту також, як правило, фінансує держава, і доступ до неї відкритий усім, хто отримав середню освіту. На отримання вищої освіти студентам надається допомога, причому більша її частина є безкоштовною. Внаслідок цих процесів економіка та влада Швеції цілком зорієнтовані на інтереси людини.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Складіть хронологічний ланцюжок дат перебігу об'єднання Німеччини.

Просторову

Покажіть на карті, яка частина Німеччини (колишня НДР) увійшла до складу об'єднаної держави.

Інформаційну

Порівняйте діяльність двох визначних політиків Німеччини Конрада Аденауера та Ангели Меркель. Що є спільного в їх економічній та соціальній політиці і чим різняться їх внутрішня політика?

Логічну

1. Визначте суть поняття «соціальне ринкове господарство».
2. Назвіть фактори, що сприяли німецькому («економічному диву»).
3. Які умови, на вашу думку, потрібні для українського «економічного дива»?
4. Чим відрізнялась соціально-економічна політика президентів Ф. Міттерана та Ж. Ширака?
5. На чому базується шведська соціальна модель розвитку?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до шведської соціальної моделі. Чи може Україна, на вашу думку, застосувати її?

Мовленнєву

У групах обговоріть ситуацію. Як відомо, шведи платять великі податки, які забирають більше половини зарплатні. Чому вони з розумінням ставляться до такої політики держави і не вимагають її перегляду?



Неолібералізм та неоконсерватизм у країнах Європи та США

46

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, що означають терміни «лібералізм» та «консерватизм». Яких представників цих напрямів ви можете назвати?

1. Трансформація лібералізму. Неолібералізм (грец. *neos* – новий і лат. *liberals* – вільний) – сучасна політична течія, різновид традиційної ліберальної ідеології та політики, що сформувався як відображення трансформації буржуазного суспільства від вільного підприємництва до державно-монополістичного регулювання економіки, інституалізації нових форм державного втручання в суспільне життя.

Концепція «держави добробуту» обґрунтовувала необхідність і можливість подолання соціальних конфліктів. Неолібералізм виходить із необхідності партнерства між урядом, бізнесом і працею на всіх рівнях господарського механізму.

У 50-ті роки ХХ ст. вирізнялася соціально-охоронна функція доктрини сучасного лібералізму, спрямована на збереження капіталізму, реформування його окремих ланок та інститутів. Проте наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. він утратив динамізм і здатність оперативно відгукуватися на проблеми суспільства. Його витіснив неоконсерватизм.

У середині 1980-х років неолібералізм знову почав міцніти в боротьбі з право-консервативними і лівими течіями, зокрема було зроблено спробу переосмислити характер відносин суспільства, державно-політичної системи та індивіда, сформулювати концепцію «передового ліберального суспільства».

В основі неоліберальних теорій фігурують не стільки проблеми власності, скільки проблеми розподілу й перерозподілу національного доходу, структура соціальних потреб суспільства і способів їх задоволення. Соціалізм, соціальну справедливість неоліберали трактують як загальні гуманістичні спрямування, яких дуже важко досягти, оскільки «природа людини» незмінна.

2. Італійське «економічне диво». Із Другої світової війни країна вийшла з украй розладнаною економікою:

- ▶ вона втратила третину національного багатства;
- ▶ п'яту частину промислових підприємств, 60 % шосейних доріг і 40 % залізниць було зруйновано;
- ▶ обсяг промислового виробництва в 1945 р. становив лише 30 % довоєнного;
- ▶ зростала інфляція.

Американська допомога за планом Маршалла (вже у 1947 р. було надано 100 млн доларів) дала можливість Італії відновити її економічний потенціал. Промислового розвитку країни сприяли докорінні реформи в економіці.

Економічною доктриною уряду **де Гаспері** був неолібералізм – цілковита свобода ринкової торгівлі, конкуренція й розвиток приватного підприємництва.

Християнські демократи здійснили обмежену аграрну реформу. Селяни одержали 1,5 млн гектарів землі. Частину поміщицької землі вони придбали за викуп, решту – завдяки вільному продажу. При цьому держава надала селянам кредит. За допомогою державних капіталовкладень трохи зменшився розрив між промисловою Північчю і сільськогосподарським Півднем. Підприємці були змушені підвищити заробітну платню робітникам. Усе це привело до розширення внутрішнього ринку і підтримало економічне зростання. Італія перетворилася з аграрно-індустріальної країни на індустріально-аграрну.

У **1950–1960-х рр.** за темпами економічного зростання Італія посідала перше місце в Європі та друге у світі після Японії. Це явище дістало назву італійського «економічного дива». У його основі – сприятливі зовнішні та внутрішні фактори і насамперед зростання іноземних інвестицій, ефективне використання досягнень НТР, структурна перебудова економіки, державна підтримка приватного підприємництва та збереження демократичних форм правління.

Держава суттєво допомогла корпораціям, надавши їм фінансові й податкові пільги. Це дозволило створити великі всесвітньо відомі об'єднання: «Фіат» в автомобільній промисловості, «Монтекіні» у хімічній, «Пірееллі» в гумовій, «Едісон» в електроенергетичній. Італія увійшла до сімки найбільш індустріально розвинених країн світу.

Особливості розвитку Італії у 1950–1960-х рр.:

- ▶ будівництво дешевого житла для робітників;
- ▶ створення соціальних установ, системи охорони здоров'я;
- ▶ значні (більше 1 млн) безробіття та еміграція (200 тис. щороку до ФРН, Швейцарії та Франції).

У наступні десятиліття економіка Італії розвивалась доволі успішно, проте в країні існує значний сектор «тіньової економіки», зростає зовнішній борг, безробіття, підвищуються ціни. У цілому відчувається нестабільність, як політична, так і економічна.

У цих умовах до влади неодноразово приходили праві сили, зокрема у 1994 р. уряд очолив один з найбільших підприємців країни, медіамагнат **Сільвіо Берлусконі**, лідер руху «Вперед, Італіє!» (саме цю фразу вигукують італійські футбольні вболівальники). Він скооперувався з іншими партіями і рухами правого спектра, внаслідок чого до складу уряду вперше увійшли неофашисти. Через чотири місяці внаслідок міжпартійних розбіжностей і звинувачень прем'єра у незаконних фінансових операціях С. Берлусконі пішов у відставку. Проте пізніше він ще неодноразово очолював уряд.



■ **Сільвіо Берлусконі** – прем'єр-міністр Італії у 1994, 2001–2006 та 2008–2011 рр. Закінчив юридичний факультет Міланського університету. Із 1961 р. займається бізнесом. Є власником кількох телевізійних каналів та газет. У 1986 р. придбав один з найсильніших у світі футбольний клуб «Мілан», у 1988 р. – мережу найбільших супермаркетів Італії «La Bianco». Із 1990 р. – співвласник видавничого тресту «Арнольдо Мондаторі едіторе». Крім того, контролює ряд страхових компаній, інвестиційних та пенсійних фондів. У 2003 р. записав альбом власних любовних балад. Протягом політичної кар'єри не менше 15 разів притягувався до суду за звинуваченнями у фінансових махінаціях, дачі хабарів, зв'язках із мафією.

Таким чином, Італія як одна з провідних країн Західної Європи демонструє всі переваги й недоліки неоліберального шляху розвитку.

3. «Тетчеризм». Велика Британія досягла найбільших успіхів, втілюючи ідеї неоконсерватизму. Друга світова війна значно послабила позиції Великої Британії на міжнародній арені. Вона втратила багато зовнішніх ринків і майже 25 % закордонних капіталовкладень. Державний борг країни зріс у 4 рази. Під тиском національно-визвольного руху почався розпад Британської імперії.

Характерною рисою економіки Великої Британії було поступове відставання у найважливіших і найпрестижніших галузях промисловості. Якщо в перші півтора повоєнні десятиліття вона посідала за обсягом промислового виробництва друге місце після США у західному світі, то на початку 1960-х рр. – третє, наприкінці 1960-х – четверте.

Економічні труднощі посилювало й те, що підприємцям вигідніше було вивозити капітали за кордон, аніж вкладати їх у національну промисловість. Застаріле устаткування оновлювалося поволі, великі кошти йшли на гонку озброєнь. Велика Британія брала активну участь у збройних акціях на Сході, у створенні воєнно-політичних блоків у Європі та Азії, тримала свої війська в країнах, що входили до складу Співдружності націй (колишніх британських колоніях); за витратами на озброєння поступалася тільки США.

Лейбористський уряд **К. Еттли** (1945–1951 рр.) провів націоналізацію і реконструкцію низки галузей економіки. У власність держави перейшли Англійський банк, підприємства вугільної та газової галузей промисловості, електростанції, залізниці, річковий і вантажний автомобільний транспорт. Колишні власники отримали 2,5 млрд фунтів стерлінгів, хоча це були найвідсталіші та найзбитковіші підприємства, їх утримання й реконструкція лягли на плечі платників податків. Це викликало невдоволення широких верств населення, яке посилюлося разом із неефективністю соціальних реформ і привело до поразки лейбористів на виборах 1951 р. Після цього 13 років країною правили консерватори. До влади повернувся У. Черчилль (1951–1955 рр.); його наступником був Е. Іден. У внутрішній політиці консерватори скоротили асигнування на освіту, соціальне страхування, підвищили ціни на побутові послуги. Вартість життя зросла на 20 %.

З 1964 по 1979 р. (за винятком періоду з червня 1970 по лютий 1974 р., коли при владі перебував консервативний кабінет **Е. Хіта**) на політичному олімпі Великої Британії панували лейбористи. Попри всі їхні зусилля, здійснивши обіцяну тред-юніонам націоналізацію, збільшивши видатки на соціальні програми і змінивши податкову систему, лейбористи все ж не домоглися економічної стабілізації.

У травні 1979 р. на парламентських виборах перемогу здобула консервативна партія на чолі з **М. Тетчер**. Лідер консерваторів стала першою в британській історії жінкою-прем'єром.



■ **Маргарет Тетчер** – прем'єр-міністр Великої Британії у 1979–1990 рр. Перша жінка на цій посаді, відома в політичних колах як «залізна леді». Її адміністрацією було зменшено бюджет та скорочено видатки на соціальні програми, зокрема на охорону здоров'я, освіту та будівництво житла. Вона також запровадила обмеження на друк грошей та прагнула зменшити вплив профспілок.

Консерватори прийшли до влади з чітко опрацьованою програмою дій. Її метою було вивести Велику Британію з соціально-економічного застою. Для цього, на думку М. Тетчер, було необхідно:

- ▶ зупинити інфляцію, посилення якої розладнало господарське життя країни;
- ▶ зменшити податки на прибутки корпорацій та особисті доходи, що дало б змогу збільшити інвестиції в економіку;
- ▶ докорінно звузити державне втручання в господарські та соціальні справи, що доти негативно впливало на зростання економіки;
- ▶ «приборкати» свавілля профспілок, які, за переконанням консерваторів, зосереджували у своїх руках «надмірну владу», що підривало розвиток бізнесу.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



У цій країні є люди, яких можна й потрібно назвати великими руйнівниками; вони мріють знищити суть вільного суспільства, що ми маємо. Багато хто із цих руйнівників перебуває у профспілках.

(Із телевізійного виступу М. Тетчер у квітні 1979 р.)

Висловіть своє ставлення до слів М. Тетчер. Чи поділяєте ви її позицію стосовно профспілок?

49

Висунута програма передбачала докорінні зміни в соціально-економічній політиці уряду. У соціальній сфері Тетчер застосувала принцип: хто достатньо заробляє, тому нема чого безплатно вчитись і лікуватись. Політичною філософією прем'єр-міністра став вислів: «Безплатний сир буває тільки в мишоловці».

Унаслідок такої політики, що отримала назву «тетчеризму»:

- ▶ на 1 млн скоротилася кількість безробітних;
- ▶ понад 60 % англійців стали власниками квартир чи будинків;
- ▶ кожен четвертий британець став власником акцій;
- ▶ середні прибутки населення зросли на 30 %;
- ▶ скоротилися кількість страйків і членство у тред-юніонах.

Інтенсивна розробка нафтових родовищ у Північному морі біля Шотландії дозволила Великій Британії з імпортера енергоресурсу перетворитися на його експортера. Також виграна в Аргентини 1982 р. війна за Фолклендські острови разом з початком економічного зростання підняла авторитет «залісної леді» у суспільстві.

Така занадто жорстка політика викликала спротив. Спроба М. Тетчер запровадити новий подушний податок (його в однаковому розмірі мали сплачувати всі британці, незалежно від отримуваних прибутків) наразилася на опозицію не лише з боку її противників, а й навіть у середовищі консервативної партії. Із цих причин у **листопаді 1990 р.** М. Тетчер змушена була подати у відставку.

Місце Маргарет Тетчер у керівництві консервативної партії посів один з її критиків – **Джон Мейджор**, якого й призначили прем'єр-міністром.



ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Мій спадок був не багатобачливим. Ми були на порозі війни (у Персидській затоці. – Авт.). Економічні бульбашки 1980-х лопалися. Інфляція досягала двозначних цифр. Безробітних ставало більше приблизно на 50 тис. у місяць. Ціни на житло падали. Економіка перебувала в першій фазі гострої рецесії. Попереду вимальовувалось падіння розвитку економіки, вартості акцій, торгівлі й довіри – все це безпосередньо було пов'язане з розміром буму наприкінці 1980-х. (Із спогадів Дж. Мейджора)

Спробуйте пояснити, чому політика М. Тетчер спричинила подібні наслідки. Свою точку зору обґрунтуйте.



■ Тоні Блер

Новому прем'єрові вдалося стабілізувати становище. Проте вже через кілька місяців розпочалася фінансова криза, внаслідок якої відбулося різке падіння британського фунта. Уряду Великої Британії довелося вийти з європейської валютної системи, що відіграло свою позитивну роль: адже зниження валютного курсу сприяло збільшенню експорту. Своєму наступникові Дж. Мейджор залишив відроджену економіку, після 5 років приросту, з рівнем інфляції, що досягав лише 2,6 %.

1 травня 1997 р. на чергових парламентських виборах перемогу здобули лейбористи на чолі з **Тоні Блером**.

Лідер нових лейбористів прагнув догодити і жителям островів, і континентальній Європі, з якою він сподівався значно розширити інтеграцію. Багато голосів Т. Блеру принесли плани на зміцнення позицій вільного підприємництва та приватної ініціативи, але із сильною соціальною політикою та зростанням впливу профспілок.

За час перебування при владі уряд лейбористів і справді здійснив певні кроки з виконання передвиборчих зобов'язань. Зокрема з 1997 р. британські робітники отримали право на оплачувану тритижневу відпустку, а з 1999 р. – на чотиритижневу.

У цілому Т. Блер твердив, що дотримується стратегії «третього шляху», тобто поєднання ринкової економіки і соціальної справедливості, а також обмеження неконтрольованої свободи підприємництва, яку запровадили консерватори.

Таким чином, Велика Британія протягом своєї післявоєнної історії втілювала як неоліберальний, так і неоконсервативний шляхи розвитку.

4. Утвердження США як провідної держави «вільного світу». США зробили великий внесок у розгром нацизму й мілітаризму в роки Другої світової війни. Людські втрати країни обчислювалися 295 тис. вбитих й 800 тис. поранених, тих, що потрапили до полону та зникли безвісти.

Проте США, на території яких не велися воєнні дії, виявилися майже єдиною країною, чия економіка вийшла з Другої світової війни значно зміцнілою. Кількість промислової продукції США становила 2/3 кількості промислової продукції всього світу, за винятком країн комуністичного блоку. Вони зосередили у себе 73 % світового золотого запасу, за 5 років війни чистий прибуток американських компаній досяг 87 млрд доларів, а середньорічні темпи зростання становили 18,7 %.

Основні суперники США або тимчасово вибули з конкурентної боротьби (Німеччина, Японія), або потрапили у фінансово-економічну залежність від США (Велика Британія, Франція). США скористалися з цієї обставини, щоб оволодіти новими ринками, збільшити експорт товарів і капіталу, створити велику «імперію долара».

На 1945 р. США досягли найвищого за свою історію рівня військової могутності. Військово-морські та військово-повітряні сили базувалися на основних напрямках світових комунікацій і в найважливіших стратегічних пунктах. США монополюють

володіли атомною зброєю. Із зростанням економічної та військової могутності відбулася кардинальна переорієнтація на військову силу, прагнення посилити свій вплив на перебіг подій у всіх країнах світу. Оптимальною, з точки зору правлячих кіл США, формою устрою міжнародних відносин був би «мир на американських засадах» – «**Pax Americana**».

Показником міжнародного авторитету США, що зріс, став їх особливий вплив під час створення Північноатлантичного блоку (НАТО) 1949 р. Американські генерали посіли ключові позиції в його керівництві. Значно посилила роль США у світі реалізація плану Маршалла, коли було надано економічну допомогу 17 країнам Європи.

Отож Сполучені Штати Америки після Другої світової війни перетворилися в державу-лідера західного світу.

Після Г. Трумена американським президентом був **Д. Ейзенхауер**. За час його правління (1953–1961 рр.) покращилося матеріальне становище великої кількості людей: більше половини американців за рівнем доходів стали середнім класом, який має власні будинки, автомобілі тощо. Популярною стала ідея «суспільства загально-го благоденства». «Ера Ейзенхауера» збіглася з розгортанням науково-технічної революції, що виявилось у зростанні нових галузей економіки, докорінному перетворенні старих галузей, у масовому впровадженні автоматизації та електроніки як у побуті, так і на виробництві, появі другого покоління ЕОМ.

У січні 1961 р. найстаршого на той час президента США Д. Ейзенхауера змінив наймолодший з обраних, **Джон Кеннеді**, кандидат від партії демократів, якому на той час виповнилося лише 43 роки. Він походив з однієї з найзаможніших родин Америки, та це не заважало йому чудово розуміти проблеми інших людей. Уже в інавгураційній промові він попередив, що «якщо вільне суспільство не здатне допомогти багатьом бідним, воно не зможе врятувати небагатьох багатих». А отже, підсумовував «...мої друзі-американці, не питайте, що наша країна зробить для вас, – запитуйте, що ви можете зробити для країни».



■ **Джон Фітцджеральд Кеннеді** – 35-й президент США. Під час Другої світової війни – командир торпедного катера, відзначений за мужність. Після війни – конгресмен, а потім сенатор від штату Массачусетс. Лауреат Пулітцерівської премії за публіцистичну книгу «Портрети мужніх». Прихильник мирного розв'язання міжнародних конфліктів.

За час перебування при владі адміністрація демократів досягла серйозних успіхів. Коли Кеннеді взявся за кермо влади, ВВП становив 500 млрд доларів, а 1964 р. він досяг 622,3 млрд, тобто збільшився на 25 %. Отже, щорічний приріст дорівнював 5,6 %.

Багатообіцяльна кар'єра Дж. Кеннеді обірвалася трагічно. **22 листопада 1963 р.** він був смертельно поранений під час поїздки по Далласу (штат Техас). Ця подія отримала назву «вбивство століття».

Після смерті Дж. Кеннеді країну очолив віце-президент, уродженець Техасу **Ліндон Джонсон**. Джонсон продовжив соціальні реформи, розпочаті його попередником, у першому ж посланні про становище країни він урочисто проголосив амбіційний план «безкомпромісної війни проти бідності». За його президентства:

- ▶ прийняті закони про захист громадянських прав;
- ▶ розпочався випуск продуктових купонів для найбідніших, завдяки чому ті могли забезпечувати себе харчами;
- ▶ створювались фонди для професійної підготовки молоді з метою зменшити безробіття;
- ▶ відкривалися «центри здоров'я», де літні люди, незалежно від достатку, могли отримати кваліфіковану медичну допомогу.

Наступником Л. Джонсона став **Р. Ніксон**. Він очолив уряд у період, коли намітився відчутний спад в економіці, особливістю якого була інфляція, що швидко зростала. З метою оздоровлення економіки Ніксон проголосив «нову економічну політику». Президентським декретом у країні було оголошено надзвичайний стан. Намагаючись стимулювати капіталовкладення і споживчий попит, уряд:

- ▶ надав компаніям значні податкові пільги;
- ▶ скоротив прибутковий податок;
- ▶ установив державний контроль над цінами і заробітною платнею.

У цьому вбачався єдиний реальний шлях стримування інфляції. Тимчасово було припинено конверсію долара в золото і запроваджено додатковий 10-відсотковий податок на переважну частину імпорту. Ці заходи швидко принесли свої плоди.

У другій половині 1970-х рр. розпочалася довгострокова структурно-технологічна перебудова економіки, сутність якої полягала в докорінному технічному переоснащенні виробництва на основі новітніх досягнень НТР. Метою великих програм були пошук нових енергозберігальних технологій, що став особливо важливим після енергетичної кризи; досягнення якісно вищого рівня продуктивності праці; економія дефіцитних видів сировини; кардинальне поліпшення паливно-енергетичного балансу, упровадження енерго- та матеріалозберігальних засобів виробництва.

5. «Рейганоміка». 4 листопада 1980 р. на президентських виборах переміг **Рональд Рейган**, представник правого крила республіканської партії. Він був найстаршим президентом в історії США, першим президентом, що був актором, і першим президентом, який розлучився зі своєю дружиною.

Економічна політика Р. Рейгана, яка увійшла в історію під назвою **«рейганоміка»**, характеризувалась різким скороченням соціальних виплат у поєднанні із зниженням корпоративних податків: у 1981 р. податки скоротилися на 30 %. Проте виграли від цих заходів лише великі власники. Так, у 1983 р. працююча мати з трьома дітьми та зарплатою 10,5 тис. доларів на рік сплачувала більше федеральних податків, ніж «Боїнг», «Дженерал електрик», «Дюпон», «Тексако», «Мобіл» і «Ай-ті-ті» разом узяті.

Одночасно були скорочені податки на спадок з найбільших статків. Внаслідок цього їх власники лише протягом 1982–1985 рр. отримали можливість зекономити 15,6 млрд доларів. Адміністрація Рейгана продала або передала в оренду за цінами, що становили від 1 до 10 % їх ринкової вартості, вугільні і нафтові родовища, пасовиська й ліси. Істотно скоротилися витрати на державний апарат, які торкнулися всіх міністерств і відомств, за винятком Пентагона (міністерства оборони). Відбулося скорочення грошової маси, метою якого було зниження темпів інфляції, водночас значно зріс державний борг.

Проте така політика була і ефективною, адже вивільнені кошти почали вкладатися у розвиток виробництва. Це дало змогу створити сприятливі умови для залучення іноземного капіталу в економіку США, що своєю чергою привело до запровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу. Тільки парк електронно-обчислювальних машин у 1987 р. налічував 20 млн, у тому числі 19 млн персональних комп'ютерів. Загальні підсумки проведення «рейганоміки» в економіці США зводяться до таких позитивних наслідків:

- ▶ за рахунок ресурсозбереження зменшилося споживання нафти, газу, сталі, чавуну тощо;



■ Рональд Рейган

► за менших витрат досягалась вища ефективність суспільної праці в цілому.

Таким чином, «рейганоміка» була втіленням ідей неоконсерватизму.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Складіть хронологічний ланцюжок дат перебування при владі англійських консерваторів та лейбористів.

Інформаційну

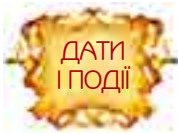
Використавши текст підручника та додаткові джерела, зробіть презентацію на тему «Найбільш визначний політик Західного світу (на вашу думку) у другій половині XX ст.».

Логічну

1. Визначте причини та наслідки італійського «економічного дива».
2. Які причини перетворення США на провідну державу світу після Другої світової війни?
3. У чому полягають відмінності між політикою М. Тетчер і Р. Рейгана в економічній, фінансовій та соціальній сферах?

Мовленнєву

У групах обговоріть питання про те, які заходи, використані провідними країнами світу в період економічних криз останніх десятиліть, могла б запозичити українська влада.



1961–1963 рр. – американським президентом був Дж. Ф. Кеннеді
1979–1990 рр. – перебування при владі М. Тетчер
1981–1988 рр. – політика «рейганоміки»



§10 Процес економічної інтеграції Західної Європи

53

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Як ви розумієте поняття «економічна інтеграція»? Наведіть приклади відомих вам економічних об'єднань.

1. Від Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) до Європейського Союзу (ЄС). Концепція і практика розбудови Європейського Союзу ґрунтується на трьох базових принципах.

► **Перший принцип** полягає в тому, що інтеграція є засобом, а не метою. Це означає, що інтеграція передбачає взаємну користь і є не панацеєю, а важливим інструментом для вирішення соціально-політичних проблем.

► **Другий принцип** євроінтеграції – поступовість і рух «крок за кроком»: зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок – валютний союз з єдиною грошовою одиницею та спільною економічною, грошовою і кредитною та валютною політикою країн-учасників.

► **Третій принцип** – інтеграція вимагає адекватного механізму, який дозволяв би, з одного боку, сприймати існуючі протиріччя як джерело подальшого розвитку об'єднувачих процесів, а з іншого – приймати збалансовані стосовно інтересів різних країн рішення та доводити їх до втілення у життя.

Усі три принципи були задекларовані в концепції європейського будівництва, що була розроблена Ж. Моне і викладена у Декларації Шумана від 9 травня 1950 р.

Еволюційну модель поступової, не обмеженої певними рамками чіткої і загальної концепції інтеграції на шляху до європейської єдності прийнято називати «методом **Ж. Моне**».

Відомий французький історик, академік Фернан Бродель виокремлював *три підстави та три складові європейської єдності*:

- ▶ у *духовному плані* – християнство, гуманізм та наукову думку, яка до XIX ст. була синонімом світової;
- ▶ у *економічному плані* – індустріальну революцію, яка охопила згодом увесь світ;
- ▶ у *політичному* – еволюцію від поняття свобод у сенсі привілеїв тих чи інших громад до поняття свободи в сенсі античної формули «будь-яка людська особистість є священною», яка й стала наріжним каменем ліберальної ідеології та ідеалом європейської політичної культури.

Перші міжнародні економічні організації країн Західної Європи було створено одразу після закінчення Другої світової війни. У **липні 1947 р.** в Парижі на нараді представників 16 європейських держав було утворено **Комітет європейського економічного співробітництва**, який розпочав свою роботу в напрямку реалізації плану Маршалла. Європейська економічна інтеграція великою мірою залежала від подолання протиріч між Францією та Німеччиною, які за останні 70 років тричі воювали одна з одною. Міністр закордонних справ Франції Робер Шуман дійшов висновку, що кращим засобом уникнути нової війни є об'єднання сталеливарної та вугільної промисловості обох країн, що зробило б неможливим таємне виробництво озброєнь (**план Шумана**). Водночас можна було підвищити ефективність цих галузей. У травні 1950 р. відбулося об'єднання виробництва сталі й вугілля Франції та ФРН. У квітні 1951 р. до них приєдналися Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург, що разом із ФРН і Францією підписали в Парижі **Договір про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС)**.

У 1957 р. було утворено ще дві міжнародні організації: Європейське товариство з атомної енергії (**Євратом**), покликане об'єднати зусилля його членів у сфері ядерних досліджень і використання ядерної енергії, та Європейське економічне співтовариство (**ЄЕС**), відоме під назвою Спільний ринок. Договір про створення ЄЕС **25 березня 1957 р.** у Римі підписали 6 держав: ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Люксембург і Нідерланди. Метою створення ЄЕС було посилення позицій європейської економіки на світовому ринку за допомогою координації економічної політики її членів. У 1961 р. до нього намагалася приєднатися Велика Британія, проте її вступ до ЄЕС було двічі заблоковано президентом Франції Шарлем де Голлем. Вступ Великої Британії до ЄЕС відбувся тільки 1973 р. разом із Данією та Ірландією.

У **1981 р.** до організації було прийнято Грецію, **1986 р.** – Іспанію і Португалію, а 1995 р. – Австрію, Фінляндію і Швецію (усього 15 членів).

На межі 1990-х рр. інтеграційні процеси в Європі набули нового динамізму.

Підготування нової інтеграційної угоди зайняло приблизно три роки. Початок поклала сесія Єворади в Ганновері (27–28 червня 1988 р.), що доручила президентові Генеральної комісії ЄЕС Жаку Делору «вивчити й підготувати пропозиції щодо конкретних етапів, які ведуть до економічного та валютного союзу». Проект Договору про Європейський Союз було опубліковано 17 квітня 1989 р. Після цього текст угоди тричі обговорювався на сесіях Європейської Ради.

7 лютого 1992 р. у нідерландському м. Маастрихт, на стику кордонів Нідерландів, Бельгії та ФРН, міністри закордонних справ і міністри фінансів країн-членів ЄЕС (Бельгії, Данії, Люксембургу, Нідерландів, Іспанії, Італії, Ірландії, Португалії, Греції, Франції, Німеччини, Великої Британії) – підписали **Договір про Європейський**

Союз, що передбачав поетапну трансформацію ЄЕС у новий економічний, валютний, а в перспективі – політичний Європейський Союз.

Критерії вступу до Європейського валютного союзу:

- ▶ дефіцит державного бюджету не вищий 3 % ВВП;
- ▶ державний борг нижчий 60 % ВВП;
- ▶ рівень інфляції до 2,6 % ВВП; дворічне узгоджене обмеження коливань національної валюти;
- ▶ довгострокові процентні ставки за державними облігаціями не повинні перевищувати середнє значення відповідних ставок у країнах з найнижчою інфляцією більш ніж на 2 %.

Також передбачалися часткова відмова країн-учасниць від суверенітету у сфері зовнішньої та воєнної політики, розширення прав основних інституцій Європейського Союзу – Ради міністрів Європарламенту, Комісії європейських товариств, збільшення наднаціональних повноважень ЄС у царині соціальної політики, охорони навколишнього середовища, промисловості, культури, охорони здоров'я. Після ратифікації всіма країнами-учасницями договору він набув чинності у **листопаді 1993 р.**

Станом на квітень 2019 р. до складу Євросоюзу входило 29 держав: Австрія, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія (у 1985 р. із складу ЄС вийшла її автономія – Гренландія), Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція, Естонія, Ісландія, Хорватія і Чорногорія.

У зоні Євросоюзу діють узгоджені норми законів, що забезпечують вільне переміщення людей, товарів та послуг. Вироблені принципи спільної зовнішньої й оборонної політики. 17 країн користуються єдиною валютою (євро). Між 22 державами, що підписали між собою відповідну (*Шенгенську*) угоду, діє спрощений паспортний і митний контроль.

Органи управління Євросоюзом:

- ▶ вищий політичний орган ЄС (**Рада Європейського Союзу**) складається з керівників держав і урядів, а також міністрів іноземних справ країн-членів;
- ▶ вищий законодавчий орган – **Європарламент**, склад якого (за квотами, розмір яких залежить від кількості населення) безпосередньо обирається громадянами ЄС терміном на 5 років;
- ▶ вищий орган виконавчої влади ЄС – **Єврокомісія** (по одному представнику від кожної країни-члена ЄС).

Європейський Союз одночасно поєднує ознаки міжнародної організації і держави. Таке становище продиктоване трьома можливими рівнями інтеграції: членство в ЄС, членство у зоні дії запровадженої у 1999 р. єдиної валюти (євро) і повна або часткова участь у Шенгенській зоні. Наприклад, Данія, Швеція і Велика Британія не стали вступати в зону євро, Норвегія, Ісландія і Швейцарія, які не є членами ЄС, проте не менше, входять до Шенгенської зони, а в Чорногорії і Республіці Косово платіжним засобом служить євро.

На території Євросоюзу виготовляється близько 21 % світової промислової продукції, тут же містяться головні офіси 161 з 500 найбільших за прибутками світових компаній.

Європейський Союз має свій прапор (12 золотих п'ятикутних зірок на темно-блакитному тлі). У 2004 р. було підписано конституцію, але вона не набрала чинності, оскільки її не ратифікували уряди Франції і Нідерландів, і була замінена **Лісабонським договором**, прийнятим у 2007 р. Лісабонський договір поклав початок існуванню «нового» ЄС. Його підписали всі 27 тодішніх членів ЄС. Система установчих

документів «нового» ЄС складається з короткого документа, який зберіг назву Договір про Європейський Союз (55 статей), і великого документа, що має назву Договір про функціонування Європейського Союзу (358 статей). ЄС установлює різнобічні контакти з іншими регіональними організаціями, має угоди з асоційованими членами – країнами Африки, Ізраїлем, країнами Східної Європи – і стає дедалі важливішим фактором світової політики.

2. Європейська політика сусідства, Східне партнерство. Європейську політику сусідства (ЄПС) було оголошено Європейською Комісією в її комюніке про Ширшу Європу в березні 2003 р. Після чого був розроблений більш ґрунтовний документ з питань Європейської політики сусідства, опублікований у **травні 2004 р.**, який визначає конкретні положення стосовно того, яким чином ЄС передбачає співпрацювати зі східними і південними сусідами ЄС.

Свою чергою, **Східне партнерство** як складову частину ЄПС започатковано в **травні 2009 р.** під час саміту в Празі задля впровадження політичної асоціації та економічної інтеграції між ЄС та його східними партнерами. Основною метою Східного партнерства було визначено створення необхідних умов для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і захищавленими країнами-партнерами.

Підтримка ЄС країн – членів Східного партнерства – здійснюється через різноманітні програми, зорієнтовані зокрема на молодь, з акцентом на соціальну справедливість, згуртованість і зайнятість; енергетичний сектор, з акцентом на енергоефективність та відновлювані джерела енергії; транспорт та інфраструктуру; розвиток освіти і навичок, зокрема професійно-технічної освіти та підготовки кадрів; мобільність і управління міграцією; зміцнення довіри та інші заходи, що сприяють запобіганню і врегулюванню конфліктів (у тому числі підтримка постраждалого населення).

У всіх останніх документах ЄС щодо ЄПС наголошується на необхідності встановлення контактів між людьми і об'єднання молоді різного віку в ЄС та сусідніх країнах. Із цією метою посилюватиметься взаємодія з молоддю в країнах-сусідах, створюватимуться партнерства для молодих людей. Ці партнерства сприятимуть, на думку Європейської комісії, зміцненню взаємоповаги, розуміння і підтримуватимуть відкрите суспільство.

Відповідні процеси мають включати в себе значне збільшення обмінів між школами та університетами, зокрема можливу реалізацію в регіоні країн-сусідів пілотного проекту «Європейська школа».

Важливе місце в політиці Східного партнерства займає Україна. Угода про партнерство між Україною та ЄС була підписана ще у 1997 р. У наступні роки співпраця України з ЄС розширювалась, і **2008 р.** на саміті Україна–ЄС у Парижі сторони досягнули домовленості, що нова посилена угода буде називатися Угодою про асоціацію. У **грудні 2011 р.** на саміті Україна–ЄС було оголошено про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

21 березня 2014 р. під час позачергового саміту Україна–ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт саміту.

27 червня 2014 р. була підписана економічна частина угоди.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні.

1 вересня 2017 року після тривалого процесу ратифікації Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі.

3. Brexit. Під час передвиборчої кампанії 2015 р. прем'єр-міністр **Девід Кемерон** заявив, що в разі перемоги «торі» на виборах він ініціює референдум щодо виходу Британії зі складу Європейського Союзу. Тоді лейбористи, згідно з опитуваннями, лідирували у передвиборній гонці, отже, це було радше спробою набрати більше голосів, ніж реальною обіцянкою. Проте несподівано консерватори перемогли на виборах, і Кемерон мав виконувати свою обіцянку. Референдум було заплановано на «строк до кінця 2017 року». Більш конкретна дата була названа вже в кінці лютого 2016 р. – остаточно брексіт призначили на **23 червня 2016 р.** Почалася агітація та підготовка до референдуму.

Незважаючи на спроби переконати населення в тому, що вихід з ЄС загрожує катастрофічними наслідками, більшість (а саме 52 %, в основному з провінційної частини Англії та з Уельсу) проголосувала за вихід. Девід Кемерон заявив про складення повноважень прем'єр-міністра та свою відставку. Його наступниця **Тереза Мей** заявила про повне дотримання волі народу, оголошеної на референдумі. Було засновано спеціальне міністерство для реалізації процедури Brexit.

У разі офіційного виходу Великої Британії з Європейського Союзу, розпочнеться 21-місячний перехідний період. Протягом цього часу британська сторона не зможе брати участь в ухваленні рішень, але продовжить дотримуватися правил ЄС, робити внески в його бюджет і визнавати рішення суду ЄС. Водночас Лондон залишиться учасником загальноєвропейського ринку і митного союзу. Наразі питання виходу Великої Британії з ЄС не вирішено. У липні 2019 р. новим прем'єр-міністром країни обрано **Бориса Джонсона**, який також є прихильником виходу із Європейського Союзу.



Як ви розумієте зміст цієї карикатури? Свою точку зору аргументуйте.

57

4. Роль США та ЄС у сучасних міжнародних відносинах. Сполучені Штати та Європейський Союз є двома найпотужнішими центрами сили: економічної, політичної, військової – у Західному світі. Зокрема в 1990-х рр., коли розпався Радянський Союз, припинив існування Східний блок, США практично лишилися єдиною наддержавою, безумовним світовим лідером. Західна Європа в цей час об'єдналася в єдиний союз, який пізніше доповнили країни Центральної та Південно-Східної Європи. Європейський Союз сьогодні має певні проблеми у своєму розвитку, проте зберігає лідируючі позиції у світі. Між Європою та США є багато спільного в цивілізаційному вимірі – їх об'єднують історія, духовні цінності, релігійна належність. Більшість країн ЄС разом зі США входять до НАТО, який захищає Євроатлантичне співтовариство від зовнішніх ворогів.

В останні десятиріччя провідні країни Європейського Союзу і США неодноразово підтримували один одного на міжнародній арені всіма можливими засобами.

Наприклад, коли після терористичних актів **11 вересня 2001 р.** тодішній президент США Буш-молодший оголосив «війну проти терору», у межах якої в 2001 р. була проведена військова операція в Афганістані, з метою повалення режиму талібів, США знайшли підтримку у країн Євросоюзу. Велика Британія, Франція та деякі інші країни також направили свої війська до Афганістану. Наступним об'єктом нападу США (**у березні 2003 р.**) став Ірак, де, як стверджували американські керівники, виготовлялася зброя масового знищення. Як виявилось пізніше, ніякої подібної зброї режим Саддама Хусейна не мав, проте США знов отримали підтримку Європи.



■ **Барак Хусейн Обама** народився у 1961 р. на Гаваях. 44-й президент США (з 2009 р.). Випускник Колумбійського університету і школи права Гарвардського університету. Перший афроамериканець, обраний на посаду президента США. Лауреат Нобелівської премії миру 2009 р., що викликало неоднозначну реакцію у світі. До обрання президентом був сенатором від штату Іллінойс.

■ Обама з дружиною

Зокрема Ангела Меркель, майбутній канцлер Німеччини, особисто літала до Іраку, щоб підтримати американців. Відносно швидко здобувши початкову перемогу, американські війська і їхні союзники опинилися втягненими у дві кровопролитні війни, що стало причиною зниження популярності тодішньої адміністрації.

На президентських виборах **2008 р.** уперше в історії США перемогу отримав темношкірий кандидат від демократів **Б. Обама**, який заручився підтримкою 52,7 % голосів виборців.

Барак Обама протягом свого 8-річного перебування в Білому домі проводив зовнішню політику, що майже не відрізнялася від попередника. Антиурядові виступи в арабських державах, пов'язані з безпосередньою причетністю до цих подій США із союзниками, що призвело до дестабілізації становища на Близькому Сході, продовження нескінченної війни у Афганістані, погіршення економічного становища (у 2014 р. США втратили статус найбільшої економіки світу), спричинили падіння авторитету адміністрації демократів. Це стало однією з причин обрання у 2016 р. президентом США республіканця Дональда Трампа.



■ **Дональд Трамп** – 45-й президент США, політик, бізнесмен, шоумен, ведучий телепрограм, навіть знімався в кіно, де грав самого себе («Один вдома» та інші). Має значні статки. У його бізнес-імперію входить елітна нерухомість, транспорт, мережа казино, фармацевтичні компанії.

Поясніть, чому, на вашу думку, людина, яка ніколи не займалась політикою та не працювала на державній службі, змогла бути обраною президентом США?

За час свого президентства Трамп наразився на жорстку критику з боку різних верств населення як у самих США, так і за їх межами. Його звинувачують у непередбачуваності, імпульсивності, прийнятті необдуманих рішень. Водночас значна кількість виборців прихильна до нього за виконання передвиборчих обіцянок, за підтримку американської економіки, створення робочих місць. «Трамп піклується про свою країну краще, ніж Обама, – кажуть деякі американці. – Він не боїться зіпсувати стосунки з Китаєм та Європою, вводячи мита на іноземні товари, щоб захистити американський ринок». Дійсно, влітку 2018 р. США та Євросоюз стояли на порозі торговельної війни після збільшення американською стороною мита на алюміній і сталь. **У липні 2018 р.** американська сторона заявила про готовність встановити нульові мита, нульові тарифні бар'єри і нульові субсидії на промислові товари. Була досягнута домовленість про розширення торгівлі в багатьох важливих галузях. Таким чином, незважаючи на певні розбіжності, Сполучені Штати та Європейський

Союз продовжують бути стратегічними союзниками і разом відіграють провідну роль у міжнародних відносинах.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

1. Складіть хронологічний ланцюжок дат процесу створення Європейського Союзу.
2. До подій доберіть відповідні дати: започаткування Східного партнерства; декларація Шумана; підписання Лісабонського договору; обрання Дональда Трампа.

Просторову

Покажіть на карті держави, що входили до Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), та держави, що входять до ЄС.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, зробіть порівняльний аналіз діяльності президентів США Барака Обами та Дональда Трампа.

Логічну

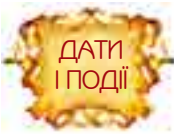
1. Схарактеризуйте базові принципи розбудови Європейського Союзу.
2. У чому полягав план Шумана?
3. Чим було викликано запровадження єдиної європейської валюти?
4. Які основні фактори сприяють провідному становищу США в сучасному світі?

Аксіологічну

Визначте своє ставлення до європейської політики Східного партнерства. На скільки вона важлива та ефективна для України, на вашу думку?

Мовленнєву

Обговоріть у групах, чому прихильників виходу Великої Британії з ЄС виявилось більше, ніж опонентів.



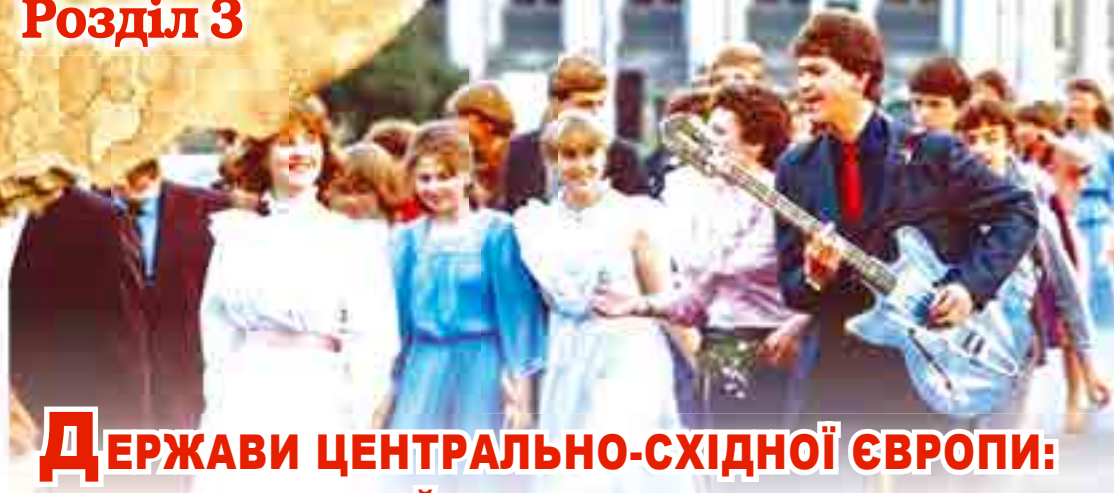
Квітень 1951 р. – підписання договору про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі

Березень 1957 р. – підписання Римського договору

Лютий 1992 р. – підписання Маастрихтського договору

Червень 2016 р. – референдум про вихід Великої Британії з ЄС

1 вересня 2017 р. – Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі



ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

§11

Втілення сталінської моделі соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи

60

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, які країни Центральної та Східної Європи були окуповані нацистами, а які були їх сателітами.

1. Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи. Після ліквідації нацизму й відновлення національної незалежності у країнах Центральної та Південно-Східної Європи у 1944–1945 рр. до влади прийшли уряди Національних (або Народно-визвольних чи демократичних) фронтів, які склалися з декількох партій та організацій, що боролися проти окупантів або проти власних фашистських правителів. Це був перший етап на шляху до встановлення комуністичних режимів.

Усі ці сили об'єднувала наявність спільного ворога, але бачення майбутнього своїх країн були в них різними. Одні тяжіли до побудови соціалістичної моделі суспільства, інші орієнтувалися на західні цінності. Обидва угруповання в прихованій або явній формі підтримувалися, відповідно, Радянським Союзом чи західними державами. Враховуючи, що у більшості східноєвропейських країн в цей час перебували радянські війська, прихильникам соціалізму здійснювати свою лінію було легше. До того ж вони завойовували симпатії населення, проводячи важливі економічні перетворення – націоналізацію банків і великих підприємств, ліквідацію поміщицького землеволодіння. У державну власність переходило майно фашистів і їх поплічників. Розширювалися можливості для здобуття освіти і користування культурними цінностями. Також ініціатори соціалістичних змін мали необмежені можливості для ведення агітації.

Перший етап встановлення комуністичного режиму в кожній з країн тривав різний час. У Болгарії він закінчився вже у **січні 1945 р.**, у Румунії – в **лютому 1945 р.** В Угорщині коаліційний уряд зберігав владу до **весни 1947 р.**, у Чехословаччині – до **лютого 1948 р.**

Другий етап характерний тим, що коаліційний уряд має формальний характер, а вся влада фактично належить комуністам. На цьому етапі розрізнені спочатку партії комуністичного і соціал-демократичного (а інколи й колишні опозиціонери) спрямування зливалися і створювали єдині (або спільні) організації. Отже, влада поступово ставала централізованою і зосереджувалася в одних руках.

Проте до 1947 р., незважаючи на військову та політичну присутність СРСР, у Східній Європі зберігалася можливість розвитку політичної та економічної системи, що припускала в певних межах політичний плюралізм, багатопартійність, різноманітність форм власності. Лідери комуністичних партій східноєвропейських країн тоді вважали, що процес побудови соціалізму буде тривалим, еволюційним.

Однак події 1947–1948 рр. докорінно змінили ситуацію: розпочався **третій етап** – установа комуністичних режимів.

У той час як комуністи користувались підтримкою СРСР, а праві сили були дискредитовані в роки війни співробітництвом з фашизмом, центристські сили, об'єднавшись із правими, ставали на шлях відвертої конфронтації, внаслідок чого були остаточно витіснені із політичного життя країни.

Саме з цього часу (з огляду на місцеві особливості) розпочалося відтворення радянського зразка будівництва соціалізму. В Угорщині, Румунії, Югославії, Албанії було ліквідовано багатопартійність. У Чехословаччині, НДР, Польщі, Болгарії різні політичні партії стають частинами керованих комуністами коаліцій. Уся повнота влади була сконцентрована в руках виконавчого апарату, який практично злився з апаратом компартійним. З'явилися місцеві «вожді»: **Б. Берут** у Польщі, **К. Готвальд** у Чехословаччині, **М. Ракоші** в Угорщині.

Особливості соціалістичних економічних реформ:

- ▶ проведення індустріалізації й колективізації;
- ▶ запровадження планового господарства;
- ▶ перехід більшої частини працездатного населення на роботу в державний сектор.

Індустріалізація в цих країнах, як і в СРСР, набрала форми переважного розвитку важкої промисловості. Кошти на неї були отримані лише завдяки націоналізації. Це дозволило державам акумулювати значні кошти і направляти їх на промислові інвестиції. СРСР взяв на себе постачання обладнання, сировини і енергоресурсів, підготовку спеціалістів. Форсування індустріалізації породжувало обмеження випуску товарів для населення і падіння життєвого рівня. Це послужило однією з причин невдоволення і у ряді країн призвело до виникнення політичної кризи.

І все ж в устрої більшості східноєвропейських країн існували деякі відмінності від СРСР. Наприклад, кооперативи тут створювалися на основі економічних стимулів з урахуванням внесеного земельного паю. У Польщі та Югославії взагалі переважало індивідуальне селянське господарство. Крім того, зберігалася дрібне приватне виробництво, торгівля і приватний сектор у сфері послуг. Державним підприємствам надавалася певна самостійність у вирішенні виробничих питань, робітники мали більшу матеріальну зацікавленість у результатах своєї праці.

2. Особливості встановлення сталінської моделі соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи.

Польща

Значний вплив на долю повоєнної Польщі мала ялтинсько-потсдамська система міжнародних відносин, за якої держави-переможці вдалися фактично до поділу Європи, зарахувавши Польщу до радянської сфери впливу. Результатом того були рішення Сталіна щодо внутрішніх змін в країні, утворення нових елементів залежності



■ Б. Берут виступає перед молоддю

Поясніть, чому, на вашу думку, влада приділяла велику увагу підліткам. Свою точку зору аргументуйте.

від СРСР та ліквідація демократичної опозиції й курс на «радянізацію». У 1945 р. СРСР і Польща підписали договір про дружбу і повоєнне співробітництво. У складі польського уряду «національної єдності» переважали комуністи, які в 1947 р. на сфальсифікованих виборах здобули 80 % голосів. Президентом Польської Республіки і головою Державної ради було обрано **Болеслава Берута**, одного з найбільш послідовних провідників сталінізму в Польщі. У грудні 1948 р. з партій, що входили до Демократичного блоку, було утворено Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП).

Чехословаччина

Територію Чехословаччини було звільнено від нацистських окупантів радянськими військами в 1945 р. Невдовзі до країни повернувся із еміграції і знову приступив до своїх обов'язків колишній президент Е. Бенеш. У 1946 р. було сформовано коаліційний уряд за участі представників усіх існуючих великих партій. Прем'єр-міністром у ньому став перший секретар Комуністичної партії Клемент Готвальд. Спираючись на підтримку радянських властей, комуністи в Чехословаччині почали розширювати і зміцнювати свій вплив, взяли під контроль основні пости в державному апараті й органах державної безпеки. Було експропрійовано маєтки землевласників і поділено між селянами. У 1945 р. націоналізовано банки, страхові компанії, металургійні заводи, шахти.

У лютому 1948 р. виникла гостра урядова криза, формальним приводом до якої було звільнення із міністерства внутрішніх справ кількох старших офіцерів-некомуністів. Керівництво міністерства відмовилося надати пояснення, і тоді міністри від націонал-соціалістичної, народної і демократичної партій подали у відставку, сподіваючись таким шляхом добитися розпуску уряду, де

комуністів було всього 8. Проте цю акцію не підтримали представники соціал-демократичної партії, а також два безпартійних міністри, а отже, більшість членів уряду (14 з 26) залишались на посадах.

Масові мітинги і страйки на підтримку комуністів спричинили зміну керівництва в «бунтівних» партіях і повернення до союзу із КПЧ. Е. Бенеш через кілька місяців подав у відставку, й 14 червня 1948 р. президентом республіки було обрано **К. Готвальда**. Новий уряд очолив комуніст **А. Запотоцький**. Почалася реорганізація життя за радянським зразком.

У 1948 р. було прийнято закон про націоналізацію промислових підприємств і передачу їх державі. Розпочалась колективізація села, індустріалізація за 5-річними планами. Каралось інакодумство, закривались церкви, монастирі, автономія Словаччини зводилась нанівець. У новій конституції проголошувалась «побудова соціалізму».



■ К. Готвальд

Угорщина

На перших повоєнних виборах до Національних зборів Угорщини 4 листопада 1945 р. безумовну перемогу здобула Партія дрібних сільських господарів – ПДСГ (57 % голосів), коаліція Угорської комуністичної партії (УКП) і соціал-демократів отримала лише 34 %. Уряд лідера ПДСГ **Ференца Надя** захищав приватну власність і обстоював існуючу політичну систему. Проте вже через кілька років склад уряду і парламенту змінився на користь прихильників лівих сил. Після об'єднання комуністів і соціал-демократів було створено нову Угорську партію трудящих (УПТ), яка стала правлячою партією. Генеральний секретар УПТ М. Ракоші був прихильником авторитарно-репресивних методів управління. Він став справжнім диктатором для угорців. У процесі боротьби з інакомислячими за його ініціативи було репресовано чимало керівних діячів партійного і державного апарату.

18 серпня 1949 р. було ухвалено нову конституцію Угорщини. Відтоді офіційно країну називали **Угорською Народною Республікою** (УНР).

Румунія

Румунія, як і Угорщина, була союзницею Німеччини під час Другої світової війни.

10 лютого 1947 р. Румунія підписала Паризьку мирну угоду, яка гарантувала країні національну незалежність, суверенітет і територіальну цілісність.

Зусилля лівих сил були спрямовані на повалення монархії. Король Михайл I, опинившись в ізоляції, на вимогу комуністів мусив 30 грудня 1947 р. зректися престолу. Країну було проголошено **Румунською Народною Республікою**.

У лютому 1948 р. партія соціал-демократів об'єдналася з комуністами. Створена на основі цього Румунська робітничка партія (РРП) стояла на засадах марксизму-ленінізму. Лідером партії був **Г. Георгіу-Деж**.

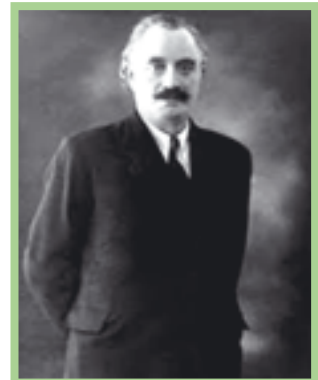
РРП очолила широке політичне об'єднання – Фронт народної демократії (ФНД). З 1948 р. до кінця 1989 р. в Румунії існувала однопартійна система. Компартія, зосередивши в своїх руках усю повноту влади, проголосила будівництво в країні соціалістичного суспільства. У червні 1948 р. було здійснено націоналізацію основних засобів виробництва, розпочалося кооперування сільського господарства. До 1962 р. було завершено суцільну колективізацію.

Болгарія

Під час Другої світової війни Болгарія була союзницею Німеччини, але у війні проти Радянського Союзу участі не брала. Підписавши наприкінці жовтня 1944 р. перемир'я з країнами антигітлерівської коаліції, Болгарія вступила у війну проти Німеччини.

Вирішальні для комуністів події сталися восени 1945 р. 4 листопада 1945 р. з багаторічної еміграції до країни повернувся **Георгій Димитров**, голова ЦК Болгарської робітничої партії (комуністів) – БРП(к). 18 листопада відбулися вибори до Великих народних зборів – парламенту Болгарії. Партії, що входили до Вітчизняного фронту, висунули спільних кандидатів і здобули перемогу. Опозиційні партії ці вибори бойкотували.

Захід відреагував невизнанням результатів виборів 1945 р. Однак **8 вересня 1946 р.** в Болгарії відбувся референдум про форму державної влади. 93 % учасників проголосували за ліквідацію монархії, 15 вересня Болгарія було проголошено **Народною республікою**, а її тимчасовим президентом став **Василь Коларов**. У жовтні



■ Георгій Димитров

1946 р. було призначено нові вибори до Великих народних зборів, у яких взяли участь і представники опозиції. За кандидатів БРП(к) проголосували 50 %. Уряд очолив Г. Димитров, парламент – В. Коларов. Підписавши в лютому 1947 р. мирну угоду з Болгарією, західні країни фактично визнали нову владу.

Ухвалена у грудні 1947 р. конституція Болгарії закріпила приход комуністів до влади. У серпні 1948 р. БРП(к) і БСДРП (Болгарська соціал-демократична робітничка партія) об'єдналися у Болгарську комуністичну партію (БКП).

Усередині самої БКП встановився культ її лідерів Г. Димитрова (помер 1949 р.) і В. Червенкова, а спроби деяких болгарських комуністів провадити самостійну політичну лінію закінчувалися репресіями.

3. Особливості розвитку Югославії. У роки Другої світової війни в Югославії розгорнувся масовий національно-визвольний рух, провідну роль в якому відігравали комуністи на чолі з **Йосипом Броз Тіто**. Вони самостійно звільнили значну частину території від нацистських окупантів. Радянські війська допомогли їм лише на останньому етапі війни. Із звільненням 20 жовтня 1944 р. Белграда позиції народно-визвольного руху ще більш зміцніли. 7 березня 1945 р. Й. Броз Тіто відповідно до рекомендацій, ухвалених Кримською конференцією керівників СРСР, США, Великої Британії, сформував уряд Демократичної Федеративної Югославії (ДФЮ), який офіційно був визнаний протягом березня СРСР, Британією та США.

На виборах до Установчої скупщини (**листопад 1945**) комуністи одержали майже всі місця. Югославія стала **Югославською Федеративною Народною Республікою (ФНРЮ)**. За конституцією 1946 р. до складу ФНРЮ увійшли: Сербія (з автономіями Воеводина і Косово); Хорватія; Боснія і Герцеговина; Чорногорія; Словенія; Македонія.

Країна стала на шлях побудови соціалізму. Проте Комуністична партія Югославії (КПЮ) не була маріонеткою Москви, вона мала свою широку соціальну базу, тому в багатьох випадках діяла самостійно. Це не сподобалося Й. Сталіну. У **червні 1948 р.** було опубліковано резолюцію Комінформбюро, у якій югославське керівництво звинувачувалося у «відході від марксизму-ленінізму і переході до націоналізму».

Тіто і його прибічників було затавровано як фашистів, агентів імперіалізму. СРСР і країни-сателіти розірвали з Югославією всі зв'язки і вже готувались до інтервенції, влаштовуючи збройні провокації.

Однак Югославія не злякалась. Нові підходи до проблеми соціалістичного будівництва були спершу викладені Й. Броз Тіто **26 червня 1950 р.** на засіданні скупщини ФНРЮ. На його пропозицію парламент Югославії ухвалив того дня закон, який проголошував, що підприємствами як загальнонародною власністю мають керувати трудові колективи. Ці заходи призвели до реорганізації економічної та політичної системи країни. Законом від **29 грудня 1952 р.** було проведено велику реформу в царині планування народного господарства: чимало функцій у цій сфері було переда-



■ Й. Броз Тіто (зліва)

■ Й. Броз Тіто і королева Єлизавета

но республіканським і місцевим органам та підприємствам, галузеві міністерства ліквідувались.

Після відмови в 1953 р. від політики колективізації сільського господарства селянські трудові кооперативи було реорганізовано в кооперативи загального типу і прирівняно до промислових підприємств. Тоді ж було видано закон, що обмежував приватну власність на землю максимальним наділом у 10–15 га на одне господарство; 1954 р. у межах цього максимуму було дозволено вільний продаж та оренду землі. З осені 1955 р. почала проводитись нова політика перебудови села, що спиралася на створення агропромислових комбінатів одночасно з розвитком сільськогосподарських кооперативів.

Зміни торкнулися і правлячої партії, яка після VI з'їзду стала називатися **Союзом комуністів Югославії (СКЮ)**. Як було відзначено на з'їзді, партія в умовах розвитку самоврядування не могла більше відігравати директивної ролі в державному та суспільному житті. За нею зберігалось право розроблення генеральної лінії, але боротися за її втілення вона повинна була не командними методами, а методами переконання. Проголосивши самоврядування невід'ємним юридично гарантованим правом трудящих, нова конституція країни, ухвалена у квітні 1963 р., поширила самоврядувальні відносини і на установи невиробничої сфери, що було кваліфіковано як перехід до громадського самоврядування. Відповідно до основного закону країна стала називатися Соціалістичною Федеративною Республікою Югославією (СФРЮ). Отже, внутрішньополітичний розвиток Югославії значно відрізнявся від інших соціалістичних країн.



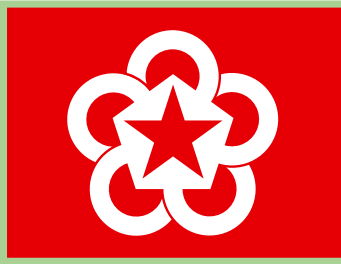
■ Радянська карикатура на маршала Й. Броз Тіто

4. Спроба економічної інтеграції соціалістичного табору. Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ). 25 січня 1949 р. Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина проголосили створення нової міжурядової організації – **Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)** – призначеної для спільного розв'язання економічних проблем, підвищення рівня життя, науково-технічного співробітництва, координації народногосподарських планів та реалізації спільних проектів. Також передбачалася розробка спільних стандартів. У лютому того ж року до РЕВ приєдналась **Албанія** (реально брала участь до 1961 р.), у 1962 р. – **Монголія**, у 1972 р. – **Куба**, у 1978 р. – **В'єтнам**. Також РЕВ на основі окремих угод у різні роки підтримувала відносини із Югославією, Анголою, Іраком, Ласом, Фінляндією, Мексикою, Нікарагуа, Мозамбіком, Ефіопією, Афганістаном, НДРІ. Штаб-квартира РЕВ розміщувалась у Москві.

Статутні документи РЕВ надавали однакові права всім учасникам і характеризувалися максимальною демократичністю – будь-які рішення не були обов'язковими для виконання в разі незгоди з ними окремих членів організації.

Участь у РЕВ мала важливе значення для економічного і технічного розвитку – завдяки цьому в країнах, що входили до її складу, з допомогою інших членів РЕВ створювались об'єкти розвинутої індустрії, здійснювались будівництво та бартерний (тобто безгрошовий) обмін товарами тощо. Протягом 1950–1984 рр. промислове виробництво країн РЕВ збільшилося в 14 разів, а національний дохід – у 9,1 раза. Так, якщо в 1950 р. країни РЕВ разом виробляли близько 18 % світової промислової продукції, то у 1984 р. – майже одну третину.

Учасники Ради більше торгували один з одним, ніж з іншими країнами, що обмежувало можливості для розвитку. Другим недоліком такої замкнутої системи було винятково централізоване планування, тобто практична відсутність ринкових меха-



■ Прапор і логотип РЕВ

нізмів, впровадженню яких не надавалося значення, оскільки економіка соціалістичних країн була більше зорієнтована на задоволення основних потреб, ніж на отримання прибутку. У кінцевому підсумку це зумовило технологічне відставання в низці галузей (крім військової) і недоступність окремих досягнень технічного прогресу (особливо новітньої побутової техніки) масовому споживачу. Навіть у таких передових індустріальних державах Східної Європи, як НДР і Чехословаччина, на деяких підприємствах використовувалося застаріле обладнання.

Проте ліквідація РЕВ і подальший розпад напрацьованих і стабільних торговельних зв'язків між колишніми соціалістичними державами призвели до ще гірших наслідків, серед яких – катастрофічне скорочення рівня виробництва і високі темпи інфляції. Фактично виробничі потужності цих країн у переважній кількості припинили своє існування.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Складіть хронологічний ланцюжок дат приходу до влади комуністичних партій у країнах Східної та Південно-Східної Європи.

Просторову

Покажіть на карті, які країни входили до РЕВ.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Йосипа Броз Тіто.

Логічну

1. Назвіть реформи, проведені урядами національних фронтів у країнах Центрально-Східної Європи у 1945–1947 рр.
2. Порівняйте ситуацію в Югославії у 1940-х рр. та в інших країнах регіону.
3. З якою метою була утворена Рада економічної взаємодопомоги?

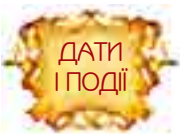
Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до політики Югославії.

Мовленнєву

У групах обговоріть особливості побудови соціалістичної моделі в країнах Центрально-Східної Європи.

66



25 січня 1949 р. – створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)



§12 Кризи комуністичних режимів країн Центрально-Східної Європи

1. Наростання внутрішньої нестабільності в 1950–1970-х рр. У 1950–1960-х рр. в деяких країнах Східної Європи почала наростати нестабільність, зумовлена кількома причинами:

- ▶ по-перше, смерть Сталіна і початок «відлиги» в СРСР призвели до лібералізації політичного курсу керівництва країн регіону;

- ▶ по-друге, індустріалізація за радянським зразком не скрізь привела до покращання матеріального становища населення, а іноді навіть його погіршила;
- ▶ по-третє, економічні реформи у 1950-ті рр. практично зводилися нанівець догматичним втручанням вищого партійного керівництва;
- ▶ по-четверте, важливим дестабілізуювальним чинником стала пропагандистська діяльність Заходу.

Найяскравішими проявами невдоволення були події в Угорщині та Чехословаччині.

2. Антикомуністичні виступи.

А) Угорська революція 1956 р.

В Угорщині за правління М. Ракоші репресії досягли найбільшого розмаху. Проводились показові судові процеси. Перший з них відбувся у вересні 1949 р. проти міністра закордонних справ Л. Райка та шести його співробітників. Проти них висунули звинувачення в державних злочинах: зв'язок з американськими і югославськими спецслужбами і державна зрада. Засуджені «зізналися» у скоєнні злочину, всі семеро були страчені. Також ув'язнений був і майбутній керівник УПТ **Я. Кадар**.

Після смерті Сталіна позиції угорського диктатора похитнулися. Він більше не користувався підтримкою СРСР. Населення вимагало негайно реабілітувати безвинно засуджених і страчених політичних і громадських діячів. У середині липня 1956 р. пленум ЦК УПТ нарешті відправив М. Ракоші у відставку, але на місце генерального секретаря було призначено одного з найближчих прихильників Ракоші **Е. Gere**.

Перепоховання 6 жовтня 1956 р. жертв репресій – Ласло Райка та інших – перетворилося на 200-тисячну маніфестацію. Проте поступово мітинги почали втрачати мирний характер: завдяки відкритому кордону із Австрією до протестувальників долучилися озброєні угорські емігранти. Народний гнів було спрямовано проти співробітників органів державної безпеки і членів партії, яких почали фізично знищувати. У Будапешті спалахнули справжні бої.

Прагнучи виправити становище, уряд СРСР сприяв приходу до влади в Угорщині відомого опонента політики М. Ракоші **Імре Надя**. Він став головою уряду Угорщини. Gere було усунуто з посади першого секретаря УПТ й замінено недавно реабілітованим Я. Кадаром. Проте дії Надя виявилися непередбачуваними для керівництва СРСР. Він сформував коаліційний уряд, що проголосив нейтралітет Угорщини і вихід її з Варшавського договору, висловив намір припинити орієнтацію на СРСР і розпочати великомасштабне економічне співробітництво із західними країнами. Замість комуністичних адміністрацій створювалися нові органи влади – ради. Органи правопорядку і держбезпеки, а також УПТ розпускалися. Оголошувалася амністія для політичних в'язнів.

В обставинах, що склалися, було утворено альтернативний Тимчасовий революційний робітничо-селянський уряд для «розгрому контрреволюції та відродження соціалізму у країні» на чолі з Я. Кадаром. На його прохання у Москві остаточно було прийнято рішення про військове вирішення проблеми. Замість УПТ створювалася нова партія – **Угорська соціалістична робітничка партія (УСРП)**.

На світанку **4 листопада** радянські війська за наказом маршала Конєва розпочали військову



■ Янош Кадар



■ Танки на вулицях Будапешта

Б) «Працька весна» 1968 р.

Наприкінці 1960-х рр. темпи економічного розвитку країни значно знизилися. Почастішали випадки корупції та зловживання владою, обростала привілеями партійна й державна бюрократія. Суспільство не сприймало авторитарного стилю керівництва **А. Новотного**. У 1968 р. його було усунуто з усіх посад. Замість нього лідером партії обрали словака **Александра Дубчека**, а президентом – **Людвіка Свободу**. Проти обох цих кандидатур у Москві спочатку не заперечували. Однак нове керівництво Чехословаччини стало на шлях реформування системи. Вони розпочали будувати «соціалізм із людським обличчям». Пропонувалося скоротити державний апарат, реформувати господарчий механізм і відокремити його від політичних і державних органів.

Велику роль у пропаганді цих ідей відігравали засоби масової інформації, які діяли відносно вільно. Лібералізація в суспільному житті проявлялась у виникненні нових політичних організацій, активізації демократичних партій, які звільнилися від жорсткого контролю КПЧ.

Керівництво сусідніх соціалістичних країн (Польщі, Болгарії та НДР) ставилось до подій у Чехословаччині негативно. Тривогу в них викликали деякі ініціативи А. Дубчека, зокрема скасування цензури друку, дозвіл на створення ряду нових політичних клубів і здійснення більш незалежного зовнішнього курсу. Всіх турбувала перспектива повторення угорських подій 1956 р.

18 серпня президенту Чехословаччини було відправлено спільне звернення керівників СРСР, Польщі, НДР, Болгарії та Угорщини, у якому повідомлялося про намір застосувати військові підрозділи ОВД для відсічі чехословацькій контрреволюції. Отримавши листа, Л. Свобода ствердив, що він цю акцію не вітає, але зробить усе можливе, щоб запобігти кровопролиттю.

У ніч проти **21 серпня 1968 р.** війська п'яти країн Варшавського договору увійшли до Чехословаччини і зайняли найважливіші стратегічні пункти. 200-тисячна чехословацька армія, підкоряючись наказу міністра оборони, у події не втручалася.

27 серпня за підсумками переговорів з чехословацькою делегацією на чолі з Л. Свободою було опубліковано комю-



■ А. Дубчек (у центрі) з Л. Брежневим і М. Суловим

ніке, в якому йшлося про досягнення домовленості щодо найскорішої нормалізації становища в ЧССР, визначено умови перебування радянських військ у країні. Війська НДР, Болгарії, Угорщини, Польщі залишили країну.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



Із стенограми переговорів керівників партії і уряду СРСР із А. Дубчеком 23 серпня 1968 р.

Брежнєв. Хід подій... підтверджує, що за твоєю спиною... праві сили... Тепер знайшлися й підпільні станції і склади зброї... Ти міг цього й не знати... Ми... не окупували Чехословаччину, не збираємося тримати її у «окупації», а хочемо, щоб вона була вільною... Ніякого диктату в нас немає, давай шукати разом якийсь варіант.

Дубчек. Хотілося б, щоб комуністи зрозуміли всю реальність становища, ...але боюся, що не зрозуміють, оскільки і я сам не розумію. Я вважаю, що таке збройне вторгнення було передчасним, тим більше що не були використані внутрішні збройні сили і решта органів примусу... Я... вважаю те, що сталося... найбільшою політичною помилкою, що має трагічні наслідки. З вашого боку була нереальна оцінка, (...) у цілому ми, вочевидь, діаметрально розійшлися.

Чи погоджуєтесь ви з думкою А. Дубчека? Чому?

У квітні 1969 р. замість А. Дубчека першим секретарем ЦК КПЧ обрали **Густава Гусака**, який згодом став і президентом країни. Під його керівництвом розпочався процес «нормалізації», змістом якого стало повернення до старих методів управління, що призвело до подальшої стагнації економіки. Здійснювалась широка чистка в КПЧ, з якої було вилучено майже 500 тис. членів. Також існувала негласна заборона на професійну діяльність представників інтелігенції – прихильників реформ.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Поставте події у хронологічній послідовності: обрання Г. Густава першим секретарем ЦК КПЧ; придушення повстання в Будапешті; введення військ Варшавського договору до Чехословаччини.

Просторову

Покажіть на карті країни, війська яких взяли участь у вторгненні до Чехословаччини з метою придушення «Празької весни».

Інформаційну

Використайте додаткові джерела і складіть історичний портрет керівника Угорської революції Імре Надя або «архітектора «Празької весни» Александра Дубчека (на вибір).

Логічну

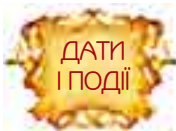
1. Визначте причини наростання нестабільності в країнах Центрально-Східної Європи в 1950–1960-х рр.
2. Чому, на вашу думку, саме в Угорщині вибухнули революційні події 1957 р.?
3. Які наслідки мали події 1956 р. в Угорщині для країн соціалістичного табору?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до програми «соціалізму з людським обличчям». Чи можливо було втілити ці ідеї в тодішніх умовах?

Громадянську

Визначте, які права людини і громадянина Чехословаччини були порушені з введенням військ Варшавського договору до цієї країни.



1956 р. – Угорська революція

1968 р. – «Празька весна»

§13

Трансформаційні процеси
в країнах Центрально-Східної
ЄвропиАКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Про які «оксамитові» чи «кольорові» революції доводилось вам чути? Що вам відомо про них?

1. Кризові явища у країнах регіону наприкінці 1980-х рр. Першими симптомами кризи, яка насувалась, стали погіршення економічної ситуації і поява нових соціальних проблем. З'явилися риси, не притаманні соціалізму, – безробіття, інфляція, падіння життєвого рівня, почали зникати ті ознаки, що раніше асоціювались із завоюваннями соціалізму, – стабільність, тверді ціни.

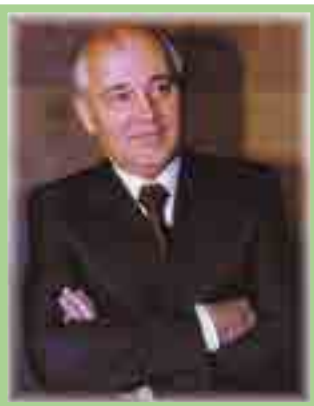
Політичне банкрутство керівництва правлячих партій, недосконалість адміністративно-командних методів управління та небажання більшості населення жити за авторитарного режиму – все це зумовило виникнення своєрідної революційної ситуації в цих країнах.

У різних державах вона складалась і розвивалась неоднаково. Проте загальним для всіх країн було прагнення ліквідувати монопольну владу правлячих партій, встановити демократичну форму правління і на основі широкої демократії оновити соціально-економічне й політичне життя суспільства.

Могутнім каталізатором революційних процесів у регіоні став національний фактор. Його виявлення були дуже відмінні в різних країнах і залежали від багатьох факторів:

- ▶ національних традицій;
- ▶ характеру політичного режиму, що передував комуністичному;
- ▶ рівня розвитку національно-визвольного руху проти нацизму в роки Другої світової війни;
- ▶ обставин приходу до влади комуністичних партій.

Особливо великий вплив справляли національні проблеми на розвиток подій у Югославії, Чехословаччині, Румунії, Болгарії.



■ М. Горбачов

2. Перебудова в СРСР. Кардинально вплинули на перебіг історичних подій у регіоні перебудовні процеси в СРСР після приходу до влади 1985 р. **М. Горбачова**, який започаткував «нове мислення» та розпочав курс на «перебудову», зокрема, стосунків із Заходом.

Перебудова сприяла посиленню впливу реформаторських елементів у комуністичних партіях і дискредитації консервативного керівництва в цих партіях. М. Горбачов у відносинах з країнами Східної Європи відмовився від «доктрини Брежнєва» і визнав право народів цих країн самостійно обирати шлях свого розвитку.

Зміни в СРСР з піднесенням були сприйняті в Угорщині та Польщі, де розпочалося реформування нової політичної системи. Проте в Румунії, НДР, Болгарії

консервативно-бюрократичні сили й насамперед лідери цих країн гостро негативно поставились до політики Горбачова, вбачаючи в ній можливість втрати свого монопольного права на владу.

3. «Оксамитові» революції у країнах Східної Європи. Події 1989–1990 рр. за своїм характером були революційними, оскільки кардинально змінювали характер суспільно-політичних і соціально-економічних відносин у регіоні. Форми та методи демократичних революцій були різними – від «ніжної», або «оксамитової», революції у Чехословаччині до кривавих зіткнень у Румунії, що призвели до численних жертв. Революції розгортались майже одночасно. Це пояснюється, по-перше, зрілістю передумов і високим ступенем соціальної напруги в усіх країнах і, по-друге, розумінням того, що СРСР не втручатиметься у справи своїх західних сусідів: не надаватиме підтримки консервативним силам, які намагались загальмувати демократичний процес.

Майже у всіх країнах події розгорталися з приходом до влади прихильників «оновлення соціалізму» в компартіях (Польща, Угорщина, Болгарія, Албанія). Прихильники «оновлення» на перших же демократичних виборах отримали більшість на хвилі критики тоталітаризму, комунізму і комуністичних партій. Прийшовши до влади, вони здійснювали реформи, які вели не до оновлення соціалізму, а до побудови капіталізму: проводилась приватизація державного сектору економіки, заохочувався бізнес, створювались ринкові структури. У політичній сфері проголошувався плюралізм і багатопартійність.

У зовнішній політиці утвердився курс на радикальну переорієнтацію на Захід, ліквідацію Ради економічної взаємодопомоги і Організації Варшавського договору (1991 р.), виведення радянських військ. Сорокарічна історія соціалізму радянського зразка у країнах Центрально-Східної Європи завершилась. Соціалізм дозволив здійснити ривок від відсталості до відносно розвинутої індустріальної економіки. Проте розв'язати деякі проблеми суспільства він не зміг.

У кожній країні революційні події мали свою специфіку.

Польща. У ПНР поворотним моментом у протистоянні опозиції з владою стало проведення «круглого столу» в лютому-квітні 1989 р. Лідером опозиції виступив **Лех Валенса**, який очолював робітничу профспілку «**Солідарність**». «Солідарність» була створена в портовому місті Гданську, де в 1970–1980-х рр. часто відбувалися страйки через постійне зниження рівня життя робітників. Протягом короткого часу «Солідарність» перетворилася на масовий рух, в якому брали участь мільйони людей, зокрема й члени Польської об'єднаної робітничої партії: вона стала центром, довкола якого групувалися усі демократичні сили Польщі. З обранням **1978 р.** Папою Римським краківського архієпископа **Кароля Войтили** (Іоанна-Павла II) різко зріс вплив католицької церкви.



■ **Лех Валенса** – польський політичний та профспілковий діяч, лідер першої незалежної профспілки у Східній Європі – «Солідарність», президент Польщі (1990–1995 рр.), лауреат Нобелівської премії миру. За фахом електрик, працював на Гданській судноверфі. Після поразки на президентських виборах у 1995 р. практично залишив велику політику.

У ході засідань «круглого столу» була досягнута угода про визнання за опозицією права на відкриту діяльність, легалізацію «Солідарності», про реформу парламенту та виборчого закону. На виборах 1989 р. «Солідарність» здобула абсолютну перемогу, Польська об'єднана робітничка партія зазнала поразки, у січні 1989 р. вона трансформувалась у Соціал-демократію Республіки Польща. В її лавах залишилося лише

50 тис. членів. Леха Валенсу було обрано президентом країни, а Польща розпочала побудову демократичної держави з ринковою економікою.

Чехословаччина. Після «Празької весни» у Чехословаччині посилювалася реакція. Як наслідок, активізувався опозиційний дисидентський рух. **1 вересня 1977 р.** група діячів науки і культури виступила з відозвою, у якій розкрила основний зміст і головні вимоги демократичного суспільства (так звана «Хартія-77»). Лідером чеського дисидентського руху був **Вацлав Гавел**, тричі засуджений комуністичною владою чеський правозахисник, письменник, публіцист.



■ Вацлав Гавел

Революційні події, які отримали назву «оксамитової революції», почалися **17 листопада 1989 р.**, коли в міжнародний день студентів на вулиці Праги вийшло майже 50 тис. студентів. Міліція вдалась до розгону демонстрантів. Це викликало страйк студентів, до яких приєдналися театральні діячі і учні професійних училищ і технікумів. Наступного дня за ініціати-

вою «Хартії-77» виник «Громадський форум», який об'єднав ряд опозиційних груп. Підтримку «Громадському форуму» надала Соціалістична партія. 27 листопада Федеральні збори ЧССР виключили з конституції 4-ту статтю про керівну роль КПЧ. Було прийнято рішення почати переговори про виведення радянських військ (80 тис. чол.) з Чехословаччини. У кінці 1989 р. президентом країни став Вацлав Гавел. Головою Федеральних зборів став А. Дубчек. **1 грудня 1990 р.** було змінено назву країни – вона стала називатися **Чехо-Словацькою Федеративною Республікою (ЧСФР)**.

Угорщина. Характер революції в Угорщині був мирним. Конференція угорської соціалістичної робітничої партії ухвалила програму стабілізації економіки та скорочення зовнішньої заборгованості. У країні поширювалася гласність, почали виникати нові партії та організації. Улітку 1989 р. розпочалися перемовини між УСРП, громадськими організаціями та опозиційними партіями, було досягнуто консенсусу щодо необхідності багатопартійності. Згодом парламент прийняв закони, які забезпечували дотримання вільного волевиявлення громадян на виборах, а **23 жовтня 1989 р.** Державні збори Угорщини ухвалили зміни до конституції, держава стала називатись **Угорською Республікою**. 25 березня 1990 р. відбулись вільні парламентські вибори, перемогу на яких отримав Угорський демократичний форум. Був сформований новий уряд на чолі з лідером цієї партії **Й. Анталом**. Президентом обрано лідера іншої опозиційної партії – **А. Гьонца**, розпочалась лібералізація суспільно-політичного та економічного життя.

Болгарія. Особливістю суспільно-політичного розвитку Болгарії був чітко виражений авторитарний характер управління, тривалий час Болгарію очолював **Тодор Живков**. Низька ефективність економіки призвела до зниження життєвого рівня населення, небувалих розмахів набула спекуляція і корупція. Т. Живков своїм політичним курсом ще більше загострював труднощі, що переживала Болгарія. Член політбюро ЦК БКП, міністр закордонних справ **П. Младенов** 24 жовтня 1989 р. надіслав листа Живкову з протестом проти його методів та принципів управління. 10 листо-



■ Л. Брежнев і Т. Живков

пада під тиском ЦК БКП Тодор Живков подав у відставку. Згодом БКП трансформувалась у Болгарську соціалістичну партію. Першим всенародно обраним президентом у 1990 р. став **Желю Желев**. У країні розпочалась лібералізація та перехід до ринкової економіки, почали створюватись і відновлювати свою діяльність десятки політичних партій і організацій.

Румунія. Протягом другої половини ХХ ст. в Румунії сформувався тоталітарний режим **Ніколае Чаушеску**. **5 грудня 1989 р.** представники міської влади м. Тімішоара вирішили перевести на роботу в село протестантського священика Ласло Текеші, який захищав права угорської меншості. Міський суд прийняв рішення виселити його з квартири, але парафіяни не допустили такого свавілля. Наступного дня розпочались стихійні демонстрації, під час яких з'явилось гасло «Геть Чаушеску». 17 грудня солдати почали стріляти по маніфестантах (загинуло більше 100 осіб, поранено 200 осіб). **20 грудня 1989 р.** Чаушеску, виступаючи по радіо і телебаченню, оцінив події в Тімішоарі як справу рук міжнародної агентури, і в повіті Тімош був створений надзвичайний орган. Але маніфестації і страйки продовжувались тепер уже по всій країні.

Був утворений фронт національного порятунку, на чолі якого став **Йон Ілієску**, колишній член ЦК РКП, усунутий Чаушеску за незгоду з його політикою. 22 грудня Чаушеску з дружиною залишили на вертольоті столицю, але біля містечка Тирговіште були заарештовані. **25 грудня** воєнний трибунал після короткого засідання (2 години) засудив подружжя Чаушеску до страти, що одразу і було зроблено. **26 грудня 1989 р.** влада перейшла до Фронту національного порятунку. Декретом цієї ради від **29 травня 1990 р.** Соціалістична Республіка Румунія отримала назву **Румунія**.



■ Є. і Н. Чаушеску

Завдяки демократичним революціям у країнах Центрально-Східної Європи настав край конфронтації між СРСР та США. Закінчилася довга виснажлива «холодна війна».

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Складіть хронологічний ланцюжок дат «оксамитових» революцій у країнах Центрально-Східної Європи.

Просторову

Покажіть на карті держави Центрально-Східної Європи, які входили до соціалістичного табору до революцій 1989–1991 рр.

Інформаційну

Використавши матеріал підручника та додаткові джерела, складіть історичний портрет Леха Валенси.

Логічну

1. Які прояви системної кризи у країнах Центрально-Східної Європи спостерігалися в кінці 80-х рр. ХХ ст.?
2. Визначте основні передумови революцій у країнах Центрально-Східної Європи наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.
3. Чому «Солідарність» стала головною опозиційною силою комуністичному режиму в Польщі?

Аксіологічну

За допомогою додаткових джерел ознайомтеся з біографією та змістом політики «перебудови», розпочатої М. Горбачовим. Висловіть своє ставлення до нього як особистості й політичного керівника.

§14

Розпад Радянського Союзу,
Югославії та ЧехословаччиниАКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ*Із курсу 10 класу пригадайте обставини утворення Югославії.
Які сили й чому прагнули до цього?*

1. Перебудова і розпад СРСР. Період «перебудови» в СРСР значно активізував національний рух у ряді союзних республік. Вже у грудні 1986 р. в столиці Казахстану Алма-Аті спалахнули перші за багато років у СРСР більш-менш значні заворушення на національному ґрунті. Причиною стало рішення М. Горбачова звільнити з посади першого секретаря компартії Казахстану **Д. Кунаєва** і призначити на його місце свого ставленика **Г. Колбіна**. Як стверджував пізніше наступник Колбіна **Н. Назарбаєв**, процедура обрання Колбіна, яка тривала менше 20 хвилин, «обурила цілковитою зневагою до думки навіть партійного активу». Так само у Вірменії, Азербайджані та деяких інших республіках СРСР місцеві партійні керівники не збиралися без бою здавати владу.

Проте дводенні заворушення не були сприйняті серйозно у Москві, де, як і раніше, вважали національне питання «успішно вирішеним». Відтак поступово на карті СРСР з'явилися місця і зони кривавих зіткнень: Нагорний Карабах, де відбувалися сутички між азербайджанцями та вірменами, Сумгаїт, Фергана. Протягом **1988–1989 рр.** у них загинуло 292 особи, 5200 було поранено. Близько 360 тис. радянських громадян довелося тікати з місць проживання.

Ослаблення ідеологічного диктату і дозвіл на демократичні вибори сприяли перемозі на виборах до Верховних Рад Латвії і Литви опозиційних національних рухів. В Естонії опозиціонери отримали трохи менше половини депутатських мандатів. Протягом весни – літа 1990 р. Литва, Естонія, РРФСР, Україна й інші радянські республіки прийняли декларації про державний суверенітет. М. Горбачов іронічно назвав цей процес «парадом суверенітетів».

Для зміцнення своєї позиції центральне керівництво призначило на **17 березня 1991 р.** всесоюзний референдум із питань збереження СРСР. Хоча за це висловилися 76 % опитуваних, референдум не вніс ясності у протиріччя з приводу нового союзного договору і подальшої долі СРСР. Тому консервативні сили в союзному керівництві, незадоволені послабленням своєї влади, вирішили скинути М. Горбачова й поновити «старі» порядки.

Вранці **19 серпня 1991 р.** ТАРС передав інформацію, що Горбачов за станом здоров'я не може більше виконувати повноваження президента СРСР, у зв'язку з чим влада переходить до рук віце-президента Г. Янаєва.



■ Члени ДКНС

Водночас було оголошено про створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС), до складу якого увійшли 8 осіб з найближчого оточення М. Горбачова. Це означало державний переворот. Проте з перших годин перевороту активний опір ДКНС чинили президент Росії Б. Єльцин, обраний на цю посаду **12 червня 1991 р.**, передова частина населення Москви та найбільших промислових центрів. Введені до столиці війська також не



■ Президент України Л. Кравчук, голова Верховної Ради Білорусії С. Шушкевич і президент Росії Б. Єльцин у Біловезькій Пущі

З курсу історії України дізнайтеся про подальшу політичну долю Л. Кравчука.

виступили проти мирного населення, яке стало на захист «Білого дому» – будинку парламенту Росії, що став штабом демократичних сил. Усі ці фактори, а також активний протест з боку міжнародного співтовариства сприяли перемозі сил демократії у СРСР.

Після краху перевороту події набрали кардинально нового характеру. Ще на початку «путчу» **Б. Єльцин** підписав укази про перехід усіх органів виконавчої влади Союзу РСР у підпорядкування президенту Росії. **20 серпня** він оголошує себе головнокомандуючим Збройними силами СРСР на території Росії. Наступними указами російська влада переводила під свій контроль підприємства союзного значення, телебачення і радіо. Отже, союзний «центр» практично перестав існувати. З 23 серпня по **1 вересня 1991 р.** проголосили свою незалежність Естонія, Латвія, Україна, Молдавія, Азербайджан, Узбекистан та Киргизстан.

1 грудня 1991 р. в Україні відбувся референдум, на якому громадяни майже одностайно (трохи менше 91 %), висловилися за незалежність республіки. Обраний президентом **Л. Кравчук** зрозумів результати референдуму як мандат на неприєднання України до нового союзного договору.

8 грудня 1991 р. у білоруській урядовій резиденції «Вискулі», що в Біловезькій Пущі (біля Бреста), таємно зібралися керівники трьох республік – Білорусі, Росії та України: С. Шушкевич, Б. Єльцин, Л. Кравчук. Наслідком зустрічі стала заява, підписана 8 грудня, про те, що «Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припинив своє існування». Потім Б. Єльцин зателефонував американському президенту Дж. Бушу, а С. Шушкевич – М. Горбачову. Так політичні реформи Горбачова завершилися розпадом СРСР. М. Горбачову, першому й останньому президенту СРСР, нічого не залишалося, як подати у відставку. Це сталося **25 грудня 1991 р.**

2. Розпад Югославії та громадянські війни. Югославія складалася із шести окремих республік і двох автономних провінцій, а загалом у ній проживало 25 різних етнічних груп. Конституція 1974 р. істотно розширила права союзних республік та автономних країв, що сприяло формуванню в них власних політичних еліт. У новому державному устрої виразно проглядали риси конфедерації. Єдність країни було на практиці поставлено у залежність від єдності Союзу комуністів Югославії, а долю останнього – від особи Тіто.

Після смерті лідера Югославії **4 травня 1980 р.** відцентрові тенденції посилились. У країні не залишилося стабільного керівництва – найвищі посади в державі та СКЮ заміщувалися строком на один рік почергово представниками всіх республік і країв. Національні проблеми стали віссю політичного життя Югославії. Наприкінці **травня 1981 р.** великі заворушення спалахнули у найбільш відсталому в економічному аспекті краї – Косові, де 90 % населення складали етнічні албанці. Вони ви-

магали створення суто албанського краю і надання йому статусу республіки. Зіткнення демонстрантів із міліцією призвели до жертв з обох сторін. Напруженість не спадала і в наступні роки. Саме косівські події 1981 р. започаткували кризу югославської державності.

Національні проблеми в країні тісно перепліталися з погіршенням соціально-економічного становища, наростанням глибокої фінансової кризи. Вразливим місцем Югославії була наявність значного зовнішнього боргу. У **1989 р.** МВФ і Всесвітній банк висунули уряду низку вимог:

- ▶ проведення приватизації господарства;
- ▶ скорочення соціальних виплат;
- ▶ заморожування рівня зарплат.

Унаслідок цього впродовж року роботу втратило до 600 тис. робітників. У 1991 р. було звільнено ще 1,3 млн робітників – половину робітників країни. Криза створила економічну ситуацію, яка розчистила шлях до відокремлення від Югославії Хорватії і Словенії, за ними пішли Боснія й Македонія.

Після прийняття Словенією (лідер М. Кучен) і Хорватією (лідер Ф. Туджман) рішення про вихід зі складу Югославії (**червень 1991 р.**) спочатку в Словенії, а потім у Хорватії почалися бойові дії між загонами самооборони республік і частинами **Югославської народної армії** (ЮНА), яким було віддано наказ забезпечити єдність Югославії.

У Хорватії місцеві серби за підтримки ЮНА виступили зі зброєю в руках і встановили свій контроль над територією компактного проживання сербів (11 % населення, 10 % території Хорватії), проголосивши тут **Республіку Сербська Країна** зі столицею містом **Кнін**.

Унаслідок усього цього в 1991 р. в країні спалахнула громадянська війна. Під приводом припинення етнічного конфлікту і розмежування воюючих сторін до країни було введено війська ООН – міжнародні миротворчі сили. У конфлікт втрутилось і Європейське Співтовариство. Його члени в **січні 1992 р.** вирішили визнати всі нові держави, які забажали б вийти зі складу Югославії. Після міжнародного визнання Хорватії Сербія автоматично ставала агресором, бо тепер її війська перебували на території суверенної держави.

Проти Сербії було введено міжнародні санкції. Зрештою, Сербія вивела свої війська з Хорватії, проте на території останньої продовжувала існувати ніким не визнана республіка Сербська Країна. У **1995 р.** хорватська армія провела успішну операцію «Буря», внаслідок якої республіку Сербську Країну було ліквідовано, значна частина сербів була знищена, а решта стали біженцями. У 1997 р. Хорватія шляхом переговорів домоглася суверенітету і над Східною Славонією.

Македонія здобула незалежність на основі референдуму у вересні 1992 р., уникнувши воєнної конфронтації. Також проголосив незалежність своєї країни й парламент **Боснії та Герцеговини**. СФРЮ вже практично не існувала. У Белграді вирішили створити нову федерацію – Союзу Республіку Югославію (СРЮ), яка об'єднала Сербію і Чорногорію (квітень 1993 р.).

Нову державу очолив лідер колишніх комуністів Сербії **Слободан Милошевич**, який став президентом СРЮ. Але на цьому трагедія на Балканах не припинилась. У **березні 1992 р.** розгорівся етнічний конфлікт у Боснії та Герцеговині. У цій новоутвореній державі проживали три етнічно-релігійні групи: серби (православні), які становили 1/3 населення, хорвати (католики) та серби й хорвати, які сповідували іслам. Сербська частина населення на чолі з **Радованом Караджичем** прагнула приєднання до СРЮ. Мусульманська частина населення на чолі з **Алією Ізетбеговичем** наполягала на незалежності; хорватська частина населення прагнула приєднання районів компактного проживання хорватів до Хорватії. Спроба розшматувати

республіку вилилась у тривалу війну, яка позначилась особливою жорстокістю та етнічними чистками.

Скориставшись воєнною перевагою, серби оволоділи 70 % території країни. Основні бої розгорілися в районі м. Сараєва. Тоді, за рішенням ООН, авіація НАТО і контингент військ ООН завдали ударів по позиціях сербів, знищивши їхню бойову техніку. Одночасно було знищено чимало цивільних об'єктів: мости, лікарні, заводи, школи. Мусульмани й хорвати, скориставшись цією ситуацією, перейшли в наступ і встановили контроль над 50 % території республіки.

За 3,5 року бойових дій у Боснії та Герцеговині було вбито й поранено десятки тисяч людей, зруйновано десятки населених пунктів, сотні промислових і громадських об'єктів. Кількість біженців та переміщених осіб перевищила 3 млн.

Поворотним моментом у цій трагедії стало створення міжнародної **Контактної групи (КГ)** щодо Боснії та Герцеговини у складі представників Росії, США, ФРН, Франції та Великої Британії, якою у липні 1994 р. було розроблено мирний план. На його основі сторони конфлікту за підтримки країн-членів КГ у листопаді 1995 р. в американському місті Дейтоні розробили пакет мирних документів із боснійського врегулювання (Дейтонські угоди), підписаний у грудні 1995 р. в Парижі.

Згідно з підписаною мирною угодою Боснія та Герцеговина залишається єдиною державою в її міжнародно визнаних кордонах, однак складається з двох суб'єктів – Боснійської мусульмано-хорватської Федерації та Республіки Сербської.

Ще одна Балканська війна була розв'язана в **березні 1999 р. в Косові**, де посилювалося етнічне протистояння між албанцями і сербами. Причини сербсько-албанського конфлікту приховуються у глибині віків. Приводом до загострення ситуації стало анулювання президентом С. Милошевичем автономії албанської громади. У **січні-лютому 1999 р.** відбулися переговори ворогуючих сторін за участі західних дипломатів у передмісті Парижа – Рамбуїє.

Югославський президент не погодився на пропозицію Заходу про введення військ НАТО до Косова з метою припинення конфлікту і не підписав підсумковий документ. Тоді командування НАТО з метою примусити С. Милошевича піти на поступки у **березні 1999 р.** розпочало бомбардування югославських військових, а потім і промислових та цивільних об'єктів. Воєнні дії тривали 75 днів. Наприкінці травня 1999 р. С. Милошевич пішов на поступки і погодився на введення іноземних військових.

Під час президентських виборів **2000 р.** владу захопив лідер опозиції В. Коштуниця. У березні 2001 р. Милошевича було взято під варту, а в липні – передано до Міжнародного суду в Гаазі як воєнного злочинця. Процес розтягнувся на кілька років, і під час нього Милошевич помер. У **2007 р.** зі складу СРЮ вийшла Чорногорія, а наступного року проголосив незалежність край Косово. Його незалежність визнали понад 60 країн світу, серед них США, Німеччина, Франція, Польща.

Під час президентських виборів **2000 р.** владу захопив лідер опозиції В. Коштуниця. У березні 2001 р. Милошевича було взято під варту, а в липні – передано до Міжнародного суду в Гаазі як воєнного злочинця. Процес розтягнувся на кілька років, і під час нього Милошевич помер. У **2007 р.** зі складу СРЮ вийшла Чорногорія, а наступного року проголосив незалежність край Косово. Його незалежність визнали понад 60 країн світу, серед них США, Німеччина, Франція, Польща.

3. «Оксамитове розлучення». У результаті «оксамитової революції» **29 грудня 1989 р.** Федеральні збори ЧССР обрали відомого опозиціонера, драматурга, борця за права людини і побудову громадянського суспільства **Вацлава Гавела** президентом країни. Головою Федеральних зборів став **А. Дубчек**, лідер «Празької весни». Нове керівництво було сформовано на коаліційній основі. Держава дістала назву Чеська і Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР).



■ Американські війська у Косові

У **1990 р.** уряд розпочав економічні реформи. «Батьком» реформи був міністр фінансів Вацлав Клаус. Вона базувалася на роздержавленні та приватизації, забезпеченні конвертованості крони, вільному ціноутворенні. Уряд домогся збалансованості державного бюджету і приборкання інфляції. Були проведені велика і мала приватизації, внаслідок чого частка держави у ВВП із 97 % скоротилася до близько 20 %. Незважаючи на болісність перетворень, життєвий рівень населення у складний перехідний період був одним із найвищих у Східній Європі.

Формальним приводом до розпаду Чехословаччини стали результати парламентських виборів. Улітку 1992 р. у Чеській Республіці найбільшу кількість голосів виборців здобула Громадська демократична партія (ГДП), очолювана В. Клаусом. У Словаччині 37,2 % виборців підтримали Рух за демократичну Словаччину (РДС) В. Меч'яра.

Одразу ж після підбиття підсумків виборів за ініціативи ГДП почалися переговори В. Клауса і В. Меч'яра з приводу розпуску федерації. На думку населення політики не зважали – згідно з опитуваннями громадян, проти розпаду країни виступали 63 % словаків і 64 % чехів. Пропозицію проведення загальнодержавного референдуму ГДП відкинула. Усе мала вирішити позиція Федеральних зборів. У вирішальний момент у них змінилося керівництво: у вересні 1992 р. їх голова – **А. Дубчек** – став жертвою автомобільної катастрофи і **7 листопада помер**. А вже 25 листопада Федеральні збори з перевагою у три голоси прийняли закон про припинення з 31 грудня існування федерації. Майно, фінанси та інші цінності були розділені відповідно до пропорції населення (2:1). 1 січня 1993 р. на карті Європи з'явилася дві держави – Чеська Республіка і Словацька Республіка.

Президентом **Чеської Республіки** став **Вацлав Гавел**. Уряд очолив **Вацлав Клаус**.

4. Політичні, економічні, соціальні та національні трансформації у країнах Центрально-Східної Європи після революцій. «Оксамитові» революції призвели до формування багатопартійної системи у країнах Центрально-Східної Європи. Розпочався процес створення громадянського суспільства.

Наприклад, ухвалення Великими народними зборами **Болгарії** нової конституції **1991 р.** стало важливим етапом у переході країни до демократичного державного устрою:

- ▶ Болгарія є республікою з парламентським управлінням;
- ▶ вищий законодавчий орган – **Народні збори** (парламент), що складаються з 240 народних представників;
- ▶ Кабінет міністрів і президент (обраний на 5 років) здійснюють виконавчу владу;
- ▶ судова влада є незалежною.

Подібний сценарій створення інститутів демократичної правової держави відбувся й в інших країнах колишнього соціалістичного табору.

У соціально-економічній сфері ситуація була набагато складнішою. Розпочата приватизація вимагала тривалого часу. Закриття або перепрофілювання збиткових підприємств збільшувало безробіття. У більшості підприємств, що раніше орієнтувалися на постачання своєї продукції до Радянського Союзу, виникли проблеми зі збутом своїх товарів на Заході. У низці країн посилилися міжнаціональні суперечності, зростала соціальна напруга. Загалом перехід до ринку в різних країнах регіону відбувався досить болісно для населення.

Темпи приватизації були набагато вищими в **Польщі**, Словенії і Угорщині. Наприклад, у кінці **1989 р.** у Польщі було прийнято програму «шокової терапії», автором якої став **Лешек Бальцеревич**. Програма передбачала: одночасне запрова-

дження вільної торгівлі та скасування контролю над цінами; зростання цін; скорочення виробництва; включення ринкових механізмів економіки; початок приватизації державного сектору, стимулювання розвитку приватного підприємництва; залучення іноземних кредитів.

У перші роки здійснення реформ така політика наштовхнулася на серйозні труднощі. Особливо постраждали сільські жителі, які становили близько третини економічно активного населення – їх рівень життя знизився на 30–40 %, тобто набагато більше, ніж у інших соціальних верств. Реформи спричинили масове безробіття. Слабка соціальна захищеність трудящих неодноразово викликала акції протесту.

Чимало людей розгубилося, втратило життєві орієнтири. Відчутно погіршилося становище робітників текстильної промисловості, розташованої навколо Лодзі, а також вугільної та металургійної на півдні країни. Проте в наступні роки економічне становище Польщі і, відповідно, рівень життя більшості населення поступово покращилися.

В **Угорщині** після політичної трансформації та соціально-економічних перетворень на зламі 1980–1990-х рр. зусилля уряду **Й. Антала** були спрямовані на розвиток демократичних процесів, перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки та входження країни до НАТО та ЄС. З 1991 р. в Угорщині розпочалась масова приватизація, яка поступово охоплювала малі, середні і великі підприємства. У результаті на середину 1990-х років більшість товарів у країні вироблялася у приватному секторі. Угорська продукція стала конкурентоспроможною. 70 % експорту країни йде до країн ЄС. Важливим у політиці уряду було залучення іноземних інвестицій і обслуговування значного зовнішнього боргу.

Словенія має найвищий рівень ВВП на душу населення серед країн регіону. Досягненню успіхів у країні сприяють демократизація суспільства, політична стабільність, ефективні реформи. Близько 70 % експорту зі Словенії припадає на країни Заходу. У **2004 р.** Словенія стала членом НАТО та ЄС.

В інших країнах, зокрема в Сербії, Македонії, Болгарії та Румунії, ринкові реформи в 1990-х рр. проводились повільно і хаотично. Економічні прорахунки колишніх комуністів у новій подобі призвели до значного падіння життєвого рівня населення цих країн, що викликало певне розчарування і привело до влади більш радикально налаштованої партії. Найбільш працевдатна частина населення стала шукати заробітків на Заході.

Так, у Болгарії ще 1991 р. було ухвалено закон про землю, але земельна реформа в країні просувалася повільно. Багато проблем спричинила поквапна, непродумана ліквідація адміністративним способом, аж до введення військ, рільницьких кооперативів (вельми прибуткових, з європейськими ринками збуту продукції) ще до створення нових структур власників. Це призвело до розпродажу більшої частини худоби, зокрема племінного стада, техніки, будівель та іншого майна.

До кінця 1996 р. інфляція досягла рівня понад 150 %, з початку року національна валюта – лев – девальвувалася на 70 %, було вичерпано золотий запас країни, потік іноземних інвестицій припинився. В цих умовах країни ЄС надали Болгарії та деяким іншим країнам значну фінансову допомогу, це привело до стабілізації соціально-економічної ситуації, що в свою чергу посприяло євроінтеграційним настроям населення.

Стабілізації в Болгарії вдалося досягти на початку XXI ст. Протягом 2004–2008 рр. у країні навіть спостерігався стабільний приріст (близько 6 %). Це дозволило країні у 2007 р. отримати членство в Євросоюзі.



■ «Архітектор» польських реформ
Л. Бальцерович

У деяких країнах регіону існують і національні проблеми. Так, наприклад, зберігається напруженість у відносинах між Румунією й Угорщиною через задовану трансільванську проблему. Угорське населення у Трансильванії зазнає, хоча й меншого, ніж за режиму Чаушеску, обмеження національних прав і свобод.

У цілому можна констатувати, що країни Центральної та Східної Європи здолали політичні і соціально-економічні проблеми і труднощі, які виникли після зміни суспільного ладу, та поступово просуваються вперед у своєму розвитку.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

1. Зробіть хронологічний ланцюжок процесу розпаду СРСР.
2. До подій доберіть відповідні дати: етнічний конфлікт у Боснії та Герцеговині; операція «Буря»; Дейтонські угоди; вихід Чорногорії зі складу СРЮ.

Просторову

Покажіть на карті держави, які з'явилися після розпаду Югославії.

Інформаційну

Використавши матеріали підручника та додаткові джерела, напишіть есе про Вацлава Гавела, його філософські та суспільні погляди, творчість (на вибір).

Логічну

1. Визначте причини розпаду СРСР.
2. Яке значення для країн Центральної та Східної Європи мав розпад СРСР?
3. Чому розпад Югославії призвів до виникнення громадянської війни та протистояння між колишніми югославськими республіками?
4. Чому між Чехією і Словаччиною відбулося «оксамитове розлучення»?
5. Які країни Центральної та Східної Європи і чому випередили інших за темпами соціально-економічних реформ?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до дій західних держав у період югославської кризи.

Мовленнєву

Обговоріть у групах питання: досвід яких країн регіону і в яких сферах могла би використати Україна сьогодні?



- Червень 1991 р.** – рішення Словенії та Хорватії про вихід з Югославії
8 грудня 1991 р. – прийнято рішення про припинення існування СРСР
1 січня 1993 р. – проголошення Чеської Республіки та Словацької Республіки



Країни Центрально-Східної Європи на початку ХХІ ст.

1. Нова роль цих держав у сучасних міжнародних відносинах. Зовнішньополітичне становище країн Центральної та Східної Європи відзначається домінуванням євроатлантичного напрямку. Серед переваг зближення з ЄС для країн регіону варто відзначити відкритість, лібералізацію переміщення людей, товарів, капіталів. Така співпраця дає можливість східноєвропейським країнам отримати доступ до західноєвропейських ринків та інвестицій, важливих джерел валютних надходжень і нових технологій. Співпраця з Європейським Союзом сприяє технологічному оновленню промислових потужностей країн Центральної та Східної Європи, збільшенню конкурентоспроможності їх товарів, набуттю досвіду сучасного менеджменту та підготовці професійних кадрів.

З політичної точки зору євроінтеграція сприяє зміцненню стабільності політичної системи та її інституцій, удосконаленню правового поля, приведенню законодавства

цих країн до європейських стандартів, забезпеченню прозорості та відкритості в діяльності органів влади.

Тому країни Центрально-Східної Європи докладали великих зусиль, щоб увійти до «клубу обраних» – Європейського Союзу. Членами ЄС у 2004 р. стали: **Польща, Угорщина, Словаччина, Чехія, Словенія**; 2007 р. – **Румунія та Болгарія**, 2013 р. – **Хорватія**. Тепер вони беруть участь у засіданнях Європарламенту, на рівних вирішують численні справи з «важковаговиками» європейського простору – Німеччиною та Францією, долучаються до програм Європейської політики сусідства, Східного партнерства тощо.

Іншою впливовою організацією, до якої вступили країни Центрально-Східної Європи, є НАТО. У **квітні 1949 р.**, коли Організація північноатлантичного договору була утворена, до її складу входило 10 західноєвропейських країн, а також США і Канада. У **2017 р.** членами організації були майже 30 держав. В останні роки розширення НАТО відбувається за рахунок країн Центрально-Східної Європи. Оскільки їх соціально-економічний та політичний рівні різняться, західні держави ведуть щодо них диференційовану політику.

У липні 1997 р. під час зустрічі лідерів НАТО в Мадриді було прийнято рішення про приєднання до цієї організації трьох країн – колишніх учасниць Варшавського договору: **Польщі, Чехії та Угорщини**. Це відбулося 1999 р., коли НАТО відзначала 50-річний ювілей. Пізніше, в 2004 р., членами НАТО стали **Болгарія, Румунія, Словаччина та Словенія**, у 2009 р. – **Хорватія та Албанія**, а в 2017 р. членом НАТО стала **Чорногорія**.

Країни Центрально-Східної Європи також беруть активну участь у роботі ще однієї впливової європейської організації – Ради Європи, міжнародної міждержавної організації, створеної **5 травня 1949 р.** в Лондоні.

Головними органами РЄ є: Комітет міністрів закордонних справ країн-членів Ради Європи і Консультативна парламентська асамблея. Комітет на основі принципу однакості виробляє політичні рекомендації урядам країн-членів Ради Європи, які, між іншим, підлягають ратифікації парламентами. Консультативна парламентська асамблея РЄ обговорює та ухвалює більшістю голосів рекомендації Комітету міністрів закордонних справ. У роботі Асамблеї від кожної країни-учасниці обов'язково беруть участь і представники парламентської більшості, і делегати від опозиції. При Раді Європи функціонують:

- ▶ Європейська комісія з прав людини;
- ▶ Європейський суд з прав людини;
- ▶ Європейський центр молоді;
- ▶ Європейський молодіжний фонд;
- ▶ Інформаційний центр охорони природи.

Основні органи Ради Європи розміщено у Страсбурзі (Франція). Упродовж довгих років РЄ була маловпливовою інституцією, роль якої значно зросла наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. з огляду на геополітичні зміни у світі та прискорення процесу євроінтеграції. У першій половині 1990-х рр. до Ради Європи вступили всі країни Центрально-Східної Європи. У 1995 р. Україна теж стала членом Ради Європи.

Регіональними інтеграційними та консультативними структурами є **Вишеградська група** (Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина), утворена в 1991 р. Ще одна організація – Центральна європейська ініціатива, створена в 1989 р.; на сьогодні її членами є 18 країн, зокрема і Україна.

Таким чином, країни Центральної та Східної Європи пройшли складний шлях трансформації політичної та економічної моделі та на сьогодні більшість з них є членами НАТО та ЄС.

2. Політична, економічна та ідеологічна експансія Росії в регіоні. Після розпаду Радянського Союзу Росія стала правонаступницею СРСР. У 1990-ті рр. внутрішні політичні, економічні й міжетнічні проблеми не дозволяли їй проводити великодержавну політику в Центрально-Східноєвропейському регіоні.

Проте вже в кінці 1990-х рр. і особливо на початку XXI ст., із приходом до влади в Росії В. Путіна, ситуація почала змінюватись. Росія відновила статус великої держави, тому, серед іншого, претендує й на роль регіонального лідера, який може диктувати свої умови менш потужним сусідам.

Із метою посилення свого тиску на країни регіону Росія використовує економічні та політичні важелі впливу.

Ідеться не лише про залежність країн від російських енергетичних ресурсів, а й про зацікавленість країн Центральної Європи у масштабних торговельних відносинах з Росією. Саме тому, зокрема, чеські, словацькі й угорські лідери часто не погоджуються із запровадженням санкцій Євросоюзу проти Росії, здійснюючи самостійну політику в цьому питанні.

Ідеологічна, політична та економічна експансія Росії здійснюється на засадах:

- ▶ виключності її цивілізаційного світу і духовності;
- ▶ особливої ролі її православ'я;
- ▶ необхідності захисту «руського мира» за межами РФ;
- ▶ розгляду будь-яких світових проблем виходячи з геополітичних інтересів Росії.

Формуємо предметні компетентності

82

Хронологічну

1. Зробіть хронологічний ланцюжок дат процесу вступу до ЄС країн Східної Європи.
2. Визначте роки утворення таких організацій, як Центральна європейська ініціатива та Вишеградська група.

Просторову

Покажіть на карті країни, що стали членами НАТО за останні 20 років.

Інформаційну

Використавши матеріал підручника і додаткові джерела, зробіть порівняльну таблицю «Участь країн Центрально-Східної Європи в діяльності міжнародних організацій».

Логічну

1. Чому країни Центрально-Східної Європи прагнули вступити до ЄС та НАТО після революцій 1989–1991 рр.?
2. З курсу історії України дізнайтесь про участь України в Раді Європи. Висловіть свою думку щодо діяльності цієї організації.

Громадянську

У класі обговоріть, чому Росія має значний вплив на країни Центрально-Східної Європи і як країни регіону протистоять цьому впливу.



5 травня 1949 р. – утворення Ради Європи.
1995 р. – Україна стала членом Ради Європи.

ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

§16 Японія

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте становище Японії після завершення Другої світової війни. Коли і де було підписано акт про капітуляцію?

1. Повоєнне реформування держави. Після закінчення воєнних дій на Далекому Сході й підписання акта про капітуляцію Японію окупували американські війська. Верховна влада в країні перейшла до американської окупаційної армії, яку очолював генерал **Дуглас Макартур**.

Американська адміністрація зробила дуже багато для ліквідації японського милітаризму, для впровадження конституції (почала діяти з **3 травня 1947 р.**), проведення низки прогресивних реформ, які усунули середньовічні пережитки і спрямували країну на шлях буржуазно-демократичного розвитку.

Повоєнні реформи:

- ▶ владі імператора було надано номінального характеру – її обмежили статусом «символу держави та єдності нації»;
- ▶ 9-та стаття конституції забороняла Японії вирішувати міжнародні суперечки військовим шляхом. Армія була скорочена до 200 тис. і стала називатися «сили самооборони». Завдяки цьому зменшилися військові витрати, які не перевищували 1 % ВВП країни;
- ▶ у 1946–1949 рр. було ліквідовано поміщицьке землеволодіння. Держава викупила в багатіїв і продала селянам 80 % усіх сільськогосподарських угідь;
- ▶ було ліквідовано традиційні японські монополії – **дзайбацу**. Промислові об'єднання створювалися за західним зразком.

Було успішно здійснено й реформу податкової системи, запропоновану американським фінансовим радником Доджем. Серед іншого ця реформа передбачала конвертацію (приврівнювання) японської грошової одиниці ени до долара.

Реформи торкнулися і системи освіти. Вивчення у школі основ синтоїзму як державної релігії, яка обожнює японського імператора, було заборонено. Наголос було

зроблено на предмети природничо-математичного циклу, які мали підготувати школярів до вступу в технічні університети.

2. Хірохіто. Усі ці реформи відбувалися під час правління японського імператора Хірохіто.

Імператор **Хірохіто** перебував при владі з **25 грудня 1926 р. до 7 січня 1989 р.** Його правління є найдовшим імператорським правлінням в історії країни, під час якого японське суспільство зазнало докорінної перебудови – переходу від милітаризму до демократії.



■ Імператор Хірохіто

Після закінчення війни американські урядові кола на чолі з президентом Гаррі Труменом збиралися притягти імператора Хірохіто до трибуналу за «воєнні злочини» та «злочини проти людства». Їм підігрували певні кола в імператорській родині, які вимагали від імператора взяти відповідальність за поразку й зректися трону, а також деякі лівацькі японські політики, які вимагали ліквідації самого інституту імператора.

Однак голова американської окупаційної адміністрації генерал Дуглас Макартур наполягав на збереженні Хірохіто на імператорському троні. Генерал вбачав у ньому символ японської нації та запоруку стабільності для окупаційної влади. Завдяки зусиллям Макарута Хірохіто вдалося уникнути Токійського трибуналу, на якому військових лідерів Японії було засуджено на смерть.

Спочатку американська окупаційна адміністрація вдалася до розвінчання міфу про «божественне» походження імператора. Він змушений був особисто зректися цієї ідеї. Це було зроблене ним у новорічному привітанні народу по радіо **1 січня 1946 р.** У японській літературі його промову називають «**нінген сенген**» – «декларация людини».

Однак у квітні 1946 р. штаб генерала Макарута отримав вказівку про необхідність таємно підтримувати популярність особистості імператора. Проводились заходи, у яких головна роль відводилась живому контакту імператора та членів його родини з народом.

Для створення образу «народного імператора» у 1940–1950-х рр. були організовані його поїздки по країні. Імператор Хірохіто розпочав свою подорож у 1949 р. з провінції Фукуока та завершив її у 1954 р. на о. Хоккайдо. Після виведення з території держави американських окупаційних військ імператор Хірохіто став для народу символом незалежності Японії.

Після смерті Хірохіто імператором Японії з 1989 по 2019 р. був його син **Акіхіто**. 30 квітня 2019 р. він добровільно офіційно зрікся престолу, передавши владу своєму старшому синові **Нарухіто**.

3. Джерела та наслідки економічного піднесення. Причини швидкого економічного зростання Японії в 1950–1960-х рр. Велике значення для розвитку Японії мали реформи, проведені під керівництвом американських окупаційних властей, про які вже йшлося. Це – **перша причина**.

Важливу роль у повенній відбудові японської промисловості відіграли також щедрі доларові «ін'єкції» США, коли вони під час війни в Кореї (1950–1953 рр.), а потім у В'єтнамі (1964–1973 рр.) використовували потужності японських підприємств і допомагали будувати нові. Це – **друга причина**.

Ці кошти, а також внутрішні накопичення капіталу дозволили Японії повністю оновити обладнання у промисловості та створити принципово нові виробництва. У цьому полягала **третья причина** швидкого економічного розвитку Країни Вранішнього Сонця.

У **1960 р.** правлячою ліберально-демократичною партією було висунуто план подвоєння національного прибутку (**план Ідзангі**), розрахований на 10 років. Згідно з цим планом Японія мала посісти провідні місця у світі в низці галузей промисловості, значно поліпшити якість своїх товарів, налагодити їх випуск у такій кількості, яка дасть змогу одержувати великі прибутки за рахунок експорту. Щоб реалізувати план, його ініціатори різко скоротили податки і ставки банківського кредиту, тобто розміри процентів, що їх сплачують бізнесмени за отриману позику. Завдяки цьому зросла ділова активність підприємців, які охоче вкладали кошти у виробництво. У цьому полягає **четверта причина** японського «економічного дива».



■ Завод фірми «Тойота» на початку 1950-х рр.

Важливо також зазначити, що інтенсифікація праці в сільському господарстві вивільняла робочі руки, необхідні для реалізації плану в промисловості. У цьому полягає **п'ята причина** швидких економічних перетворень в Японії. Крім того, японці успішно використовували закордонні досягнення в найсучасніших галузях індустрії. Закуповуючи патенти та ліцензії на наукові відкриття, оригінальні технології тощо і вмівло застосовуючи їх до своїх можливостей, вони отримували величезні прибутки. Це – **шоста причина**.

Поза сумнівом, велике значення мало й те, що в Японії не було потреби витрачати великі кошти на оборону. Витрати на «сили самооборони», які лише наприкінці 1960-х рр. зросли до 247 тис. військовослужбовців, не перевищували 1 % бюджету. В цьому – **сьома причина**.

Але найголовніше багатство країни – її народ. Упродовж повоєнних років японські трудають працювали більше часу і значно інтенсивніше, ніж у багатьох інших країнах, за досить скромну винагороду. Й лише наприкінці 1980-х рр. заробітна платня японців досягла рівня розвинених країн (19,5 долара на годину в 1988 р.). Працелюбність і дисциплінованість стали традиційними в японському суспільстві, де міром людської гідності є не так багатство, як сумлінне ставлення до праці та навчання. Це – **восьма причина**.

Дев'яту слід шукати в досить високій ефективності державного регулювання економічного розвитку Японії, високому ступені координації зусиль між державою і приватним бізнесом на стадії вироблення принципових рішень із питань економічного розвитку, що полегшувало їх практичну реалізацію.

Швидкі темпи промислового розвитку змусили японців переглянути зовнішньоекономічний курс. До середини 1960-х рр. японський уряд здійснював політику обмеження доступу іноземних товарів на внутрішній ринок і сприяння національній буржуазії у вивозі товарів (протекціоністська політика). Але така політика викликала зворотні дії інших країн. Тому, починаючи з **1964 р.**, японський уряд удався до лібералізації зовнішньої торгівлі. Це – **десята причина**. Активна участь у міжнародній торгівлі одразу принесла позитивні результати. Дешеві японські товари заповнили світовий ринок. Досить швидко в кілька разів збільшилися золоті й валютні резерви країни. Японські бізнесмени почали вкладати гроші в промисловість інших країн.

Особливо активно вкладалися кошти у видобування сировини, щоб забезпечити нею японську промисловість. У самій Японії теж почали виникати спільні з інозем-

ними підприємства. Деякі японські та іноземні фірми зливалися. Розташована на Далекому Сході Японія ставала невід'ємною частиною західної економічної системи.

4. Внутрішньо- та зовнішньополітичні пріоритети. Культурологи порівнюють японський національний характер із тростиною, яка згинається під поривами вітру, зливи, бурі, але потім знову випрямляється. Вони вважають, що японський народ, який протягом століть часто переживав стихійні лиха (руйнівні землетруси, повені, цунамі тощо), навчився терпляче долати перешкоди. Всі ці риси національного характеру – мужність, терпіння, гнучкість – яскраво проявилися в останні десятиріччя ХХ і на початку ХХІ ст.



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Чи погоджуєтесь ви з такою думкою? Чому саме? Свою думку аргументуйте.

Умови розвитку японської економіки в 1970-ті рр. докорінно змінилися. Зміни було започатковано кроками американського уряду із захисту долара. Японія змушена була піти на різке підвищення курсу єни, перейти до її «плавання». Конкурентоспроможність японських товарів на зовнішніх ринках значно знизилася. У середині 1970-х рр. розпочалася енергетична криза, спричинена підвищенням майже в 5 разів ціни на нафту. Падіння промислового виробництва в Японії в ті роки дорівнювало 19,3 %, тоді як у США – 13,5 %, ФРН – 11,2 %.

Наслідком кризи стало розроблення нової стратегії розвитку японської економіки. Ставку було зроблено на енерго- та матеріалозберігальні технології, а також на широке застосування електронно-управлінських засобів у промисловості та сфері послуг. «Техноетроніка», «мехатроніка», «інформатизація» почали визначати практичну діяльність корпорацій. Ці поняття означали першочергове виготовлення і застосування роботів-маніпуляторів, верстатів із числовим програмним управлінням, розвиток інформаційної індустрії.

Електронні фірми Японії, що випускають мікропроцесори, контролюють від 60 до 90 % світового ринку окремих їх видів. Від середини 1980-х рр. Японія потіснила США з позицій провідного виробника найсучасніших інтегральних схем, різних видів лазерів, оптичних волокон тощо.

Перебудова структури економіки в 1990-ті рр. проходила також у напрямку зростання ролі інформаційних технологій в усіх сферах життя.

У другій половині 1980-х – першій половині 1990-х рр. банки зменшили кредити на виробничі потреби, вклавши гроші в невиробничі активи: цінні папери, земельні ділянки, нерухомість, твори мистецтва. На ці речі виник спекулятивний бум, ціни на них різко зросли. Банки інколи проводили дуже ризиковані операції, давали гроші на авантюрні проекти без усяких застав.

Склалася економіка «мильної бульки». У другій половині 1990-х рр. стався її крах. У **1997 р.** почалася глибока фінансова криза, за два роки японські банки втратили 1,2 млрд доларів. У **2008 р.** ситуація повторилася. Кризи потягнули за собою фінансовий обвал і в інших країнах Азії.

Отже, на початку ХХІ ст. Японія потрапила в неоднозначне становище. З одного боку – безпрецедентні успіхи в найпередовіших галузях економіки, з іншого – наявні труднощі у фінансовій, соціальній, аграрній сферах. Жахливого удару економіці країни завдала серія землетрусів, що сталися протягом **березня-квітня 2011 р.** Адже крім значних людських і матеріальних втрат вони спричинили аварію на атомній станції Фукусіма, співставну за масштабами із Чорнобильською катастрофою.

У політичній сфері ситуація є стабільнішою. 38 років (**з 1955 по 1993 р.**) Японією керувала ліберально-демократична партія. У наступні роки вона втратила владу че-

рез розкол в її лавах. Уперше в країні було створено коаліційні кабінети, куди крім ліберальних демократів увійшли й соціалісти, але вже 1996 р. ліберальні демократи знову повернули собі всю повноту влади і твердо утримували її ще 13 років. З **2009 р.** більшість місць у парламенті належить соціал-ліберальній демократичній партії. Японія має декілька територіальних конфліктів (з Росією, Китаєм і Південною Кореєю). Головним стратегічним партнером Японії впродовж усіх повоєнних років залишалися США.



■ Аварія на станції Фукусіма

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

До подій доберіть відповідні дати: проведення аграрної реформи; аварія на атомній станції Фукусіма; завершення перебування при владі імператора Хірохіто.

Просторову

Покажіть на карті початок і кінець маршруту імператора Хірохіто по країні в 1949–1954 рр.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, складіть розповідь про трагедію на атомній станції Фукусіма за таким планом: 1) причини; 2) що відбулося; 3) як поведилася влада і пересічні громадяни; 4) які наслідки трагедії.

Логічну

1. Яке значення мали післявоєнні реформи для розвитку Японії?
2. Чому Японії довелося змінити економічну стратегію в 1970–1980-х рр.?

Аксіологічну

Як ви ставитесь до японського менталітету? Які риси національного характеру допомогли японцям досягти сучасного рівня країни?

Мовленнєву

У парах обговоріть твердження: «У 1960-х рр. Японія була майстернею світу, а в 1980-ті перетворилася на конструкторське бюро світу».



1 січня 1946 р. – «декларація людини» імператора Хірохіто.

3 травня 1947 р. – набрала чинності конституція Японії.

§17

Китай

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, які сили прийшли до влади в Китаї після революційних подій 1925–1927 рр.

1. Проголошення КНР. Після завершення Другої світової війни в Китаї склалася ситуація, коли за владу розпочали боротьбу дві впливові сили – **гоміндан** і **компартія** Китаю. Ця боротьба між ними тривала вже протягом 20 років, і лише японська окупація змусила їх тимчасово об'єднатися проти спільного ворога. Після війни боротьба розгорілася з новою силою. За гомінданом і КПК стояли наддержави – США та СРСР, які надавали своїм друзям всіляку допомогу: постачали озброєння, боєприпаси, продовольство, надсилали інструкторів, навчали керівні кадри тощо.

Громадянська війна в Китаї тривала з **1946 по 1949 р.** Спершу перевага була на боці гоміндану, але в середині 1947 р. становище військ Чан Кайші різко погіршилося. До середини серпня комуністи оволоділи майже всією Маньчжурією. Незважаючи на допомогу, яка надійшла від США у квітні 1948 р. в розмірі 570 млн доларів, уряд гоміндану продовжував здавати позиції. У першій половині 1949 р. комуністи захопили Пекін, Шанхай, Нанкін, Гуанчжоу. Війська гоміндану практично були розгромлені.

У **вересні 1949 р.** в Пекіні відбулася перша пленарна сесія Народної політичної консультативної ради Китаю (**НПКРК**). Перебравши функції Всекитайських зборів народних представників (**ВЗНП**), сесія ухвалила **Загальну програму**, яка відіграла роль тимчасової конституції КНР.

1 жовтня 1949 р. на площі Тяньаньмень у Пекіні відбулася урочиста церемонія проголошення **Китайської Народної Республіки**. Однак Чан Кайші 28 лютого 1950 р. поновив за собою титул президента Китайської Республіки. Разом із більшістю членів уряду Чан Кайші вилетів літаком на о. Тайвань, де вже зібралися сотні тисяч його прихильників. На карті світу з'явилася друга китайська держава – **Китайська Республіка**.

2. Культ особи Мао Цзедун. «Великий стрибок», комуні, культурна революція. Соціально-економічні експерименти комуністів Китаю. На сесії було обрано Центральну народну урядову раду, головою якої став Мао Цзедун.

Після смерті Й. Сталіна Мао Цзедун почав претендувати на першу роль Китаю у комуністичному русі. Наприкінці 1950-х рр. він відійшов від погодженого з СРСР курсу і розпочав форсовану індустріалізацію з метою наздогнати передові країни світу. Цей експеримент з ініціативи Мао Цзедун було названо «**великим стрибком**» і розпочато 1958 р.



■ Мао Цзедун

Особливості політики «Великого стрибка»:

▶ ставка на різке збільшення виплавки чавуну і сталі, видобутку вугілля шляхом масового спорудження примітивних доменних печей. Проте такий чавун виявився непридатним для промислового використання;

▶ створення замість сільських колективних господарств (аналогів радянських колгоспів) «народних комун», у власність яких перейшли всі засоби виробництва та «усуспільнені» домашня птиця і посуд. Працю було організовано на основі військової дисципліни. Здійснювався безплатний розподіл продовольства без урахування кількості та якості праці, було ліквідовано ринки в містах і селах, заборонено торгівлю.

Зрівнялівка остаточно знищила стимули до покращання праці, і замість отримання великого врожаю, на що сподівалися китайські керівники, урожайність у країні різко впала. «Великий стрибок» закінчився повним провалом.

ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ



Я не претендую на право автора ідеї створення народних комун, я лише вніс пропозицію... Я... закликав до масової виплавки 10,7 млн тонн сталі, і якщо ви схвалювали це, теж можете розділити зі мною частину провини... Весь світ проти досвіду народних комун... Може, ми зазнали цілковитої поразки? Ми зазнали лише часткової поразки. (Із виступу Мао Цзедун на нараді політбюро ЦК КПК 23 липня 1959 р.).



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Спробуйте пояснити, чому китайський лідер заявляв, що поразка «великого стрибка» є лише частковою.

На ліквідацію тяжких наслідків «великого стрибка» було витрачено кілька років. За цей час Мао Цзедун підготував новий експеримент під назвою «**культурна революція**» (1966–1976).

Нічого спільного ані з культурою, ані навіть з революцією ця акція, що розбурхала цілий світ, не мала. Під висікою «культурної революції» нове покоління прихильників китайського вождя провадило відвертий геноцид колишніх сподвижників Мао, що намагалися виступити з критикою режиму. Першими жертвами репресій стали лідери КПК – голова КНР **Лю Шаоці**, генеральний секретар ЦК КПК **Ден Сяопін** та ін. Після багатотисячного мітингу в серпні 1966 р. в Пекіні було створено спеціальні каральні загони «культурної революції». У вогнищах,



■ Хунвейбіни знищують книги

розпалених на міських майданах, як у 1930-ті рр. в Німеччині, палали книги Шекспіра і Драйзера, Пушкіна і Достоевського. Розлучені й засліплені цитатниками Мао, «червоні охоронці» (**хунвейбіни**) і «бунтівники» (**цзяофані**), керовані безпосередньо «великим керманічем» і його найближчими поплічниками, громили партійні комітети і міністерства, захоплювали підприємства і вищі навчальні заклади. Так китайська молодь стала основним провідником «великої пролетарської культурної революції».

Крім молоді, головну роль у проведенні «культурної революції» відіграла армія. Структуру державної влади було зруйновано. У країні утвердилася військово-бюрократична диктатура. Боротьба за вплив і владу між різними угрупованнями діячів «культурної революції» тривала аж до смерті Мао Цзедуну в 1976 р. Загалом «культурна революція» ще більше погіршила економічну ситуацію в країні.

3. Трансформаційні процеси в Китаї на зламі ХХ–ХХІ ст. Ден Сяопін. Наприкінці 1970-х рр. до влади в Пекіні повернувся **Ден Сяопін**, репресований під час «культурної революції». У 1973 р. він був поновлений на верхівці влади, однак 1976 р. знову зазнав переслідувань. Після смерті Мао Цзедуну його реабілітували, і з 1978 р. він став найвпливовішим політичним діячем Китаю, ініціатором і головним архітектором реформ, хоча й не обіймав найвищих посад у КПК і державі.



■ **Ден Сяопін** – партійний і державний діяч КНР, учасник громадянської війни і народної революції. Активний прихильник перетворення Китаю до кінця ХХ ст. у передову державу з потужним економічним і ракетно-ядерним потенціалом. У 1956–1966 рр. – генеральний секретар ЦК КПК. Голова комісії радників КПК у 1982–1987 рр., голова Центральної воєнної ради у 1983–1990 рр.

Цей маленький на зріст чоловік відіграв дуже важливу роль у житті сучасного Китаю. У грудні 1978 р. під його керівництвом було проведено пленум ЦК КПК, який поставив завдання радикально змінити внутрішню і зовнішню політику країни.

Отже, реформи в Китаї почали втілюватися в життя з 1979 р. Першою з них стала перебудова сільського господарства. Кооперативи було розпущено, селяни отримали землю в довгострокову оренду, їм дозволялося реалізовувати більшу частину врожаю за вільними цінами, і лише певну кількість вони здавали на державне замовлення. Прибутки селян значно зросли. Держава стимулювала сільськогосподарську

реформу, зокрема піднявши закупівельні ціни на 18 видів продукції села. У 1984 р. врожай зерна в Китаї сягнув 407 млн тонн – удвічі більше, ніж 1958 р. Це дозволило не тільки «нагодувати народ», а й перетворити Китай з імпортера продовольства на його експортера.



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Чому, на вашу думку, керівництво КПК змушено було повернути до влади Ден Сяопіна і погодитися на запропонований ним економічний курс?

Майже одночасно розпочалося створення спеціальних економічних зон. На узбережжі було виокремлено 4 такі зони й 14 районів, до яких входять найбільші промислові міста країни – Шанхай, Тяньцзінь, Гуанчжоу та ін. Через ці економічні зони до Китаю надходять іноземні інвестиції, сучасні технології, досвід модернізації сучасного виробництва. Усього з 1979 по 1995 р. іноземні капіталовкладення становили понад 181 млрд доларів, причому від 2/3 до 3/4 (за різними оцінками) з них надійшло від китайської діаспори. Вони стали важливим чинником піднесення китайської економіки.

3 1984 р. розгорнулася реформа системи управління державною промисловістю, мета якої – відмова від централізованого директивного плану й перехід до ринкових відносин. На початку 1995 р. 85 % державних підприємств працювали за підрядними формами роботи. У **березні 1998 р.** на сесії вищого законодавчого органу Китаю пролунали такі цифри: у недержавному секторі економіки країни зайнято понад 200 млн осіб, що на 80 млн більше, ніж на підприємствах і в установах державного сектору. У березні 1985 р. було вирішено реформувати систему управління у сфері науки і техніки для її якнайскорішої модернізації відповідно до вимог науково-технічної революції.

Реформи у сфері освіти передбачали передання відповідальності за початкову освіту місцевій владі, сприяння розвитку професійно-технічної освіти, введення 9-річного обов'язкового навчання, збільшення фінансування освіти, розширення самостійності вишів.

Важливою рисою досить успішних економічних реформ у країні було те, що вони здійснювалися не «за будь-яку ціну», а супроводжувалися покращанням життєвого рівня населення. З 1979 р. середньорічний приріст прибутків міського населення становив 6,5 %, сільського – 8,2 %, а обсяг ощадних вкладів населення збільшився в 103 рази.

Навесні **1989 р.** у Китаї, як і в країнах європейського соціалістичного блоку, було здійснено спробу «оксамитової» революції, формальним приводом для якої стала смерть колишнього генерального секретаря ЦК КПК **Ху Яобана**. Починаючи з

18 квітня 1989 р. на центральній площі Пекіна Тяньаньмень почали безперервно відбуватися студентські маніфестації. Мітинги під гаслами демократизації за західним зразком пройшли у Шанхаї, Нанкіні та інших містах.

30 травня влада здійснила спробу мирно витіснити людей з площі, але маси людей просто зупинили колони бронетехніки своїми тілами. Увечері 4 червня відбулося крупномасштабне застосування збройних сил, з великою кількістю загиблих і поранених. Площу



■ Намети на площі Тяньаньмень

було очищено, наметове містечко ліквідоване, частина демонстрантів заарештована.

На початку ХХІ ст. Китай перетворився на провідну державу світу. У 2010 р. він став найбільшим у світі експортером і другою країною (після США) за розвитком економіки. Китай має найбільші запаси золота та іноземної валюти. Серед негативних наслідків бурхливого розвитку є значне забруднення повітря, ерозія ґрунтів, скорочення кількості і погіршення якості питної води, особливо на півночі. Інфляція, у цілому, незначна – в останні роки вона не перевищила 5 %. У Китаї налічується близько 4,5 % безробітних. За межею бідності перебувають майже 3 % населення.

Досвід Китаю особливо корисний для України. Встановлення дружніх відносин з КНР, виведення їх на рівень стратегічного партнерства – одне з істотних досягнень зовнішньої політики незалежної України.

Потенціал українсько-китайської співпраці у найрізноманітніших галузях промисловості, сільського господарства, науки і техніки – величезний, і його успішна реалізація залишається одним із найважливіших завдань двосторонніх відносин.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Поставте події у хронологічній послідовності: «культурна революція»; громадянська війна; реформа системи управління; «великий стрибок».

Просторову

Покажіть на карті о. Тайвань, де була розташована друга Китайська Республіка.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Мао Цзедуна.

Логічну

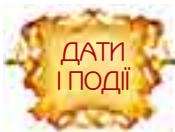
1. За яких обставин комуністи прийшли до влади в Китаї?
2. Визначте сутність експерименту «великий стрибок».
3. Які сили брали участь у здійсненні «культурної революції»?
4. Визначте напрямки економічних реформ у Китаї останніх десятиріч.
5. Яких успіхів в економіці досяг Китай протягом останніх десятиріч?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до подій у травні 1989 р. на площі Тяньаньмень.

Мовленнєву

У класі обговоріть питання щодо перспектив подальшого розвитку Китаю. Чи могли вони призвести до зміни влади в Китаї?



1 жовтня 1949 р. – проголошення КНР

Грудень 1978 р. – пленум ЦК КПК, що розпочав реформи

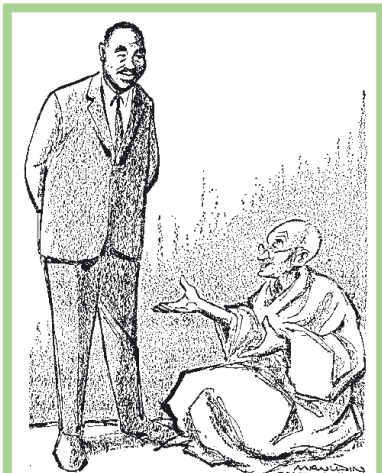
30 травня 1989 р. – події на площі Тяньаньмень

§18 Індія

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте ім'я найбільш відомого індійського борця за національне звільнення першої половини ХХ ст. Які методи боротьби він сповідував?

1. Утворення Індійської республіки та Пакистану. Конфесійне протистояння в регіоні. Ще однією могутньою країною Азії є Індія. Національно-визвольний рух у цій найбільшій англійській колонії значно посилювався після Другої світової війни. Керували ним дві партії – ІНК (Індійський національний конгрес), лі-



■ Карикатура: М. Ганді звертається до М. Л. Кінга: «Вражаюче, пане Кінг, ці замаховці думають, що вони нас вбили!»

дером якої був **Джавахарлал Неру**, і Мусульманська ліга на чолі з **Мухаммедом Алі Джинною**. ІНК виступав за збереження цілісності та єдності країни, а Мусульманська ліга вимагала створення незалежної мусульманської держави Пакистан.

Новий віце-король Індії лорд **Л. Маунтбеттен** після довгих консультацій з лідерами обох провідних партій зрозумів, що примирення неможливе, і в **червні 1947 р.** з'явився план поділу Індії лорда Маунтбеттена, за яким країну передбачалося поділити за релігійною ознакою на дві держави – Індію (або Індійський Союз) і Пакистан, які мали увійти до складу Британської співдружності націй на правах домініонів. План ліг в основу закону «Про незалежність Індії», прийнятого парламентом Великої Британії. Вивід британських військ було завершено **15 серпня 1947 р.** На картах світу з'явилися дві нові держави – **Індійський Союз (Індія)** і **Пакистан**.

Кордони між новоутвореними державами не відображали особливостей національного складу, географії та історичних традицій, що призводило

до збройних конфліктів між Індією і Пакистаном. Перший з них виник восени 1947 р. у князівстві Кашмір.

Магараджа (князь) Кашміру, за віросповіданням індус, хотів приєднати князівство до Індії, а основна маса населення, мусульмани, – до Пакистану. У декількох районах князівства вибухнули повстання проти магараджі. Вони були підтримані пакистанськими добровольцями. На території, захопленій ними, було проголошено створення суверенного утворення «Вільний Кашмір». У жовтні 1947 р. між Індією і Пакистаном спалахнув збройний конфлікт через Кашмір, що його змогли припинити лише за посередництва ООН.

Політика міжконфесійного протистояння спричинила переселення мільйонів людей з однієї країни до іншої. За приблизними підрахунками, мігрувало понад 6 млн мусульман і 4,5 млн індусів, близько 700 тис. осіб загинуло в індусько-мусульманських сутичках.

Проти індусько-мусульманської ворожнечі різко виступив **Махатма Ганді**. Він укотре оголосив голодування на знак протесту. Але позицію Ганді не поділяли екстремісти з обох боків. У **січні 1948 р.** його було смертельно поранено. Смерть М. Ганді дещо згасила пристрасті, змусила лідерів ІНК та Мусульманської ліги піти на поступки.



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Спробуйте пояснити, як ви розумієте зміст карикатури. Свою точку зору аргументуйте.

Протягом 1947–1949 рр. відбулося приєднання 555 індійських князівств (із 601) до домініону Індія, інші увійшли до складу Пакистану. Індійський уряд провів реформу князівств, ліквідувавши чимало з них.

26 листопада 1949 р. було ухвалено нову конституцію Індії. Після набрання чинності конституції 26 січня 1950 р. країна стала незалежною.

2. Індійський національний конгрес. Першим прем'єр-міністром незалежної Індії став Джавахарлал Неру, який очолював партію Індійський національний конг-

рес. Із вступом Індії на шлях незалежності розпочалася нова епоха в житті її народу, перед яким постало історичне завдання подолання колоніального минулого і вибору шляху розвитку.

Особливості економічної політики Дж. Неру:

- ▶ створено три сектори економіки: державний (важка промисловість, енергетика, транспортні засоби, зв'язок), змішаний (сучасні галузі економіки, фінансовані як із бюджету, так і приватним сектором), приватний (легка і харчова галузі);
- ▶ залучення значних іноземних інвестицій;
- ▶ ставка на розвиток великих сільських господарств, що мали б високу продуктивність.

За роки незалежності Індія досягла великих економічних успіхів. З'явилися нові сучасні галузі промисловості – аерокосмічна, приладобудівна, нафтохімічна та ін. Індія виготовляє електронну апаратуру, легкові автомобілі, ліки тощо. У деякому зростанні виробництва зернових певну роль відіграла «зелена революція» – комплекс агротехнічних заходів, пов'язаних із застосуванням високоврожайних сортів культур, штучних добрив, сучасної сільськогосподарської техніки. Втім, «зелена революція» мала обмежений характер. Вона охопила порівняно невелику кількість поміщицьких і заможних господарств, оскільки вимагала значного збільшення капіталовкладень.

Зовнішньополітичний курс ІНК у 1947–1964 рр. вирізнявся чіткістю позицій у таких основоположних питаннях, як боротьба за мир, безпеку і співробітництво, протидія агресії, колоніалізму і расизму.

Разом із чотирма іншими країнами Азії (Пакистан, Індонезія, Бірма, Цейлон) Індія стала ініціатором скликання конференції в індонезійському м. Бандунг у квітні 1955 р., у роботі якої взяли участь керівники урядів 29 держав Азії та Африки. Бандунзька конференція, на якій провідна роль належала Індії та КНР, виступила від імені більшості населення земної кулі (понад 1,5 млрд осіб) на підтримку миру й національної свободи.

Дж. Неру і його країна стояли біля витоків **руху неприєднання**. За ініціативи Індії, Індонезії та Югославії у **вересні 1961 р.** в Белграді відбулася 1-ша конференція керівників держав та урядів країн, що не приєдналися, у якій взяли участь 25 держав.

Однак серйозних ускладнень зазнали в ті роки відносини з Китаєм. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. КНР висунула претензії на деякі райони в Гімалаях, провадила шовіністичну політику стосовно народів Тибету. Це призвело до втечі з Тибету «живого бога» всіх буддистів далай-лами до Індії. Підтримка далай-лами індійським урядом погіршила відносини між державами. Спалахнув збройний конфлікт. Китайські війська захопили частину індійської території в Гімалаях. Ці події глибоко вплинули на стан здоров'я Дж. Неру, і в травні 1964 р. він помер.

Зі смертю Дж. Неру завершилася ціла епоха в житті незалежної Індії, оскільки саме Неру був творцем політичної системи країни та її зовнішньої політики.

3. Індіра Ганді. Після смерті Дж. Неру 1964 р. прем'єр-міністром Індії став **Лал Бахадур Шастрі**. У своєму першому виступі по радіо він заявив, що його уряд неухильно крокуватиме курсом Дж. Неру. Однак у січні 1966 р. Шастрі несподівано помер від серцевого нападу. Незважаючи на протидію опозиції на чолі з М. Десаї, третім прем'єр-міністром незалежної Індії стала **Індіра Ганді**, дочка Дж. Неру.

Індіра Ганді рішуче приступила до соціально-економічних реформ. Світова енергетична криза середини 1973 – початку 1974 рр. призвела до кількаразового збіль-



■ Джавахарлал Неру



■ Індіра Ганді

шення витрат на імпорт нафти, за рахунок якого покривалися 2/3 потреб Індії у цьому виді сировини. Стався різкий спад виробництва в енергетиці, що, своєю чергою, негативно позначилося на промисловості. Тривали зростання цін та інфляція. Сільському господарству завдала тяжкого лиха страшна посуха, що тривала чотири роки поспіль. Падав і без того невисокий життєвий рівень населення. Незважаючи на оголошений урядом І. Ганді курс на досягнення економічної самостійності, Індія мусила знову вдатися до солідних іноземних позик. В умовах економічної кризи наростає спротив опозиції. За цієї ситуації уряд вдався до екстраординарних заходів: **26 червня 1975 р.** оголосив надзвичайний стан у країні.

Тим часом опозиція консолідувала свої сили. Депутати парламенту від правих партій об'єдналися в одну фракцію, що дістала назву «Джаната фронт», перетворену потім на «**Джаната парті**» (Народна партія).

На виборах до парламенту, що відбувались у **березні 1977 р.**, більшість місць (270) отримали представники «Джаната парті», ІНК здобула лише 153 місця. Відтак, було сформовано уряд «Джаната парті» на чолі з Морарджі Десаї. Поразка ІНК призвела до його розколу. На початку 1978 р. І. Ганді оголосила про створення нової партії, названої її ім'ям, – **Індійський національний конгрес** (Індіри), що стояв на позиціях М. Ганді та Дж. Неру.

4. Індія на зламі ХХ – ХХІ ст. На позачергових виборах до Народної Палати в січні 1980 р., викликаних урядовою кризою, ІНК(І) досяг значного успіху, отримавши 2/3 мандатів. Індіра Ганді після 33-місячної перерви знову стала на чолі уряду, який продовжив курс центристського напрямку.

Однак, крім економічних проблем, які поступово вирішувалися, в Індії ще існують проблеми етнічні та релігійні. Сепаратистські течії використовують їх у своїх цілях, зокрема вони прагнуть перетворити окремі регіони країни на самостійні держави. Ця проблема залишається чи не найголовнішою для індійського уряду.

Так, **сикхи** прагнуть створити незалежну державу Халістан на території Пенджабу (північно-західна частина Індії). Вони закликали до розчленування Індії, тероризували населення, вбивали небажаних їм політичних і громадських діячів, провокували зіткнення між різними релігійними громадами. Сикхи були організаторами низки диверсій на залізницях, індійських авіалайнерах. Спроби переговорів з їхнім керівництвом результатів не принесли, хоча індійський уряд готовий був піти на деякі поступки. Більше того, **навесні 1984 р.** вони захопили Золотий храм в Амрітсарі (своєрідну сикхську Мекку), перетворивши його на штаб-квартиру. Воєнна операція урядових військ «Блакитна зірка» з очищення Золотого храму від сикхських терористів у червні 1984 р. не тільки не поставила крапки у вирішенні пенджабської кризи, а й стала відправним пунктом для її подальшого трагічного розвитку – вбивства сикхськими екстремістами прем'єр-міністра І. Ганді **31 жовтня 1984 р.**

Постріли в Делі призвели до зростання сепаратистських тенденцій і збройних конфліктів на етнорелігійному ґрунті, крім Пенджабу, і в інших штатах.

На загальних виборах до центрального парламенту у грудні 1984 р. індійський народ рішуче висловився на підтримку національної єдності. Переконливу перемогу здобув ІНК(І), отримавши рекордну більшість депутатських мандатів (401 з 508). Прем'єр-міністром країни на 5 років став син Індіри Ганді Раджив.

Уряд **Раджива Ганді** (1984–1989) ужив рішучих заходів для забезпечення законності і порядку. Він проголосив основними завданнями внутрішньої політики подальше зміцнення єдності країни, боротьбу проти сепаратистських елементів і «старих ворогів» індійського суспільства – бідності, неписьменності, хвороб. Проте

виконання цих завдань зіткнулося з численними труднощами. Хронічним явищем стало безробіття (у 1985 р. 25 млн осіб), зростали корупція та зловживання владою в апараті правлячої партії, що, звісно, викликало обурення різних верств індійського суспільства.

На виборах 1989 р. ІНК втратив владу, проте новий уряд теж не зміг навести порядок у країні й оголосив дострокові вибори 1991 р. Раджив Ганді сподівався повернутися до керма правління країною, однак на одному з передвиборчих мітингів був убитий терористками-смертницями.

Після вбивства Раджива з 1998 р. політичну кар'єру розпочала Соня Ганді, його вдова. Вже через рік її було обрано лідером опозиції, і в 2004 р. ІНК під її керівництвом здобув перемогу. Проте, внаслідок потужної кампанії, спрямованої проти приходу до влади іноземки (Соня народилася у Італії), прем'єр-міністром став запропонований нею **Манмохан Сінгх**. З 2014 р. на цій посаді – Нарендра Моді.



■ Раджив Ганді



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Запропонуйте свої варіанти подолання проблеми сикхського тероризму в Індії.

На початку 1990-х рр. у Індії розпочалася економічна лібералізація, яка дістала свій вияв у приватизації державних підприємств і скороченні контролю над зовнішньою торгівлею та іноземними інвестиціями. Все це сприяло економічному зростанню ВВП країни більше ніж на 7 % починаючи з 1997 р., за обсягом ВВП вона посідає 12-те місце у світі. Індія – ядерна держава, про це стало відомо у **травні 1998 р.**, коли в Індії було здійснено випробування ядерної зброї. Згодом те саме здійснив і Пакистан. Світ був шокований звісткою про те, що ці дві держави стали членами «ядерного клубу». На сучасному етапі Індія – країна, у якій швидкими темпами розвивається економіка, вона експортує багато різноманітних товарів і послуг. Зокрема є найбільшим у світі експортером чаю; широко експортуються також послуги в галузі програмування та інформаційних технологій.

Проте одночасно значна частина населення держави (25 %) живе за межею бідності, потерпає від безробіття (близько 11 %) та неможливості доступу до якісної базової та вищої освіти. Населення Індії, що швидко зростає, перевищує 1,2 млрд осіб.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Визначте, скільки років минуло між першою конференцією Руху неприєднання, коли Індія проголосила пріоритетом боротьбу за мир, і вступом до «ядерного клубу».

Просторову

Покажіть на карті кордони двох держав – Індії та Пакистану, у яких вони постали після Другої світової війни.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет сім'ї Джавахарлала Неру, яка відіграла визначну роль в історії Індії ХХ ст.

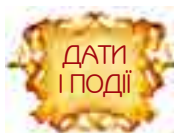
Логічну

1. Схарактеризуйте становище Індії на момент закінчення Другої світової війни.
2. У чому полягають причини поділу Індії на дві держави?
3. Проаналізуйте курс Дж. Неру в економічній сфері.

Висловіть своє ставлення до дій прем'єр-міністра Індії Індіри Ганді щодо захоплення Золотого храму в Амрітсарі урядовими військами у 1984 р. Як можна було розв'язати конфлікт, на вашу думку?

Мовленнєву

Використавши додаткові джерела, обговоріть у парах перспективи українсько-індійських відносин у економічній, торговельній та культурній сферах.



15 серпня 1947 р. – колишня колонія Індія розділилася на два британські домініони – Індійський Союз і Пакистан

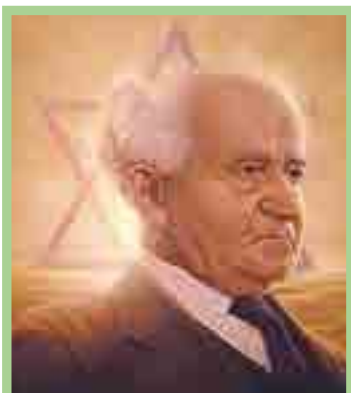
26 січня 1950 р. – набуття чинності конституцією Індії

§19 Країни Близького та Середнього Сходу

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, що вам відомо про становище у країнах Близького Сходу з курсу 10 класу.

1. Утворення Держави Ізраїль. Ідея утворення єврейської держави зародилася наприкінці XIX ст. і була сформульована австрійським журналістом Т. Герцлем. У **1897 р.** сіоністський конгрес у Базелі (Швейцарія) ухвалив рішення про утворення держави євреїв на території Палестини. Проте лише після закінчення Другої світової війни питання про утворення єврейської, а також незалежної арабської держави, було поставлене перед світовим товариством. У 1946 р. це питання було винесено на обговорення ООН. США і СРСР підтримали ідею утворення Держави Ізраїль. **29 листопада 1947 р.** ООН схвалила резолюцію про утворення на території Палестини двох держав: єврейської (56 % території) і арабської (43 %). Резолюцією передбачалося до 1 серпня 1948 р. виведення військ Великої Британії, яка на підставі мандату, отриманого від Ліги Націй, з 1922 р. здійснювала контроль над територією Палестини. Місто Єрусалим оголошувалося міжнародною зоною.



■ Давид Бен-Гуріон

Проти створення єврейської держави категорично виступили араби, що посилювало міжнародну боротьбу. **3 квітня 1948 р.** єврейські збройні загони вирізали арабське селище Дейр-Ясін (254 особи), араби також не поступалися в жорстокості. У таких складних умовах Велика Британія вирішила достроково вивести свої війська – до **14 травня 1948 р.** Того ж дня було проголошено **Державу Ізраїль**. Першим її прем'єр-міністром став **Д. Бен-Гуріон**. Палестинці ж не зуміли створити своєї держави через відсутність політичних структур.

2. Виникнення і загострення близькосхідної проблеми. Сусідні арабські країни не визнали Ізраїлю та одразу оголосили йому війну. 15 травня 1948 р. їх об'єднані сили (10 тис. єгиптян, 4 тис. йорданців, 4,5 тис. сирійців, 3 тис. іракців і



2 тис. ліванців) розпочали наступ. Але сили оборони Ізраїлю зупинили агресора і завдали удару у відповідь. У першій арабсько-ізраїльській війні СРСР підтримував ізраїльтян (араби розцінювались як агенти англійського імперіалізму).

У квітні-червні 1949 р. між сторонами було підписано договір про перемир'я. Палестинську державу знову не було створено. Територію, відведену для неї за рішенням ООН, захопили Ізраїль (6,7 тис. кв. км), Єгипет (сектор Газа), Йорданія (Західний берег р. Йордан). Ця війна зав'язала в тугий вузол близькосхідну проблему, яка непокоїть людство й досі. Визнання Сполученими Штатами у 2018 р. Єрусалима столицею Ізраїлю спричинило нове загострення протистояння.

3. Близькосхідна проблема та шляхи її врегулювання. Ізраїль та арабські країни воювали між собою п'ять разів. Уперше – у 1948–1949 рр., вдруге – 1956 р., коли Ізраїль узяв участь в англо-французькій інтервенції проти Єгипту, спричиненій націоналізацією Суецького каналу. Світова громадськість виступила проти цієї воєнної акції, й агресори змушені були вивести свої війська.

Третя («шестиденна війна») була розв'язана Ізраїлем проти Єгипту, Сирії та Йорданії в 1967 р. Багато дослідників вважають, що то була превентивна війна (Ізраїль завдав попереджального удару, позаяк уряди Єгипту та Йорданії готові були «скинути Ізраїль у море»). У тій війні Ізраїль захопив Синайський півострів, Західний берег р. Йордан, сектор Газа, східну частину Єрусалима та Голанські висоти, що належать Сирії. Територія, захоплена Ізраїлем, утричі перевищувала його власну. Незважаючи на перемогу у війні, навколишня ситуація для Ізраїлю погіршилася. Сусідні арабські держави заявили, що не визнають його права на існування.

Учетверте арабсько-ізраїльська війна розгорілася 1973 р., коли Єгипет і Сирія намагалися відвоювати свої території, але марно. П'ята воєнна сутичка сталася 1982 р. між Ізраїлем і Ліваном, куди перебралися військові формування палестинців; вона започаткувала багаторічну громадянську війну в цій арабській країні. Слід зазначити, що серцевиною всіх цих кривавих конфліктів є Палестинська проблема. У 1964 р. було створено Організацію визволення Палестини (ОВП), головою якої з 1969 р. став **Ясір Арафат**. Палестинці ставлять питання про створення своєї держави. З 1988 р. йдеться про



■ Ясір Арафат

Західний берег р. Йордан та інші палестинські землі, окуповані Ізраїлем 1967 р. На початку 1990-х рр. зусилля провідних країн світу, особливо США, поклали початок врегулюванню близькосхідної кризи.

Цей процес набув подальшого розвитку в **жовтні 1994 р.**, після того як мирний договір між Ізраїлем та Йорданією підписали прем'єр-міністр Ізраїлю І. Рабин і король Йорданії Б. Хусейн. Згідно з договором автономія палестинців поширювалася на райони Західного берега р. Йордан. У вересні 1995 р. було підписано вже ізраїльсько-палестинський договір про автономію Західного берега р. Йордан. Після цього знаменного кроку у **жовтні 1995 р.** терорист убив ізраїльського прем'єр-міністра І. Рабіна, який разом з Я. Арафатом став лауреатом Нобелівської премії миру. У травні 1996 р. прем'єр-міністром Ізраїлю було обрано лідера партії «Лікуд» **Б. Нетаньяху**, який зайняв жорсткішу позицію щодо палестинців. Зокрема він заявив про початок будівництва єврейських кварталів у Східному Єрусалимі. З наведених причин Сирія відмовилася від переговорів з Ізраїлем. Не було також вирішено питання про повернення до Палестини 3,5 млн біженців.

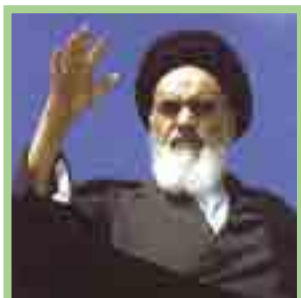
У **жовтні 2000 р.** арабсько-палестинські відносини різко загострилися, у містах спалахнули збройні сутички. У цих умовах Є. Барак був звинувачений у невмінні захистити національні інтереси і пішов у відставку. На дострокових виборах переміг лідер правих сил Аріель Шарон, який сформував коаліційний уряд, що не йшов на поступки палестинцям. Ті, зі свого боку, провели серію терактів, що призвели до загибелі десятків мирних жителів. На початку XXI ст. ситуація знов загострилася. Після смерті Ясіра Арафата до влади в Палестинській автономії прийшли екстремісти. Отже, кінця протистоянню арабів та євреїв поки що не видно.

4. Ісламська революція в Ірані. Одною з найважливіших подій у повоєнній історії Ірану була ісламська революція. З 20-х рр. XX ст. Іраном правила династія Пехлеві. Іранський шах Мухамед Пехлеві намагався перетворити свою країну на економічно розвинуту державу. Він провів низку реформ, використовував для цього валюту, отриману від продажу за кордон нафти, якою багатий Іран. Нафтодолари допомогли йому закупити передову техніку для багатьох галузей промисловості та армії. Частина міських жителів почала отримувати кращі зарплати і жити більш заможно. Проте в сільській місцевості ситуація була складною. Молодь, яка покидала село й шла у міста, довго не могла отримати достойної зарплатні, оскільки не мала кваліфікації і працювала на самих низькооплачуваних роботах. Вона була незадоволена ситуацією в країні. Її підтримувало ісламське духовенство, яке постраждало від шахських реформ. Так поступово склалися сили антишахської революції.

Ця революція розпочалась у січні 1978 р. у релігійному центрі Ірану м. Кум, де влада розігнала антиурядову демонстрацію. Навесні та влітку 1978 р. антишахські виступи посилювались. Поступово економічна ситуація в країні погіршувалася і на бік революційних сил масово ставали колишні прихильники шаха. Восени 1978 р. особливо активним було студентство.

Могутній, безпрецедентний за охопленням широких верств населення, за щоденним напруженням і самопожертвою антимоноархічний рух змусив шаха **16 січня 1979 р.** залишити межі Ірану – як виявилось, назавжди (у липні 1980 р. він помер у Єгипті). А за два тижні запеклий ворог шаха аятола **Хомейні** на спеціально зафрахтованому літаку авіакомпанії «Ер Франс» із тріумфом повернувся на батьківщину з Парижа.

12 лютого 1979 р. прихильники Хомейні повністю оволоділи Тегераном. У країні було проведено референдум, наслідком якого стало проголошення 1 квітня 1979 р.



■ Аятола Хомейні

Ісламської Республіки Іран. У грудні того ж року було ухвалено нову конституцію, у якій було спеціально обумовлено, що найвища влада в країні належить духовенству в особі імама Хомейні (після смерті – його наступникові), а цивільну політичну владу здійснюють президент, меджліс і прем'єр. Державна, кооперативна і приватна форми власності склали три сектори економіки нової республіки. Втручання і вплив західних країн ліквідувалися. Країна принципово відкинула капіталізм і комунізм і протиставила їм власний, ісламський шлях розвитку. У наступні роки Іран жив за законами шариату, впродовж восьми років воював проти Іраку, що призвело до занепаду економіки, міжнародної ізоляції. Після смерті Хомейні ситуація поступово виправляється: почали відновлюватися контакти з іншими державами, однак у внутрішній політиці поки що відсутній політичний та ідейний плюралізм.

5. «Арабська весна». Під поняттям «Арабська весна» розуміють сукупність політичних радикальних змін, які відбулися у низці країн Північної Африки (Магрибу) та Близького Сходу навесні 2011 р. Хвиля арабських революцій розпочалася з Тунісу, потім в Єгипті, пізніше революції спалахнули в Ємені та Бахреїні. Не було жодної арабської країни, де не відбувалися б акції протесту, які прокотилися майже синхронно.



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Чи можна, на вашу думку, вважати «Арабську весну» виявом лише стихійного невдоволення? Чому? Аргументуйте.

Події «Арабської весни» мали масовий характер та широку базу протестів, які розпочиналися як революція. Головні вимоги, які висувалися, мали соціально-економічний характер, насамперед зниження цін на продовольчі товари та створення нових робочих місць (у деяких країнах офіційний рівень безробіття складав 10 % переважно серед осіб працездатного населення віком до 30 років), боротьба з корупцією, подолання соціальної нерівності та житлової кризи. В Алжирі й Єгипті ці протести починалися як «хлібні бунти» після чергового підняття цін на товари першої потреби. Найбільш псевдодемократичні й диктаторські режими не встояли перед натиском революційно налаштованих жителів. Гучний арабськомовний слоган «Аш-шаб юрід іската ан-нізам» («Народ хоче повалення режиму») лунав на вулицях близькосхідних міст кілька років поспіль; сформувалось і чимало нових сакральних символів перемін, передусім Мідан ет-Тахрір (майдан Свободи) у Каїрі й каїрська ж таки мечеть Рабіа ель-Адавія.



■ «Арабська весна» у Лівії

У таких країнах, як Туніс, Єгипет, Лівія, Ємен, діюче керівництво було повалене. Монархію в Бахреїні врятували збройні сили Саудівської Аравії, ОАЕ та Оману, які втрутилися в критичний момент. Арабські монархії ще раз довели, що вони є реакційними силами Арабського Сходу. Окремим арабським режимам удалося знайти опору в службах безпеки та збройних силах. Тому революційні рухи в Лівії й Ємені носили затяжний характер, відрізнялися великим кровопролиттям.

Другою причиною було те, що у свідомості представників арабського світу закладено думку про те, що влада повинна зосереджуватися лише в руках нащадків пророка Мухаммеда, тому всі світські диктатори в очах народу вважалися недостойними посади глав держав. Значний вплив на хід «Арабської весни» мав і Західний світ.

США та Європа активно займаються перерозподілом впливу в ісламському світі з метою контролювати ціни на нафту.

У всіх арабських країнах, де відбулися революції, до влади прийшли **ісламісти**. У Тунісі вони зайняли 40 % місць у парламенті. В Єгипті на парламентських виборах перемогли «Брати мусульмани», а згодом їх представник став президентом Єгипту. Правда, **Мохаммед Мурсі**, що змінив режим **Хосні Мубарака**, протримався близько року, допоки в липні 2013-го до влади не прийшла військова диктатура Абделя Фаттага аль-Сісі. Мурсі, який спирався також на гасла «ісламської демократії», на жаль, не знайшов спільної мови ані із Заходом, ані із сусідами; на тлі внутрішніх економічних негараздів («За Мубарака було краще!» – лунало на вулицях) Сполучені Штати й сусідні арабські монархічні режими не стали перешкоджати його усуненню. Від червня 2014 року **аль-Сісі**, доти армійський генерал і навіть фельдмаршал, став повноцінним президентом Єгипту. Король Марокко змушений був піти на поступки, проголосивши конституційну монархію, та звільнив політв'язнів-ісламістів. Революція в Бахреїні була придушена за допомогою Саудівської Аравії та ОАЕ.

У Кувейті, Йорданії, Омані й Алжирі лідери цих арабських країн розпочали масштабні реформи в усіх сферах суспільного життя, проте змін правлячих режимів у цих країнах не відбулося. У Саудівській Аравії та Бахреїні протести були придушені. Президент Ємену погодився віддати владу в обмін на особисту недоторканність. Особливо посилились позиції радикальних ісламістських організацій в Єгипті, Сирії, Лівії та Ємені.

Порівняно з іншими охопленими масовими протестами країнами, Туніс і Єгипет вийшли з мінімальними втратами з подій «Арабської весни». Цьому сприяли розвинені інститути держави, які виявилися здатними функціонувати самостійно, без прив'язки до конкретного правителя або режиму, відсутність розколу суспільства за релігійною ознакою й, головне, позиція збройних сил, які говорили про себе як про патріотичну силу поза політичними режимами.

Отже, ситуація на Близькому Сході залежатиме не лише від здатності країн регіону стабілізувати політичну ситуацію, а й від подальшого перерозподілу сфер геополітичного впливу найбільш зацікавлених у ресурсах регіону суб'єктів міжнародних відносин. Поява на політичній арені значної кількості опозиційних сил, які націоналістично налаштовані, свідчить про подальше загострення внутрішньополітичної ситуації в країнах регіону; ймовірно загострення міжкланової боротьби за владу та можлива втрата державного контролю за експортом сировини, що неминуче призведе до повторного військового втручання Заходу з метою стабілізації ситуації та отримання тотального контролю над нафтою у просторі Північної Африки та Близького Сходу.

Українська держава зацікавлена в забезпеченні стабільності на Близькому Сході та у Північній Африці. Підвищений інтерес України зумовлений проблемою визначення місця України в близькосхідних регіональних процесах, а також потребою в забезпеченні реалізації її геополітичних, гео економічних й енергетичних інтересів.

Основним завданням близькосхідної стратегії України залишається пошук нових форматів відносин із ключовими країнами регіону: Туреччиною, Іраном та Ізраїлем. А відтак, участь України у посткризових заходах світового співтовариства, спрямованих на стабілізацію політичної ситуації в країнах Арабського світу, сприятиме покращанню її іміджу не лише в регіоні, а й у світі загалом.

6. Конфлікт у Сирії. Серед країн, яких торкнулася «Арабська весна», найбільше постраждала Сирія. Конфлікт у країні вийшов уже далеко за межі громадянської війни, після того як вона перетворилася на майданчик протистояння світових і регіональних сил від Ірану, Туреччини, Саудівської Аравії й Катару до постійних членів Ради Безпеки ООН – Росії та США. Особлива небезпека пов'язана із становленням терористичного псевдохаліфату «Ісламська держава» (ІГЛ), який взяв під свій контроль значні території Сирії та Іраку.

Антиурядові виступи в різних сирийських містах почалися на хвилі «Арабської весни» **в березні 2011 р.** Протести швидко переросли у збройне повстання, а воно – у зтяжну громадянську війну, яку підживлювали міжетнічні й міжрелігійні протиріччя. Опозиції надавали підтримку країни, зацікавлені в усуненні Б. Асада. Основними вимогами опозиції були відставка президента Башара Асада та його уряду, а також проведення в країні демократичних виборів.

Причини протестів сирийців криються у хронічних проблемах Сирії. Насамперед у сирийців накопичилося невдоволення правлінням авторитарного клану Асада. Його режим вирізняється не тільки жорстким стилем управління, а й домінуванням членів партії Баас і представників нечисленної громади алавітів (відгалуження шиїзму) у владних і військових структурах. Крім того, зростанню протестних настроїв сприяли економічні проблеми, корупція у вищих ешелонах влади Сирії, міжрелігійні та міжетнічні протиріччя тощо.

Озброєна опозиція взяла під контроль кілька великих міст, захопила всі нафтові родовища країни, ключову інфраструктуру. Дамаск оточили повстанці, бої точилися на околицях міста.

Але допомога ззовні допомогла Асаду утриматися при владі. У 2013 р. для підтримки урядових військ було відправлено іранських «добровольців» з Корпусу стражів ісламської революції, бойовиків ліванської «Хезболли» і загони шиїтів-іракців.

Остаточно зміцнити позиції сирийському уряду вдалося лише восени **2015 р.**, коли Росія відправила йому на допомогу військову авіацію і засоби ППО. З цією допомогою сирийський уряд зміг поступово відновити свій контроль над переважною більшістю території країни.

Внаслідок усіх цих подій біженцями стали не менше 5 млн сирийців, чия поява в Європі стала однією з головних причин виникнення там серйозної міграційної кризи. Ще 6,6 млн були змушені покинути свої домівки, але поки що залишаються на території Сирії.

Коментуючи ситуацію, Антоніу Гутерреш – тоді ще верховний комісар ООН у справах біженців – заявив, що «це найбільший контингент біженців з вогнища одного конфлікту за все останнє покоління».

Туристичний сектор, який щорічно приносив країні до 6 млрд дол., практично зник. Загалом же втрати, яких зазнала сирийська економіка за роки збройного протистояння, оцінюються у 259 млрд дол. Ця сума тільки зростатиме в міру тривання конфлікту, кінця якому не видно.

Знищуються й пам'ятки всесвітньої історії. У **травні 2015 р.**, коли прихильники «Ісламської держави» захопили Пальміру – місто з руїнами прекрасних споруд давньоримської архітектури – багато пам'яток було висаджено ними в повітря («Лев Аллат», храм Баалшаміна, храм Бела й інші об'єкти, що входили до Всесвітньої культурної спадщини).

7. Ісламська держава Іраку і Леванту. Терористична діяльність. «Ісламська держава» – це сунітське терористичне угруповання, яке вперше заявило про себе у 2006 році. Щоправда, тоді це була лише другорядна ісламістська група у складі «Аль-Каїди» в Іраку. Назва організації мінялась залежно від цілей. Спершу це була ІДІ – «Ісламська держава Іраку», потім ІДІЛ – «Ісламська держава Іраку і Леванту» (ще одна назва Сирії, або ж регіону, що включає Сирію, Ліван, Йорданію та Ізраїль).



■ Так виглядає сьогодні більшість міст Сирії

Нині найменування позбавлене назв країн чи регіонів і спрощене до «Ісламської держави», що фактично означає: «наша мета – захопити весь світ».

Опосередковано до виникнення цього угруповання причетні Сполучені Штати. Після вторгнення США до Іраку в 2003-му із метою повалення режиму Хусейна влада в країні перейшла до шіїтів, а колишня генеральська верхівка (суніти, як і сам Хусейн) втратила вплив. Розкол позначився і на мирному населенні, суніти зазнавали утисків на кожному кроці. Виведення контингенту США з Іраку в 2011 р. сприяло активізації сунітської опозиції. Під керівництвом самопроголошеного халіфа **Абу Бакра аль-Багдаді** вона розширила свій вплив в Іраку і в 2013-му втрутилася в громадянську війну в сусідній Сирії. «Аль-Каїда» останній крок підопічних не сподобався, і в лютому 2014 р. її лідер **Айман аз-Завахірі** заявив, що ІД більше не має стосунку до «Аль-Каїди».

Ідеологія «Ісламської держави» заснована на ваххабізмі – релігійно-політичному русі, який закликає повернутися до витоків ісламу. «Ісламська держава» вимагає беззаперечного дотримання шариату – сукупності ісламських норм, законів і протистих настанов у повсякденному житті. Зокрема чоловіки мають носити бороду, жінки – чадру. Заборонені алкоголь і тютюн. Порушення караються побиттям або стратою. Будь-яке інакомислення неприпустиме. Представників інших релігій здебільшого страчують як «невірних». Усе це оголосили «**халіфатом**» – теологічною державою під керівництвом халіфа, наступника пророка Мухаммеда.



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Чим пояснюється, на вашу думку, постійне виникнення у світі радикальних терористичних організацій? Чому навіть у наш час з ними так складно боротися? Аргументуйте.

102

Фактично угруповання прагне об'єднати в одну країну весь мусульманський світ. З амбітною установкою «володаруй, домінуй, принижуй» «Ісламська держава» оголосила, що планує завоювання всіх континентів.

За даними Forbes, «Ісламська держава» щорічно заробляє близько двох мільярдів доларів, що робить її найбагатшим терористичним угрупованням у світі. Прибутки походять з:

- ▶ нелегального продажу нафти із захоплених територій за демпінговими цінами (основні покупці – Туреччина, Йорданія);
- ▶ «податків» з населення;
- ▶ рекету та грабунку (музеїв, банків);
- ▶ наркотиків, торгівлі людськими органами, продажу людей у рабство, кіднепінгу.

Хто воює проти і хто виступає за «Ісламську державу»? Основний противник «Ісламської держави» – «невірні». Під це визначення підпадають усі народи, які населяють Землю, враховуючи і мусульман. Сунітське угруповання веде жорстоку боротьбу з представниками інших течій ісламу – шіїтами, алавітами, езидами та іншими. Нерідко гине і сунітське населення, адже всіх, хто не згодний із доктриною «Ісламської держави», знищують.

За даними Пентагона, у лавах «Ісламської держави» налічується майже 30 тисяч бійців. На боці організації – радикальні угруповання в різних частинах світу, які присягнули на вірність «халіфату». Ці групи активно діють в Африці: Лівії, Нігерії, Єгипті. Є багато прихильників у Європі та США – в основному вони займаються вербуванням та пропагандою. Для цього активно використовують технології комунікації – YouTube, Facebook, Twitter, Instagram. Про рух добре відомо саме завдяки

численним відео публічних страт полонених і заручників. Крім того, угруповання має свій англomовний журнал Dabiq. Медіа-кампанію «Ісламської держави» називають однією з найбільш ефективних і водночас жорстоких.

Що ж до України, то хоча вона і не бере безпосередньої участі у боротьбі проти джихадистів, але підтримує боротьбу міжнародної спільноти.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Зробіть хронологічний ланцюжок подій арабо-ізраїльських війн.

Просторову

1. Покажіть на карті, які території були захоплені Ізраїлем у ході арабо-ізраїльських війн.
2. Покажіть на карті держави, які були охоплені «Арабською весною».

Інформаційну

1. Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Ясіра Арафата.
2. Використавши матеріали підручника та додаткові джерела, визначте, які цілі переслідують різні країни, що беруть участь у громадянській війні в Сирії.

Логічну

1. За яких обставин було утворено Державу Ізраїль?
2. Проаналізуйте причини арабо-ізраїльських воєн.
3. Які причини та наслідки ісламської революції в Ірані?
4. Чому, на вашу думку, виникла «Арабська весна» і які наслідки вона має?

Аксіологічну

Висловіть свою думку щодо арабо-ізраїльського примирення та шляхів врегулювання близькосхідної проблеми.

Мовленнєву

У групах обговоріть перспективи закінчення громадянської війни в Сирії. За яких умов це може відбутися?

103



14 травня 1948 р. – проголошення Держави Ізраїль
1 квітня 1979 р. – проголошення Ісламської Республіки Іран
2003 р. – вторгнення США до Іраку



§20 Країни Африки

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Чому країни Африки залишались колоніями? У чому виявлялися негативні наслідки такого становища для населення? Чому демократичні держави мали колонії?

1. Деколонізація Африки. До Другої світової війни в Африці існувало тільки чотири незалежні держави: Єгипет, Ефіопія, Лівія і Південно-Африканський Союз. Найбільші колонії в регіоні належали Великій Британії, Франції, Бельгії та Португалії.

Країни центральної та південної частини Африканського континенту особливо гостро відчували на собі наслідки панування колонізаторів. Тропічна Африка була найвідсталішим в економічному аспекті регіоном світу. Промислової продукції на душу населення вироблялось у 10–20 разів менше, ніж в економічно розвинених країнах.

Більша частина населення була зосереджена у традиційному секторі – сільському господарстві, де панували родоплеменні й напівфеодалні відносини. Корінне населення здебільшого було неписьменним. Голод і хвороби прирікали народи на вимирання. Середня тривалість життя становила менше 30 років.

Пік боротьби за незалежність в Африці припав на період із 1957 по 1962 р., коли майже весь континент звільнився від колоніалізму. У **1957 р.** незалежність дістали Лівія, Марокко, Туніс, Судан, британська колонія Золотий Берег (з **березня 1957 р.** – Гана). Перші три країни належать до північної, більш розвиненої частини континенту, де переважає арабське населення. Судан дуже тісно пов'язаний з Єгиптом.



У 1960-ті рр. незалежність здобули колишні британські колонії: Нігерія – 1960 р., Танганьїка – 1961 р., Уганда – 1962 р., Кенія – 1963 р., Занзібар – 1964 р. Того ж 1964 р. відбулось об'єднання Танганьїки й Занзібару в нову державу – Об'єднану Республіку Танзанію. У жовтні 1958 р. звільнилася перша з французьких колоній – Гвінея, 1960 р. набули суверенітету колишні французькі володіння – Малі, Нігер, Чад, Камерун, Габон, Дагомея, Верхня Вольта (нині Республіка Буркіна-Фасо), Берег Слонової Кості (Кот-д'Івуар), Конго (зі столицею Браззавіль), Мавританія, Сенегал, Малагасійська Республіка (нині Демократична Республіка Мадагаскар).

У деяких країнах, що були визволені від колоніального гніту, розпочалася громадянська війна. Так було, зокрема, у Конго, Анголі та Мозамбіку. У першій у внутрішній конфлікт грубо втрутилися війська ООН, за безпосередньої участі яких там був убитий прем'єр-міністр **Патріс Лумумба**.

Наприкінці 1970-х рр. хвилі національно-визвольного руху на Африканському континенті докотилися до останніх оплотів колоніалізму на півдні – Південної Родезії (Зімбабве) та Південно-Західної Африки (Намібії).

У **Південній Родезії** – колишній британській колонії – мешкало близько 200 тис. осіб європейського походження і понад 8,8 млн африканців, позбавлених будь-яких прав. Расисти на чолі з Яном Смітом заявили про проголошення незалежності й перебрали на себе всю повноту влади. Але чорношкірі розгорнули боротьбу за справжнє визволення під керівництвом Патріотичного фронту. Британський уряд намагався оволодіти ситуацією в країні, однак його зусилля виявились марними. Лондон був змушений скликати конференцію всіх сторін, що протиборствували. На основі досягнутого компромісу в лютому 1980 р. відбулися вибори до парламенту Зімбабве. Внаслідок виборів абсолютну більшість здобув Патріотичний фронт. Новий уряд очолив один з його лідерів **Роберт Мугабе**. У квітні 1980 р. було проголошено незалежність Республіки Зімбабве.

Драматично розвивалася доля Намібії (так за рішенням ООН з 1968 р. почало називатися колишнє колоніальне володіння Південно-Західна Африка). ПАР практично перетворила територію Намібії на колонію, анексувавши її у 1949 р. Наприкінці 1950-х рр. у країні розгорнувся національно-визвольний рух, очолюваний Народною організацією Південно-Західної Африки (СВАПО). З 1966 р. поряд із політичними формами боротьби СВАПО вдавалося до збройного опору. У 1973 р. ООН визнала цю організацію «єдиним справжнім представником народу Намібії». У 1978 р. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію, яка передбачала припинення вогню між ПАР і СВАПО, виведення військ ПАР з країни, проведення виборів до Установчих зборів під контролем ООН, ухвалення конституції, проголошення незалежності Намібії. Але ПАР за підтримки США затягла виконання резолюції більш як на 10 років.

Тільки в березні 1990 р. було проголошено Республіку Намібію, першим президентом якої став **Сем Нуйома**, лідер СВАПО.

2. Крах апартеїду на півдні Африки. З 1948 р. расистський режим Південно-Африканського Союзу офіційно запровадив політику апартеїду, що означає «роздільне існування» рас. Понад 300 законів, ухвалених різними урядами ПАС (з 1961 р. – ПАР), створили систему апартеїду. Особливе обурення викликало ухвалення закону «Про розвиток», який обґрунтовував створення за межами території, зайнятої білошкірою меншиною, маріонеткових «національних держав», де повинні були жити окремі етнічні групи. Планувалося створення 10 таких територій.

Світове співтовариство рішуче засудило расистський режим ПАР, а ООН запровадила проти нього економічні, політичні та інші санкції. Боротьбу проти апартеїду вела чорношкіра більшість населення ПАР, однак ця боротьба послаблялася міжплемінними протиріччями. У країні існували два ворогуючі політичні угруповання чорношкірих – Африканський національний конгрес (АНК) і зулуський рух «Інката».



■ Нельсон Мандела

У 1961 р. АНК і компартія, яка також діяла в підпіллі, створили збройне формування «Спис нації», однак діяльність його паралізували масові арешти, а лідера АНК **Нельсона Манделу** засудили до довічного ув'язнення.

Внутрішньополітичний розвиток країни багато в чому визначала правляча з 1948 р. націоналістична партія. Вона була ініціатором проведення всіх расистських законів і впродовж десятиріч обстоювала режим апартеїду.

Після приходу до влади **Фредеріка де Клерка**, лідера націоналістичної партії, який став 1989 р. президентом країни, розпочався поступовий демонтаж системи апартеїду. Було скасовано обмеження для чорношкірого

населення, анульовано закон про заборону змішаних шлюбів. Де Клерк і його прихильники виступали за активне залучення до економічного й політичного життя чорношкірого населення. Було легалізовано всі опозиційні політичні партії, амністовано багатьох політичних в'язнів.

У **квітні 1994 р.** в ПАР уперше відбулися вибори до парламенту без расової дискримінації. За підсумками виборів, АНК, за який проголосувало 62,55 % виборців, здобув більшість місць у нижній палаті парламенту (національна асамблея), у верхній (сенат) і відповідно посади президента ПАР і першого виконавчого віце-президента (Табо Мбеке). Його представники очолили 18 із 27 міністерств. Президентом ПАР став Нельсон Мандела і залишався ним до 1999 р. За час його правління у країні були проведені масштабні реформи: Мандела домігся безкоштовного медичного забезпечення для дітей, безоплатної освіти до 14-річного віку, сприяв телефонізації, електрифікації, будівництву поліклінік та житлових будинків.

3. Країни регіону на зламі ХХ – ХХІ ст. Однією з найгостріших проблем для країн Африки є дешевизна робочої сили та вплив її за кордон унаслідок слабого рівня індустріального розвитку. Триває, хоч і дещо в інших формах, експлуатація природних ресурсів регіону.

Ще одна важлива проблема – монокультурність сільського господарства. Чимало країн спеціалізуються на вирощуванні кави, цитрусових, бавовни та інших культур, що відправляють на експорт. У разі неврожайів, зміни кон'юнктури на світовому ринку або за інших несприятливих чинників народи цих країн опинялись у стані хронічного голоду і залежали від постачання продуктів харчування міжнародними благодійними організаціями. До цієї проблеми додається демографічна проблема: населення більшості африканських країн швидко зростає, більшу частину його становить молодь у віці до 20 років. Молодь необхідно навчати, працевлаштувати, а коштів на це нові незалежні держави не мають.

Крім того, існують соціальні труднощі, пов'язані з незавершеністю процесу структуривання африканських суспільств, етнічні та культурні проблеми.

Усе це призвело до того, що багато країн Африки вважаються найвідсталішими у світі в економічному аспекті.

Однак політична ситуація в багатьох регіонах континенту стабілізувалася: зокрема припинилися міжетнічні війни, знайшли порозуміння сусідні народи, почали вирішуватися расові проблеми. Велика заслуга в цьому належить Організації африканської єдності, створеній ще 1963 р.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Зробіть хронологічний ланцюжок процесу звільнення африканських країн у 50–80-х рр. ХХ ст.

Просторову

Покажіть на карті країни Південної Африки, де існували проблеми апартеїду.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Нельсона Мандели.

Логічну

1. Як відбувалося звільнення африканських країн від колоніальної залежності?
2. Чим, на вашу думку, пояснюються спалахи громадянських війн у країнах, що звільнилися від колоніальної залежності?
3. Поясніть причини падіння режиму апартеїду.

Аксіологічну

Визначте своє ставлення до ідеї про відповідальність європейців за свої колишні колонії.

Мовленнєву

У класі обговоріть проблему, чому африканські країни залишаються найвідсталішими.



1961 р. – проголошено роком Африки

1990 р. – звільнення останньої колонії – Намібії

1994 р. – в ПАР відбулися перші демократичні вибори, президентом став Нельсон Мандела

**§21 Латинська Америка**

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте з курсу всесвітньої історії за 10 клас, яким було становище в Латинській Америці до війни.

107

1. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку країн регіону в повоєнний час. Одним із наслідків Другої світової війни для Латинської Америки стало різке скорочення надходження імпортованих промислових товарів та іноземних капіталів (особливо з країн Європи). Натомість на світовому ринку значно зросли ціни на латиноамериканську аграрно-сировинну продукцію. Завдяки збільшенню вартості свого експорту держави регіону змогли нагромадити значні кошти, які спрямували на розвиток місцевого виробництва. Розпочалася так звана «імпортозамінна індустріалізація», тобто створення власного машинобудування та інших галузей промисловості для задоволення потреб економічного розвитку. Імпортозамінна індустріалізація охопила головним чином Аргентину, Мексику, Бразилію, Чилі, Уругвай, Венесуелу, Колумбію і Перу.

Пріоритет надавався розвитку галузей легкої й харчової, а також цементної, нафтової, будівельної промисловості. У провідних за рівнем економіки країнах (Аргентині, Бразилії, Мексиці, Чилі, Уругваї) із цим періодом пов'язане також становлення нових галузей: металургійної, хімічної, нафтопереробної, енергетичної. Випуск промислової продукції в регіоні в 1958 р. перевищив довоєнний рівень майже в 3 рази. Видобуток нафти виріс у 4 рази, досягши 1/5 світового виробництва (80 % цієї кількості добувала Венесуела). У кілька разів збільшилося виробництво електроенергії, а виплавка сталі – в 13 разів.

За рівнем промислового розвитку в Латинській Америці перше місце тривалий час утримувала Аргентина. 10 % населення регіону, яке проживало на її території, у 1950 р. забезпечували чверть всієї промислової продукції Латинської Америки, тоді як Бразилія з 30 % населення – лише шосту частину. Президент Аргентини **Хуан Домінго Перон** у 1946–1955 рр. провів часткову націоналізацію, сплатив борги кра-



■ Хуан Домінго Перон

їни, домогся самозабезпечення Аргентини основними промисловими товарами. У період його правління в Аргентині було створено перший у Латинській Америці реактивний літак, але під тиском США виробництво його припинили.

У Бразилії в 1950 р. повернувся до влади **Жетуліо Варгас**, який відновив свою політику 1930-х рр., але вже без спроб копіювання фашистських держав. Наступний президент (із 1955 р.) **Жуселіно Кубічек** продовжив імпортозамінну індустріалізацію. На початку 1960-х рр. Бразилія наполовину забезпечувала себе промисловими товарами.

Виникло багато нових промислових підприємств. В Аргентині й Бразилії їх кількість за 1940-ві рр. подвоїлася. Було побудовано низку великих сучасних заводів. Більше чверті промислових робітників Бразилії й Мексики в 1950-ті рр. працювали на підприємствах з кількістю зайнятих понад 500 осіб. Паралельно розвивалося дрібне і середнє промислове, а також кустарне виробництво, що задовольняло потреби місцевого ринку.

Упровадження імпортозамінної індустріалізації сприяло збільшенню кількості міських жителів. Між 1940 і 1960 рр. середня кількість городян з 34 % досягла 46 %. Найбільше городян проживало в Уругваї та Аргентині (понад 70 %), до них наближалися Чилі й Венесуела. Натомість у більшості країн Центральної Америки, у Парагваї, Болівії й Еквадорі від 70 до 90 % населення усе ще мешкало в сільській місцевості.

Позитивні зміни відбувалися й у виробництві сільськогосподарської продукції. Проте цей процес стримувався невисоким рівнем технічного забезпечення і незадовільними умовами та можливостями для праці.

Майже повсюдно (за винятком Мексики і Болівії) у країнах регіону, як і раніше, переважав **латифундизм**. У 1950-х рр. 47 % усіх господарств Латинської Америки мали в розпорядженні лише 0,9 % сільськогосподарських угідь, а 100 тис. великих поміщиків (1 % усіх господарств) та власників маєтків контролювали 62 % сільськогосподарського земельного фонду, частину з якого вони взагалі не використовували. Злиденне існування мільйонів безземельних і малоземельних селян відчутно впливало на ефективність імпортозамінної індустріалізації.

Важливим фактором промислового зростання стала стимулююча роль держави, зокрема сприяння у створенні нових виробництв та підприємств важкої промисловості, а також націоналізація власності іноземних компаній. Так, на частку держави в післявоєнні роки у Бразилії й Мексиці припадало близько третини всіх інвестицій.



■ План м. Бразилія та «візитна картка» міста – кафедральний собор

Втім, імпортозамінна індустріалізація все ж не змогла забезпечити достатні умови для самостійного економічного розвитку латиноамериканських держав. Зберігся високий ступінь залежності їх економіки від експорту продукції сільського господарства й сировини й, відповідно, від коливань світового ринку, де ситуація у 1950-ті рр. почала для Латинської Америки погіршуватись. Державному бюджету ставало важко підтримувати надмірно розбухлий державний сектор економіки.

Дефіцит державного бюджету також спричиняло здійснення дорогих і амбіційних проектів. Так, наприклад, 1957 р. у Бразилії розпочалося будівництво нової столиці в центрі країни, подалі від перенаселеного Ріо-де-Жанейро. Це було ультрасучасне місто, збудоване за проектом всесвітньо відомого архітектора **Оскара Німеєра** на невпорядкованій території. Його назвали **Бразиліа**. Нова столиця мала стати символом майбутнього розквіту країни. Своєю чергою, Мексика домоглася права проведення у своїй столиці Мехіко Олімпійських ігор 1968 р., що спричинило значну реконструкцію багатомільйонного міста. Подібні проекти призвели до інфляції (у Бразилії національна грошова одиниця – крузейро – за період із 1961 по 1964 р. «схудла» у п'ять разів) і зростання соціальної напруженості в суспільстві.

2. Військові перевороти та диктаторські режими. В умовах політичної нестабільності, якою характеризувалося повоєнне життя більшості республік Латинської Америки, значної ваги почала набувати армія. Збройні сили дедалі частіше втручалися в конституційний процес, чинили тиск на виборні органи, підштовхували до зміни урядів чи безпосередньо здійснювали переворот, перебираючи владу на себе. Уряди, створені військовими, прийнято називати хунтами. Як правило, втручання армії було обумовлене інтересами окремих груп панівних верств суспільства, або, ще частіше, іноземного капіталу. Проте траплялися і випадки, коли військові (переважно середні й молодші офіцери) і справді прагнули оновити країну, вирішити наболілі соціальні питання, послабити позиції іноземних монополій. З їх допомогою у 1944–1945 рр. було відновлено (у більшості випадків, на жаль, ненадовго) демократичний лад у Сальвадорі, Гватемалі, Еквадорі, Бразилії та Аргентині.

З кінця 1940-х рр. Латинською Америкою прокотилася хвиля антидемократичних військових путчів. Так, у Перу після військового перевороту наприкінці 1948 р. встановилася диктатура генерала **М. Одрія**. Тоді ж у Венесуелі військовими було повалено уряд відомого письменника **Ромуло Гальєгоса**, обраного у 1947 р. президентом країни. У 1949 і 1951 рр. відбулися перевороти в Панамі, у 1951 р. – у Болівії, у 1952 р. – на Кубі, де армія поставила на чолі держави генерала **Ф. Батісту**.

У 1954 р. у Парагваї владу захопив генерал **А. Стресснер**, що керував країною наступних 35 років, крім іншого, зробивши її притулком для багатьох нацистських злочинців. Було встановлено диктатури у Гватемалі, Гондурасі, Бразилії, Аргентині.

Продовжували існувати створені ще у 1930-х рр. криваві диктаторські режими **Р. Трухільо** в Домініканській Республіці та **А. Сомоси** у Нікарагуа. Тисячі людей загинули або потрапили до в'язниці. При цьому й у решті латиноамериканських країн, у яких зберігалася конституційна влада, здійснювався наступ на демократичні свободи й права людини.

Таке становище значною мірою було пов'язане з «холодною війною». США, побоюючись подальшого розширення радянського впливу і втрати володінь своїх монополій, перетворили національні армії на один з інструментів здійснення своєї політики. Також вони розмістили в Латинській Америці військові бази і зв'язали більшість країн договорами про взаємну військову допомогу. Першим з них став **Міжамериканський договір**, підписаний **2 вересня 1947 р.** у



■ А. Стресснер

Ріо-де-Жанейро США і 20 американськими республіками. 12 із цих республік (Бразилія, Чилі, Колумбія, Перу, Куба, Еквадор, Уругвай та інші) у 1951–1955 рр. додатково зобов'язалися брати участь у спільному захисті континенту від «підривної діяльності», а також забезпечувати США стратегічною сировиною. Американці переозброїли місцеві армії та сформували нову військову еліту, яка пройшла підготовку у США.

Крім того, **30 квітня 1948 р.** було прийнято статут **Організації американських держав (ОАД)** і Декларацію про збереження і захист демократії в Америці, що надавала право вживати конкретних заходів проти «комуністичної небезпеки» в будь-якій з країн регіону. Резолюцією **X Міжамериканської конференції** в Каракасі (березень 1954 р.) це право було розширене аж до колективної інтервенції Організації американських держав проти країни, що виявиться «під контролем з боку міжнародного комуністичного руху». При голосуванні резолюції Мексика й Аргентина утрималися. Проти виступила лише Гватемала, яка вже у червні того ж року стала першою жертвою «демократичної» інтервенції. Причиною було здійснення урядом президента **Арбенса** земельної реформи, що призвела до націоналізації 90 тис. гектарів кращих земель американської монополії «Юнайтед фрут» на Тихоокеанському узбережжі. Після вторгнення з території Гондурасу і Нікарагуа групи спеціально підготовлених найманців до влади прийшла військова хунта на чолі з полковником Карлосом **Кастільйо-Армасом**.

Під тиском США були розірвані дипломатичні стосунки з СРСР Бразилії, Чилі, Колумбії, Куби й Венесуели.

Засилля диктаторських режимів та іноземного капіталу, масовий терор і злидні, відверті гоніння на національно-визвольні та ліві сили, зокрема комуністів, за яких на демократичних виборах у Чилі, Бразилії, Кубі, Еквадорі та Коста-Риці голосувало в середньому по 10 % виборців, не раз ставали причиною повстань і громадянських воєн. Так, у Колумбії громадянська війна тривала майже 10 років, що коштувало життя близько 200 тис. колумбійців.

У Болівії **9 квітня 1952 р.** вибухнуло народне повстання проти військової хунти генерала Балівіана. У результаті була розгромлена армія і ліквідований репресивний апарат диктаторського режиму. Новий уряд сформував лідер Націоналістичного революційного руху (НРР) Віктор Пас Естенссоро, який повернувся з еміграції. У **жовтні 1952 р.** в країні були націоналізовані олов'яні рудники. Їх передали в розпорядження Державної гірничорудної компанії. Пізніше (у серпні 1953 р.) був виданий декрет про аграрну реформу, що передбачала експропріацію всіх великих земельних володінь. Протягом кількох років землю отримали 400 тис. селянських родин. До 1960 р. з латифундизмом у країні було практично покінчено.

3. Кубинська революція. Державний переворот у Чилі. Територіальна наближеність і практично необмежені важелі тиску Сполучених Штатів, здавалося б, наперед виключали можливість вирватися із сфери їх впливу для будь-якої з країн Латинської Америки. Це враження ще більше посилювалося після подій у Гватемалі. Проте «зачароване коло» удалося прорвати маленькій Кубі, американську політику щодо якої ще на початку XIX ст. недвозначно сформулював президент США Джон Квінсі Адамс: «Яблуко, що впало з іспанського дерева, неодмінно має потрапити до рук дядька Сема». На початку **1950-х рр.** у країні, що слугувала раєм для мільйонерів, панували жахливі умови життя. Більше половини з 5,5 млн населення не мало навіть електричного світла, 400 тис. сімей мешкали в халупах, з травня по грудень кожен рік основна маса людей була безробітною.

Збройна боротьба проти військово-політичної диктатури американського ставленника Батісти розпочалася **26 липня 1953 р.** з нападу повстанців на військову казарму Монкадо у місті Сантьяго-де-Куба. Нерівний бій 153 революціонерів, озброєних в основному малокаліберними гвинтівками і мисливськими рушницями, з переважаючими силами регулярної армії тривав дві з половиною години. Чимало з тих, хто



■ **Фідель Кастро Рус** – державний, політичний і військовий діяч Куби. У 1976–2008 рр. – її президент. Походив із заможної родини. За фахом – юрист. Разом із братом Раулем і аргентинцем **Че Геварою** очолив революційний рух проти диктатора Батісти. Після перемоги у 1959 р. став прем'єр-міністром Революційного уряду республіки. У 1961 р. оголосив кубинську революцію соціалістичною.

потрапив до полону, були потім убиті, решту, разом з керівником повстання Фіделем Кастро, засудили до різних термінів ув'язнення.

Проте невдовзі, під тиском громадськості, влада змушена була амністувати революціонерів. Вони виїхали до Мексики і там почали готувати нове повстання. **2 грудня 1956 р.** невеликий озброєний загін у складі 82 осіб під керівництвом Ф. Кастро висадився із шхуни «Гранма» на узбережжі Куби в провінції Ор'єнте. Спершу десанту не щастило – загін був оточений військами Батісти й розсіяний. Але приблизно 20 бійцям удалося пробитися в гори Сьєрра-Маестра. Поступово, за рахунок підтримки місцевих жителів, чисельність загону збільшувалась, і він перетворився на Повстанську армію. Після провалу наступу військ Батісти улітку 1958 р. партизани остаточно перехопили стратегічну ініціативу. Наприкінці серпня – на початку вересня вони спустилися з гір, захопивши багато населених пунктів, велику кількість озброєння і полонених.

1 січня 1959 р. війська під командуванням братів Фіделя й Рауля Кастро увійшли до Сантьяго. Розуміючи безвихідь свого становища, Батіста напередодні втік із Куби. Останній спробі проамериканських сил зберегти владу шляхом створення урядової хунти, яка проголосила президентом країни члена Верховного Суду Карлоса Пьєдру, поклав край загальний політичний страйк. **2 січня** повстанці захопили Гавану. **4 січня** країну очолив революційний уряд.

17 травня 1959 р. новим урядом було прийнято закон про аграрну реформу, згідно з яким максимальні розміри землеволодінь обмежувались 400 га, а іноземні володіння ліквідовувались. Унаслідок реформи, на здійснення якої пішло два роки, 60 % придатної для сільськогосподарської обробки землі перейшло до селян-власників, а решта стала державним сектором. Вже **11 липня 1959 р.** Куба отримала ноту США з вимогою негайно скасувати реформу. Не дочекавшись цього, уряд Д. Ейзенхауера вдався до економічної блокади. Американські компанії, що контролювали кубинську нафтову промисловість, усупереч чинним законам, припинили завезення і переробку нафти на своїх кубинських заводах. Також вони відмовилися переробляти отриману Кубою радянську нафту. Водночас було скорочено поставки промислового обладнання, харчів і кубинську квоту на ввезення до США цукру.

У відповідь керівництво Куби протягом серпня-жовтня 1960 р. націоналізувало американську власність на острові, а наслідки економічної блокади були нейтралізовані допомогою з боку СРСР і країн соціалістичного табору. Ф. Кастро врахував сумний досвід сусідів по регіону – він розпустив стару професійну армію, завдяки чому ліквідував небезпеку внутрішнього перевороту. Спроба за гватемальським зразком організувати вторгнення ззовні зазнала краху: десант бригади емігрантів в Затоці Свиней **17 квітня 1961 р.** закінчився нищівною поразкою. За іронією долі висадку було здійснено поблизу віддаленого селища вуглекопів, де раніше була практично



■ Один з лідерів кубинської революції Е. Че Гевара



■ Учасники десанту в Затоці Свиней під конвоєм кубинських військових

відсутня цивілізація, а отже, сама думка про повернення до попереднього стану викликала в людей жах. Відтак, відсіч не тільки з боку армії, але і мирного населення перевищила будь-які сподівання.

Ще одна спроба встановити соціалістичний лад на теренах Латинської Америки відбулася в Чилі. **4 вересня 1970 р.** на президентських виборах у цій одній з найрозвинутіших країн регіону переміг кандидат від блоку лівих партій «Народна єдність» **Сальвадор Альєнде**.

Особливості економічних реформ у Чилі:

- ▶ націоналізація власності іноземних монополій;
- ▶ здійснення аграрної реформи;
- ▶ націоналізація приватних банків.

У відповідь розпочалася зовнішня економічна блокада Чилі. Іноземні інвестори почали вилучати із чилійської економіки свої кошти, вимагати повернення кредитів, заморожувати надання позик тощо. У цих умовах чилійський національний банк швидко вичерпав валютні резерви, знизилася купівельна спроможність населення, подорожчали товари широкого вжитку, рівень життя народу упав.

Скориставшись ситуацією, що склалася, генерал **Аугусто Піночет** у 1973 р. вчинив державний переворот і встановив у країні диктаторський режим. Жертвами режиму у перші роки стали десятки тисяч людей, серед них і іноземці. Проте економіка в часи правління Піночета розвивалась дуже успішно завдяки скасуванню тарифних бар'єрів іноземним інвестиціям, використанню новітніх технологій. Однак відкритий ринковий варіант розвитку економіки та жорстка політична диктатура довго співіснувати не могли. У **1980 р.** А. Піночет запровадив конституцію, яка відповідала інститутам демократії, але вибори до конгресу та вибори президента відкладалися до 1989 р. На виборах 1989 р. перемогу здобув лідер християнсько-демократичної партії **Патрісіо Ейлвін**. У березні 1990 р. А. Піночет передав йому владу й пішов у відставку. Пізніше його судили за злочини проти чилійського народу, проте серед населення є і чимало прихильників колишнього диктатора.



■ Сальвадор Альєнде в обложеному путчистами президентському палаці

4. Проблеми політичного та економічного життя латиноамериканських держав на зламі ХХ–ХХІ ст. Протягом 1980–1990-х рр. у Латинській Америці посилюлися протестні настрої щодо військово-диктаторських режимів, які гальмували суспільно-політичний і науково-технічний розвиток. Прагнення добитися позитивних зрушень підштовхнуло до участі в боротьбі за припинення репресій і відновлення демократичних свобод навіть помірковані верстви суспільства – дрібних і середніх підприємців, релігійні організації. Було повалено авторитарні режими у 13 країнах Латинської Америки. Перехід від диктатури до демократії відбувся в більшості з них мирним шляхом. У Нікарагуа та Сальвадорі тривалий час точилася громадянська війна. У Нікарагуа в **липні 1979 р.** внаслідок партизанської війни владу виборів Фронт національного визволення імені Сандіно, що ліквідував найодіоз-



нішу в Латинській Америці диктатуру Анастасіо Сомоси, який правив країною понад 30 років. Сандіністи розпочали в країні соціалістичні перетворення, проти яких виступили і колишні сомосівці, і демократичні організації. Тривала громадянська війна завершується в 1990 р. проведенням вільних виборів. Президентом країни була обрана **Віолетта Чаморро**. З 2007 р. країну очолює **Даніель Ортега**.

Тривалий час у Латинській Америці залишалася тільки одна країна з соціалістичним режимом – Куба. Після розпаду СРСР комуністичний режим на острові перебував у дуже складному становищі. Після смерті Фіделя Кастро у 2016 р. його брат Рауль, який став наступником, розпочав обережні ринкові реформи, пішов на покращення відносин із США. У 2015 р. країни домовилися про відновлення дипломатичних відносин. Американський президент Б. Обама разом з дружиною у березні 2016 р. здійснив офіційний візит на Кубу, було скасовано ряд обмежень у торгівлі з Кубою. Проте із приходом до влади Д. Трампа санкції знову були відновлені.

Нині, крім Куби, на соціалістичний шлях у Латинській Америці стала й Венесуела. Реформи в цьому напрямку започаткував соціаліст **Уго Чавес**, який переміг на президентських виборах у 1999 р., а потім двічі переобирався на президентську посаду. За час існування режиму Чавеса та його наступника **Ніколо Мадуро** (Уго Чавес помер 2013 р.) економічна ситуація в країні настільки погіршилася, що національна валюта девальвувала в декілька разів, а Венесуела, яка має великі поклади нафти й за рахунок цього солідні золотовалютні запаси, настільки збідніла, що її населення потерпає через нестачу продуктів харчування. Країни регіону намагаються допомогти Венесуелі, оскільки венесуельці масово виїжджають за кордон, створюючи проблеми в сусідніх державах.

У цілому в останні роки ХХ та на початку ХХІ ст. більшість країн Латинської Америки:

- ▶ відмовилися від системи протекціонізму;
- ▶ удалися до роздержавлення та приватизації засобів виробництва;
- ▶ активно інтегруються у світове господарство.

В економіку залучаються американські, японські, німецькі, французькі, британські, останнім часом китайські інвестиції. Іноземні підприємці активно вкладають гроші в новітні галузі виробництва, на відміну від того як раніше кошти йшли переважно у гірничодобувну промисловість та в плантаційне господарство. Зараз, як і в усьому світі, домінують айті-технології. Нестача власних ресурсів для саморозвитку обмежує впровадження більшістю країн Латинської Америки інноваційних технологій та можливості для пристосування до ситуації, що складається у глобалізованому світі.

Необхідність захисту своїх інтересів, пошуки можливостей для пришвидшення саморозвитку, створення кращих умов для продажу своєї продукції і здешевлення імпорту сприяють посиленню інтеграційних процесів у Латинській Америці як на регіональному, так і на світовому рівнях. Ще у 1991 р. для вирішення завдань економічного співробітництва група країн (Гватемала, Сальвадор, Нікарагуа, Гондурас, Коста-Рика і Панама) заснувала Центральноамериканську інтеграційну систему (ЦАІС). Пізніше до неї увійшли Домініканська Республіка і Беліз, а Гондурас був

виключений після військового перевороту, що стався там у червні 2009 р. У межах системи діє зона вільної торгівлі, а також проробляються плани політичної інтеграції.

У 2004 р. за ініціативи президентів Венесуели і Куби Уго Чавеса й Фіделя Кастро було утворено об'єднання **АЛБА** (Боліварійська альтернатива для Америки), до складу якого входять вісім країн Латинської Америки і Карибського басейну: Болівія, Венесуела, Куба, Еквадор, Нікарагуа, Антигуа і Барбуда, Сент-Вінсент і Гренадіни.

Дев'ятим членом організації з 2008 р. був Гондурас, але після військового перевороту там нове керівництво оголосило про вихід з АЛБА.

У **квітні 2009 р.** країни-учасниці об'єднання прийняли одностайне рішення про запровадження для взаєморозрахунків нової, поки що віртуальної, грошової одиниці – сукре. Офіційно сукре в безготівкових розрахунках був уведений в обіг з **1 січня 2010 р.** У такий спосіб латиноамериканські держави намагаються захищати свої інтереси та просувати свої товари на світові ринки.

Слід відзначити, що в таких латиноамериканських країнах, як Аргентина та Бразилія, мешкає численна українська діаспора, яка через систему недільних шкіл зберігає рідну мову, культуру, релігію. У місцях компактного проживання українців ви-



■ Багаторічний лідер Венесуели У. Чавес

пускаються україномовні газети і журнали, діють просвітницькі організації, клуби, хорові та танцювальні колективи. Українці мають можливість відвідувати православної або греко-католицьку церкви. Їх поважають у країнах проживання за працелюбність та гостинність.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Поставте події у хронологічній послідовності: перемога Фронту національного визволення імені Сандіно у Нікарагуа; відставка генерала А. Піночета в Чилі; будівництво нової столиці Бразилії м. Бразилія; візит Б. Обами з дружиною на Кубу.

Просторову

1. Покажіть на карті країни, у яких у повоєнні роки відбулися воєнні путчі.
2. Покажіть на карті країни, які входять до об'єднання АЛБА.

Інформаційну

Заповніть таблицю «Імпортзамінна індустріалізація у Латинській Америці».

Найбільш економічно розвинуті країни	Здобутки	Проблеми	Наслідки

Логічну

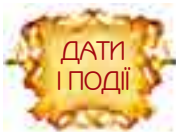
1. Поясніть суть імпортозамінної індустріалізації. До яких наслідків вона призвела?
2. Чому, на вашу думку, частим явищем у латиноамериканських країнах у повоєнний час були військові заколоти?
3. Назвіть причини кубинської революції.
4. Що стало причиною нікарагуанської революції та які наслідки вона мала?

Аксіологічну

Напишіть есе про Фіделя Кастро, його політичні погляди, діяльність, зазначивши власне ставлення до цієї особистості.

Мовленнєву

Обговоріть питання щодо розвитку економічних, торговельних, культурних відносин між Україною та країнами Латинської Америки, адже в багатьох із них проживає чимало українців.



30 квітня 1948 р. – прийняття статуту ОАД

1 січня 1959 р. – перемога революції на Кубі

11 вересня 1973 р. – військовий переворот у Чилі

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

§22 Динаміка «холодної війни». Протистояння НАТО й ОВД

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, як починалася «холодна війна». Хто був її ініціатором?

116

1. Причини та періоди «холодної війни». «Холодна війна» мала як внутрішні, так і зовнішні причини.

До внутрішніх причин належать:

- ▶ зростання впливу військовиків та представників спецслужб на внутрішньо- та зовнішньополітичний курс США та СРСР;
- ▶ мілітаризація економіки, що сталася за роки Другої світової війни (створення військово-промислового комплексу) в обох цих державах;
- ▶ пошук зовнішньополітичного «ворога» як засіб консолідації суспільства як в СРСР, так і в США.

У Радянському Союзі ворогів шукали серед так званих «космополітів», якими, на думку радянського керівництва, була частина творчої інтелігенції – прозаїки, поети, публіцисти, композитори, кінорежисери, а також вчені – гумантарії, особливо філософи. Їх звинувачували в антирадянщині, у зв'язках із Заходом, у буржуазних поглядах та ще в багатьох «гріхах». Частина з них була звільнена з роботи, а дехто опинився у в'язниці.

У США розгорнулася кампанія «полювання на відьом», під яку потрапили члени компартії, ліворадикально налаштовані політичні діячі, а також чимала частина ліберальної інтелігенції. Деякі з видатних діячів культури, зокрема всесвітньовідомий кіноактор і режисер Чарлі Чаплін, змушені були залишити США.

До зовнішніх причин належать:

- ▶ перетворення СРСР і США на наддержави і виникнення між ними гострих протиріч із питань повоєнного устрою світу;

- ▶ установа радянської моделі суспільства в країнах Східної Європи і проти дія цього процесу з боку Великої Британії і США;
- ▶ боротьба за «сфери впливу» між СРСР і США в різних регіонах світу;
- ▶ цивілізаційне протистояння культур Сходу і Заходу.

Хронологічно «холодну війну» можна поділити на чотири періоди:

1) **1946–1955 рр.** – період створення військових блоків (НАТО, СЕНТО, СЕАТО, ОВД), поділу Німеччини на ФРН і НДР, розробки планів ядерного нападу на СРСР («Дропшот» та інші), війни в Кореї;

2) **1955–1960 рр.** – період спроб пошуку діалогу (Женевська нарада керівників СРСР, США, Великої Британії і Франції), призупинення ядерних випробувань, візит М. Хрущова до США;

3) **1960–1975 рр.** – період криз і розрядки міжнародної напруженості (будівництво Берлінського муру; Карибська криза; конфлікт у В'єтнамі; підписання договору про заборону ядерних випробувань у атмосфері, у космосі і під водою та про обмеження стратегічних озброєнь – ОСВ-1, Заключного акту Ради Безпеки і співробітництва у Європі);

4) **1979–1991 рр.** – період завершення «холодної війни» (підписання договору ОСВ-2, не ратифікованого сенатом США; конфлікт у Афганістані та його припинення; знищення ракет середньої дальності; ліквідація ОВД; розпад СРСР і європейського соціалістичного табору).

Заручниками і жертвами «холодної війни» стало немало політичних, військових діячів та держав світу, оскільки під приводом боротьби з комуністичною (чи антикомуністичною) активністю скрізь здійснювалося придушення національно-визвольних рухів, що прагнули позбутися економічної, військової або політичної залежності від наддержав.

Проте швидка втрата країнами Заходу монополії на володіння ядерною зброєю так і не дозволила перетворити «холодну війну» на «гарячу».

«Холодна війна» перетворилась на протистояння військово-політичних блоків, у першу чергу НАТО й ОВД, у Європі та інших регіонах світу. Проте «холодна війна» охопила не тільки сфери, прямо чи опосередковано пов'язані з виробництвом озброєння. Вона дістала широкий вияв навіть у спорті, де нагороди почали розглядатися як ознака переваги однієї суспільної формації над іншою. Сполучені Штати і деякі країни Західної Європи у **1980 р.** вдалися до бойкоту Олімпійських ігор, що проводилися в Москві. У відповідь СРСР і країни Східної Європи бойкотували Олімпіаду **1984 р.** у Лос-Анджелесі.

Протистояння охопило публіцистику, живопис, кінематограф і навіть комп'ютерні ігри, що призвело до появи специфічних культових персонажів на зразок Джеймса Бонда та Рембо.

2. Прояви міжнародної напруженості.

1) **Берлінська криза.** Першою серйозною сутичкою в Європі стала так звана «берлінська криза». Вона виникла 1948 р. після того, як американці в односторонньому порядку відмовилися від узгодженого раніше між союзниками по антигітлерівській коаліції чотиристороннього плану управління окупованою Німеччиною. Зони окупації США, Великої Британії і Франції були об'єднані, і там почалося формування уряду, а потім і запровадження нової грошової одиниці. 23 червня 1948 р. було оголошено, що нові гро-



■ Карикатура: Берлінська криза

шові знаки поширюються також на західні сектори Берліна. Радянська сторона розцінила цю акцію як крок, що веде до відродження німецького милітаризму і розколу країни.

Скориставшись тим, що в угоді про статус окупованого Берліна не були передбачені конкретні зобов'язання СРСР із забезпечення транспортним зв'язком західних секторів міста, **24 червня 1948 р.** Радянський Союз перекрив транспортні артерії Західного Берліна і Західної Німеччини, водночас відключивши енергопостачання.



ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Очевидним здається намір Радянського Союзу витіснити нас з Берліна, оскільки чотиристоронній контроль над Берліном і над Німеччиною більше не діє. У радянських є певні підстави вважати так, беручи до уваги тристоронні дії, які ми здійснили стосовно Німеччини... Козирні карти росіян полягають у контролі над залізничними і шосейними магістралями, що ведуть до Берліна, у контролі над тепловою станцією, що постачає в місто електрику. (Із листа військового міністра США Ройола)



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Прокоментуйте наведений документ. Висловіть своє ставлення до слів Ройола.

У дні «берлінської кризи» постачання двохмільйонного міста всім необхідним взяла на себе англо-американська авіація. Було встановлено «повітряний міст», завдяки якому мешканці Західного Берліна отримували продовольство, медикаменти, паливо та інші товари. Блокада тривала 324 дні – з **24 червня 1948 р.** до **12 травня 1949 р.**, коли на конференції у Нью-Йорку колишні союзники домовилися про компромісні умови її скасування.



■ Побудова Берлінської стіни

Але конфлікт довкола Західного Берліна цим остаточно не було вичерпано. Адже, незважаючи на пізніше утворення двох німецьких держав – НДР і ФРН – і їх ворожі стосунки одна з одною, кордони між ними були «прозорими». Для переходу із Східного Берліна до Західного навіть не потрібні були документи. Чимало «східних» німців працювали на Заході, і навпаки.

12 серпня 1961 р. Радою Міністрів НДР було прийнято рішення про запровадження контролю на кордонах респуб-

ліки. Протягом однієї ночі на **13 серпня 1961 р.** була побудована потужна стіна, яка переділила Берлін на Східний і Західний. Її будівництво здійснювало близько 30 тис. військовослужбовців східнонімецької армії.

Реакція США на цю акцію була надзвичайно різкою. Американське командування почало перекидати додаткові частини на територію ФРН і Західного Берліна. 27 жовтня американські танки було підтягнуто до контрольно-пропускного пункту на Фрідріхштрассе, навпроти них на відстані 200 м зупинилися радянські танки. Цілу добу тривало протистояння. Напружена ситуація в місті зберігалася до укладення **3 серпня 1971 р.** чотиристоронньої угоди щодо Західного Берліна.

2) Війна в Кореї. З 1948 р. на Кореїському півострові існували дві держави: Республіка Корея зі столицею в Сеулі та Кореїська Народно-Демократична Республіка

(КНДР) зі столицею у Пхеньяні. Згідно з домовленістю СРСР і США кордон проходив по 38-й паралелі. Збройний конфлікт між двома державами розпочався **25 червня 1950 р.** нападом військ КНДР на Республіку Корея. Армія останньої виявилася небоєздатною і почала відступати. Майже вся територія Південної Кореї була зайнята військами КНДР.

27 червня, коли Рада Безпеки ООН зібралася для обговорення ситуації, що склалася, радянський делегат несподівано не з'явився на це засідання. Таким чином, СРСР не скористався своїм правом накладити вето на резолюцію, яка засудила агресію КНДР і на підставі якої війська США та деяких інших країн у вересні 1950 р. вступили у війну. Наприкінці жовтня вони захопили Пхеньян і вийшли до китайського кордону.

Здавалося, що війна завершиться для США успішно, але тут на допомогу КНДР прийшов північний сусід – Китай. 26 листопада 1 млн китайських добровольців за підтримки радянських танків та авіації перейшов у наступ і змусив американців відступити. Радянські льотчики під командуванням І. Кожедуба прикривали небо.

30 листопада 1950 р. президент Трумен виступив з погрозою використати будь-які військові засоби, у тому числі ядерну зброю. Уперше виникла небезпека переростання локального конфлікту в ядерну війну. І все ж здоровий глузд виявився сильнішим від військових і політичних амбіцій.

Наприкінці 1950 р. фронт стабілізувався в районі 38-ї паралелі. Два роки тривала позиційна війна. У 1953 р. було підписано перемир'я, яке зафіксувало існування двох держав на Корейському півострові.

3) Карибська криза. Ще одна серйозна загроза світові виникла 1962 р. під час Карибської кризи. Бізнесові кола у США вкрай негативно сприйняли прихід до влади у 1959 р. революційного уряду Ф. Кастро, який здійснив широку націоналізацію іноземної власності. Відносини між сусідніми країнами різко загострились. 2 січня 1961 р. США розірвали дипломатичні відносини з Кубою і розпочали проти неї економічну блокаду. Неподалік від Куби, у штаті Флорида, при підтримці американських спецслужб почали формуватись диверсійні групи кубинських емігрантів. У **квітні 1961 р.** ними був здійснений морський десант, який завершився невдачею.

Погіршення відносин із США сприяло швидкому зближенню Ф. Кастро з Радянським Союзом. У липні–серпні 1962 р. було досягнуто домовленості про розміщення на території Куби радянської атомної зброї. Довідавшись про це, президент Дж. Кеннеді оголосив про встановлення з 22 жовтня 1962 р. морської блокади Куби і про огляд усіх радянських кораблів, які плвли до острова. Водночас радянські та американські війська були приведені у стан бойової готовності. Ніколи раніше небезпека ядерної війни не була настільки



■ Карикатура: Кеннеді і Хрущов під час Карибської кризи

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



Президент сказав, що... біда у тім, що варто лише зібрати групу сенаторів, як серед них домінує той, хто пропонує найсміливішу, тверду лінію... Варто лише поговорити з ними окремо, як виявиться, що в них є розум... Сподіваюсь, ви розумієте, що для усіх не вистачить місця у сховищі Білого дому.

(Із спогадів помічника президента Кеннеді Т. Соренсена)

реальною, як тоді. Вторгнення на Кубу вимагала більшість американських військових і навіть лідери конгресу. Войовничі заклики лунали і після того, як виявилось, що один залп радянських ракет коштуватиме життя близько 20 млн американців. Криза протистояння тривала з 22 по 28 жовтня 1962 р. На щастя, керівники «наддержав» – М. Хрущов та Дж. Кеннеді – виявили політичну мудрість і зуміли стати на шлях вирішення конфлікту не воєнними, а політичними засобами. СРСР погодився вивести ракети з Куби в обмін на зняття Сполученими Штатами блокади острова і надання Кубі гарантій безпеки. Так завдяки зваженій позиції керівників обох держав врешті-решт було досягнуто взаємоприйнятне рішення.

4) Війни у В'єтнамі й Афганістані.

Війна у В'єтнамі. До Другої світової війни В'єтнам був колонією Франції. Під час війни його окупувала Японія. Після завершення війни Франція намагалась відновити свій контроль над країною і розпочала війну, що тривала 8 років. Війна між Францією та В'єтнамом закінчилася підписанням Женевських угод у липні 1954-го, проте мир на багатостраждальній в'єтнамській землі наступив ще не скоро. За умовами угод французькі війська відводилися на південь від 17-ї паралелі, а потім були евакуйовані з країни. Їх практично заступили американські війська.

У **жовтні 1955 р.** державу **Південний В'єтнам** було перейменовано на **Республіку В'єтнам**. На чолі її став президент **Нго Дінь Дьєм**, який спирався на підтримку США. Отже, стався розкол В'єтнаму на дві держави – на півночі панував комуністичний режим **Хо Ши Міна**, на півдні – проамериканський режим Нго Дінь Дьєма.

1 листопада 1963 р. унаслідок військового перевороту Дьєма було вбито, але й новій владі стабілізувати становище не вдалося. Уряд США за цих умов розширив присутність американських радників і військовиків у Республіці В'єтнам до 85 тис. осіб і приступив до підготовки воєнної агресії. Приводом до неї став так званий «тонкінський інцидент», коли **2 серпня 1964 р.** американський корабель «Маддокс» у межах територіальних вод ДРВ обстріляв в'єтнамські патрульні катери. Проте публічно адміністрація США звинуватила в цьому самих в'єтнамців. **4 серпня** було оголошено про новий інцидент, якого насправді (це встановило пізніше розслідування у сенаті) взагалі не було. Розпочалася безпосередня агресія Сполучених Штатів у В'єтнамі. Їх військовий контингент там у 1968 р. досягав 500 тис. вояків.

З 1964 по 1968 р. США здійснили систематичні бомбардування ДРВ, скинувши на її територію 7,8 млн тонн бомб. Авіація США застосовувала напалм, розпорошувала над джунглями отруйні речовини. Біля берегів В'єтнаму постійно патрулював 7-й Тихоокеанський флот США.

СРСР і Китай від 1965 р. надавали в'єтнамським комуністам як на півдні, так і на півночі воєнну, матеріальну і фінансову допомогу.

Становище у Південному В'єтнамі загострювалося. Війна ставала дедалі непопулярнішою у самих США, чимраз активніше проти неї виступали миролюбні сили у всьому світі. Відповідно до доктрини нового президента США Р. Ніксона, **з листопада 1968 р.** США відмовилися від бомбардувань ДРВ, а з червня 1969 р. розпочали виведення своїх військ з Південного В'єтнаму, переклавши весь тягар війни на самих в'єтнамців. Стверджуючи, що «воювати повинні самі азіати, а не американські хлопці», вони продовжували надавати всебічну підтримку південнов'єтнамському режиму.

За нових умов у Південному В'єтнамі **1969 р.** було створено **Тимчасовий революційний уряд (ТРУ)**, який контролював значну частину території країни. Водночас у Парижі розпочалися переговори щодо припинення війни у В'єтнамі, у яких брали участь делегації ДРВ, США, офіційного уряду Південного В'єтнаму і ТРУ.

У січні 1973 р. переговори завершилися підписанням угоди про припинення війни і встановлення миру у В'єтнамі, яка передбачала виведення військ США та їх відмову від втручання у внутрішні справи В'єтнаму. Навесні 1975 р. війська ДРВ провели

успішну військову операцію з повалення південнов'єтнамського режиму і захопили столицю Сайгон. Виникли всі необхідні передумови для об'єднання В'єтнаму в єдину державу. У квітні 1976 р. відбулися загальні вибори до Національних зборів В'єтнаму.

2 липня 1976 р. в'єтнамський парламент проголосив створення **Соціалістичної Республіки В'єтам (СРВ)**, м. Сайгон було перейменовано в **Хошимін**.

Вторгнення радянських військ до Афганістану. Після Другої світової війни Афганістан залишався однією з найвідсталіших держав світу. Панівний напівфеодалський режим перешкоджав прогресу країни. 86 % населення мешкало в селах, майже 3 млн осіб вело напівкочовий спосіб життя. У країні фактично була відсутня сучасна промисловість, майже не було залізниць.

У **липні 1973 р.** в Афганістані стався державний переворот. Монархію було скинуто і проголошено республіку. До влади прийшов уряд **М. Дауда**, який розширив позиції державного сектору в економіці, ухвалив закон про земельну реформу. В опозицію до уряду М. Дауда стала Народно-демократична партія Афганістану (НДПА), створена 1965 р. на підвалинах марксизму, що спиралася на підтримку СРСР. Однак всередині партії не було єдності, вона поділялась на дві великі фракції: «Хальк» (народ), яку очолював Нурмухамед Таракі, та «Парчан» (прапор), за назвою газети, заснованої Бабраком Кармалем.

27 квітня 1978 р. НДПА вчинила державний переворот, спираючись на вірні військові частини. Президента країни М. Дауда змовники стратили. **30 квітня** лідер НДПА **Таракі** став новим президентом країни. Державний переворот 27 квітня 1978 р., названий його організаторами «квітневою революцією», започаткував поворот мусульманської країни до соціалізму. Основна маса населення не прийняла нового режиму, який почав провадити радикальні реформи (націоналізацію промислових підприємств, роздавання землі селянам) без урахування економічної відсталості, релігійної свідомості, традицій і звичаїв народу. Проте його всебічно підтримало радянське керівництво, яке вбачало в Афганістані нову сферу свого впливу.

У **вересні 1979 р.** керівник НДПА і Революційної ради Н. Таракі був скинутий і страчений його суперником Х. Аміном, після чого було розгорнуто кампанію переслідування прихильників Таракі. Тоді **27 грудня 1979 р.** за рішенням політбюро ЦК КПРС на чолі з Л. Брежневим до Кабула увійшли радянські війська, президентський палац було оточено і взято штурмом, під час якого Амін загинув. На чолі НДПА і Революційної ради став **Б. Кармаль**.

Однак стабілізувати становище в Афганістані радянським військам не вдалося. Введення радянських військ до Афганістану призвело до розгортання кровопролитної громадянської війни (опозиції надавали допомогу Сполучені Штати). Близько 5 млн афганців покинули рідні місця та облаштувалися в Пакистані й частково Ірані, звідки продовжили боротьбу.

Нове керівництво СРСР на чолі з М. Горбачовим визнало рішення своїх попередників помилковим. Проте минуло майже десятиріччя, перш ніж переговори між учасниками афганського конфлікту, що велися під егідою ООН, завершилися підписанням 14 квітня 1988 р. Женевських угод делегаціями Афганістану, Пакистану, а також СРСР і США як держав-гарантів. ООН спостерігала за виконанням Женевських угод, відповідно до яких остаточне виведення радянських військ з Афганістану було завершено 15 лютого 1989 р.



■ Радянські війська залишають Афганістан

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Поставте події у хронологічній послідовності: державний переворот в Афганістані, який привів до влади НДПА на чолі з Н. Таракі; завершення переговорів у Парижі щодо припинення війни у В'єтнамі; будівництво Берлінської стіни; виступ президента Г. Трумена з погрозою використання ядерної зброї під час війни у Кореї.

Просторову

Покажіть на карті, де відбувалися воєнні дії під час корейської війни та американської агресії у В'єтнамі.

Інформаційну

Заповніть таблицю «Холодна війна» за схемою: причини (внутрішні, зовнішні) – періоди – події.

Логічну

1. Назвіть причини та наслідки «берлінської кризи».
2. Проаналізуйте розвиток Карибської кризи, її причини та наслідки.

Аксіологічну

Якими міркуваннями, на ваш погляд, керувалися М. Хрущов та Дж. Кеннеді, йдучи на компроміс під час Карибської кризи?

Мовленнєву

Обговоріть питання, у якій сфері життя прояви «холодної війни» були найтяжчими для народів СРСР.



24 червня 1948 р. – 12 травня 1949 р. – блокада Західного Берліна
25 червня 1950 р. – напад КНДР на Південну Корею
22–28 жовтня 1962 р. – Карибська криза
1955–1975 рр. – в'єтнамсько-американська війна
15 лютого 1989 р. – завершення виведення радянських військ з Афганістану.



§23 Період «розрядки» в міжнародній політиці

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте основні міжнародні кризи наприкінці 1940-х – у 1960-х рр. Чим вони були викликані?

1. Передумови розрядки міжнародної напруженості. Від початку 1970-х рр. міжнародні відносини вступили в новий період – період переходу від протистояння та конфронтації до розрядки міжнародної напруженості. Серед передумов цих змін можна назвати такі:

- ▶ досягнення до початку 1970-х рр. військово-стратегічного паритету (рівноваги) між СРСР і США;
- ▶ негативні економічні наслідки виснажливої гонки озброєнь;
- ▶ загострення соціальних проблем у США внаслідок війни у В'єтнамі;
- ▶ усвідомлення керівниками провідних держав катастрофічності для життя на Землі будь-якого ядерного конфлікту.

Радянсько-американські угоди. Першим внеском в оздоровлення міжнародної ситуації в 1970-ті рр. стали радянсько-американські переговори на найвищому рівні, що відбулися в 1972–1974 рр. У цей період між СРСР і США було підписано:

- ▶ Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), що має безстроговий характер;
- ▶ Тимчасову угоду про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ-1), укладену терміном на 5 років;
- ▶ Угоду про запобігання ядерній війні;
- ▶ Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї.

Важливе значення мала й підписана **1972 р.** Великою Британією, СРСР і США Конвенція про заборону розроблення, виробництва й накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення.

У **листопаді 1974 р.** у Владивостоці відбулася зустріч генерального секретаря ЦК КПРС **Л. Брежнєва** і президента США **Дж. Форда**, на якій було підписано попередню угоду про подальші радянсько-американські дії у сфері контролю над озброєннями.

У **1979 р.** СРСР і США підписали договір ОСВ-2. Проте він не був ратифікований американським сенатом.



■ Дж. Форд і Л. Брежнєв

2. Гельсінська конференція 1975 р. Переговори й консультації з підготовки Народи з питань безпеки і співробітництва в Європі велися шість років (1969–1975). У цій роботі брали участь представники 33 європейських країн (за винятком делегації Албанії), а також США й Канади – держав, які відіграють велику роль у світовій та європейській політиці, зокрема – як члени НАТО. Народа відбулася **31 липня – 1 серпня 1975 р.** у столиці Фінляндії – м. Гельсінкі.

Вона увінчалася підписанням 1 серпня Підсумкового акта – найважливішого політичного документа, що відіграє велику роль у формуванні міжнародних відносин і в наші дні. Цей акт мав такі розділи:

I – з питань безпеки в Європі;

II – з економічного, науково-технічного співробітництва та охорони навколишнього середовища;

III – з гуманітарних питань;

IV – з урахування й виконання положень Підсумкового акта; продовження розвитку міжнародних контактів, зокрема організації нових зустрічей і нарад, подібних до Гельсінської. Такі зустрічі держав-учасниць загальноєвропейської наради відбулися згодом у Белграді (1977–1978), Мадриді (1980–1983), Стокгольмі (1984–1987), Відні (1986–1989).

Гельсінська нарада стала унікальним, безпрецедентним явищем у міжнародному житті, відігравши велику роль у стабілізації становища у світі, запобіганні сутички між двома системами, що призвело б до загибелі людської цивілізації.

Одним із результатів форуму в м. Гельсінкі стало створення постійної Народи з питань безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ), яка до 1990-х рр. охопила більш як 50 держав Європи, США і Канаду. Нині вона має політичні механізми, що забезпечують можливість оперативно реагувати на порушення прав людини. НБСЕ опікується також питаннями безпеки і роззброєння, співробітництва у сфері економіки й охорони навколишнього середовища, формування образу нової, неблокової Європи.

3. Рецидиви «холодної війни» на зламі ХХ – ХХІ ст. Однак у 1970-х рр. розрядка міжнародної напруженості, кульмінацією якої була Гельсінська угода 1975 р.,

не стала незворотною. Головною причиною цього явища стало різке посилення національно-визвольних рухів у країнах «третього світу». Прихід до влади уряду С. Альєнде в Чилі (1970 р.), переворот в Ефіопії (1974 р.), здобуття незалежності Анголою та Мозамбіком після революції в Португалії (1975–1976 рр.), об'єднання В'єтнаму в єдину державу (1975 р.), установлення прорадянських режимів у Камбоджі та Лаосі, переворот в Афганістані (1978 р.) та прихід до влади Д. Ортеги в Нікарагуа (1979 р.) – усе це викликало посилення протистояння між СРСР і США.

Зокрема у травні 1978 р. сесія ради НАТО у Вашингтоні схвалила довгострокову програму збільшення щорічних військових витрат на 3 % протягом 20 років. 12 грудня 1979 р. у Брюсселі було ухвалено рішення про виробництво й розміщення у Великій Британії, Бельгії, ФРН та Італії 574 крилатих ракет і ракет «Першинг-2».

СРСР відповів розміщенням у країнах Східної Європи ракет малого радіуса дії, які могли досягти західноєвропейських столиць за 2–3 хвилини. Небезпека виникнення війни збільшилася. У разі широкомасштабного конфлікту, навіть без використання ядерної зброї, Європа з її 200 атомними реакторами, розвиненою хімічною і нафтопереробною промисловістю перетворилася б на руїни.

У березні 1983 р. президент США Р. Рейган повідомив про розроблення у США програми СОІ (Стратегічна оборона з елементами космічних озброєнь. Радянський Союз сприйняв цю розробку як спробу Сполучених Штатів порушити військовий паритет і вдався до відповідних заходів.

Отже, розрядці не судилося стати довгостроковою політикою. Загострення міжнародної напруженості в першій половині 1980-х рр. було не меншим, аніж у 1950–1960-х рр. При цьому ядерні потенціали країн значно збільшилися. У світі налічувалося 50 тис. ядерних зарядів сумарною потужністю 16 тис. мегатонн. Найбільша кількість ядерних і звичайних озброєнь була зосереджена в Європі.

4. «Нове політичне мислення». Поступово у свідомості світової громадськості сформувалося різко негативне ставлення до ідеї насильницького розв'язання протистояння між Заходом і Сходом. «Перебудова» в СРСР сформувала «нове політичне мислення» його керівників. Воно полягало в пріоритеті загальнолюдських цінностей над класовими принципами, що панували в радянській зовнішній політиці.

Крім того, «нове політичне мислення» визнавало за народом кожної країни його власний політичний і соціальний вибір. Забезпечення балансу інтересів усіх держав – членів світового співтовариства. Наголос робився на принципі мирного співіснування як умові виживання та збереження цивілізації.

Найбільш чітко «нове політичне мислення» сформульоване в Делійській декларації, підписаній керівниками Індії та СРСР у 1986 р.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



У ядерну добу людство повинно виробити нове політичне мислення, нову концепцію світу, що дає надійні гарантії виживання людства. Світ, що дістався нам у спадок, належить теперішньому й майбутньому поколінням. І це вимагає, щоб пріоритет надавався загальнолюдським цінностям. Повинно визнаватися право кожного народу і кожної людини на життя, свободу, мир і прагнення до щастя. Повинно поважатися право кожного народу на власний вибір – соціальний, політичний, ідеологічний.

(Із Делійської декларації про принципи вільного від ядерної зброї та ненасильницького миру від 27 листопада 1986 р.)



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Висловіть і обґрунтуйте своє ставлення до змісту і характеру наведеного документа.

Михайло Горбачов розгорнув широку зовнішньополітичну діяльність. У **листопаді 1985 р.** відбулася перша радянсько-американська зустріч на найвищому рівні між президентом США Р. Рейганом і М. Горбачовим. Унаслідок цієї важливої зустрічі була досягнута принципова згода про 50-відсоткове скорочення стратегічних наступальних озброєнь. У жовтні 1986 р. відбулася нова радянсько-американська зустріч на вищому рівні. СРСР запропонував пакет пропозицій щодо ядерного роззброєння. Конкретних домовленостей досягнуто не було, однак це був важливий крок на шляху зміцнення взаємної довіри між двома наддержавами.

У **грудні 1987 р.** під час радянсько-американської зустрічі на вищому рівні М. Горбачов і Р. Рейган підписали Угоду про скорочення озброєнь середнього радіуса дії – ракет із дальністю польоту від 500 до 1500 км. Згідно з угодою передбачалася ліквідація цілого класу ядерної зброї під жорстким взаємним контролем. Проте на початку 2019 р. США відмовилися від неї.

У **липні 1991 р.** була укладена найважливіша радянсько-американська угода: М. Горбачов та новий американський президент Дж. Буш підписали у Москві давно обговорюваний Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1), який передбачав взаємне 30-40-відсоткове скорочення ядерних арсеналів. Уперше в історії роззброєння найбільших держав світу досягло таких масштабів.

У **січні 1993 р.** президенти Росії Б. Єльцин та США Дж. Буш підписали новий Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2), до якого приєдналася й Україна.

125

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Зробіть хронологічний ланцюжок процесу радянсько-американських домовленостей про роззброєння.

Просторову

Покажіть на карті країни, у яких відбулися ліворадикальні перевороти в другій половині 1970-х рр.

Інформаційну

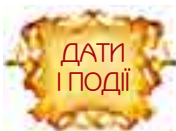
За допомогою додаткових джерел складіть таблицю «Втручання наддержав у внутрішні справи інших країн» за схемою: наддержава – назва країни – рік – що відбувалося.

Логічну

1. Як розвивалися американсько-радянські відносини в 1972–1976 рр.?
2. У чому полягає значення Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі?
3. Назвіть причини загострення міжнародної ситуації у другій половині 1970-х рр.
4. Який вплив на внутрішню політику СРСР мала розрядка міжнародної напруженості?
5. У чому суть «нового політичного мислення»?

Мовленнєву

Обговоріть питання у групах: чому розрядка міжнародної напруженості не стала незворотною?



1975 р. – Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі

1987 р. – Угода про скорочення озброєнь середнього радіуса дії

1993 р. – Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2).

§24

Міжнародні відносини
наприкінці ХХ – на початку
ХХІ ст.АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТОСТЕЙ*Пригадайте, що означає поняття «розрядка міжнародної напруженості».*

1. Характерні ознаки біполярної системи. Під «біполярністю» слід розуміти таку структуру системи міжнародних відносин, для якої є характерним значний відрив двох членів міжнародної спільноти від решти країн за сукупними показниками могутності – наддержавність.

Друга світова війна своїм результатом мала повну зміну системи міжнародних відносин, перерозподіл сил та сфер впливу у світі. Головна зміна полягала у трансформації системи міжнародних відносин з мультиполярної до біполярної. Це відбулося через низку факторів.

► По-перше, із списку великих держав випали Німеччина, Італія та Японія, а Франція і значною мірою Велика Британія ослабили свої позиції. Якщо Німеччина (і Італія) зазнала поразки у війні, то Франція та Британія були виснажені війною, їх економіка була підірвана, а борги були велетенськими. Загальноєвропейський ВВП за час війни скоротився на 25 %.

► По-друге, на світову арену рішуче вийшли США, які зазнали незначних втрат від війни, зате їх економіка процвітала протягом всієї війни завдяки військовим поставкам. На кінець війни США були найбагатшою і найсильнішою як в економічному, так і у військовому плані країною (до 1949 р. США мали монополію на ядерну зброю). Окрім того, США відмовились від доктрини Монро, що відкривало їм шлях до того, аби стати світовим центром сили.

► По-третє, суттєво збільшилась роль СРСР, який, незважаючи на виснаженість війною, був переможцем і під його впливом на кінець війни перебувала значна частина Європи. Окрім того, СРСР у 1949 р. створив власну ядерну зброю. Внаслідок цього утворилося два полюси сили, навколо яких групувалися інші держави.

► Важливим важелем у міжнародних відносинах стала ядерна зброя. Саме вона була причиною того, що між двома воєнно-політичними блоками почалася «холодна», а не традиційна війна.

Другим аспектом повоєнних змін став крах колоніальної системи. Це сталося в результаті поразок метрополій у війні або їх значного послаблення. Утворилася низка нових незалежних держав, які сформували в рамках біполярної системи третій полюс сили – рух неприєднання.

Міжнародні відносини у повоєнний період набули ідеологічного забарвлення, і своїх опонентів країни сприймали як потенційного ворога.

Сформована після Другої світової війни біполярна система поступово еволюціонувала від «жорсткої біполярності» другої половини 40-х – 50-х рр. ХХ ст. до «м'якої біполярності» 70-х – 80-х рр., аж поки не припинила існування у 1991 р. внаслідок розпаду СРСР. Фактично, після того як зникло «тяжіння» одного з силових полюсів, вся міжнародна система остаточно дестабілізувалася, тобто відбулася глибока реструктуризація світової політики.

2. Перехід від біполярного до багатопольярного світу. Однополярність передбачає домінування однієї держави на міжнародній арені у військово-політичній, економічній та культурній сферах. Після краху двополярної системи світового порядку глобальне лідерство на деякий час перейшло до США. Однак однополярний світ не міг існувати нескінченно довго.

На початку ХХІ ст. глобальне панування Сполучених Штатів було поставлене під сумнів. Залишаючись могутньою наддержавою, вони більше не можуть домінувати на міжнародній арені, оскільки з'являються нові потужні та впливові держави. Світ повертається до багатопольярності, тобто до свого природного стану.



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Багатопольярність передбачає існування держав, які здатні перебирати на себе вирішення регіональних і глобальних питань, мають для цього необхідні економічні, політичні, військові можливості та не підпорядковують (не узгоджують) свої національні інтереси з інтересами інших полюсів сили (тобто необхідною умовою існування багатопольярного світу є також розбіжність полюсних характеристик).

Як ви вважаєте, скількох полюсів міжнародної сили потребує стабільна багатопольярність?

Сучасний багатопольярний світ нині представлений США, Євросоюзом, Китаєм і Росією. Однак процес формування багатопольярності триває, до нього активно включаються й інші найбільші країни: Індія, Бразилія, Південна Африка. Завдяки посиленню економічної могутності цих країн зростатимуть і їх військові можливості. Навколо них будуть консолідуватися сусідні країни, вони будуть будувати союзницькі відносини з усталеними глобальними центрами сили, що відбувається вже зараз.

Журналісти і науковці терміни «багатопольярний» і «багатопольярність» почали застосовувати в 60-х роках ХХ століття, коли очевидні успіхи у відродженні економічного потенціалу Західної Німеччини та Японії, незалежна політика Китаю та Франції змусили констатувати, що від біполярної міжнародної системи 50-х років світ поступово еволюціонує до багатопольярної моделі.

Наприкінці 60-х років американський держсекретар Г. Кіссінджер запропонував концепцію «багатопольярного», або «плюралістичного», світу, у якому основні держави мали б конкурувати і співробітничати водночас.



ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Я вважаю, що наш світ стане кращим і безпечнішим, якщо сильні та здорові Сполучені Штати, Радянський Союз, Європа, Японія і Китай будуть врівноважувати одне одного. (Президент США Р. Ніксон)



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Чи погоджуєтесь ви з думкою американського президента? Свою думку аргументуйте.

Провідні країни світу зацікавлені в багатопольярній системі. Тому стабільність існуючої системи значною мірою залежить від рівноваги між цими головними конфліктуючими групами. Така рівновага за своєю природою є нестабільною, і марно сподіватись, що її можна буде втримати. Світова політика відійшла від біполярної системи, наприкінці 80-х років пройшла через короткий момент однополярності, а зараз рухається до багатопольярного світу ХХІ ст., коли він утвердиться повністю.

Отже, формування і становлення нового міжнародного порядку відбувається у нас на очах, тож поки що доволі важко однозначно визначити стійкі тренди світового розвитку. Сучасні міжнародні відносини характеризуються низкою суперечливих процесів з безпрецедентною динамікою, причому постійно з'являються і проявляються нові фактори невизначеності.

3. Проблема міжнародного тероризму. Глобалізація в її нинішній формі не сприяє підвищенню стабільності на світовій арені. Навпаки, вона виявилася катализатором соціально-політичної напруги й конфліктів. Поляризація багатства та бідності, боротьба за ринки збуту, доступ до енергетичних та інших природних ресурсів, інформаційна й культурна експансія Заходу, яка сприймається іншими як загроза їх культурній, національній і цивілізаційній самобутності, – усе це слугує підґрунтям для національного й релігійного екстремізму і фундаменталізму, для етнічного сепаратизму, ксенофобії та тероризму.

Терористична діяльність у сучасних умовах характеризується такими ознаками:

- ▶ широким розмахом;
- ▶ відсутністю чітко виражених державних кордонів, наявністю зв'язку і взаємодії з міжнародними терористичними центрами та організаціями;
- ▶ жорсткою організаційною структурою, яка складається з керівної і оперативної ланок, підрозділів розвідки, контррозвідки;
- ▶ суворою конспірацією і ретельним добором кадрів;
- ▶ якісним технічним оснащенням.

Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Обов'язковими елементами, які характеризують тероризм, є:

- ▶ наявність насильства, як правило, збройного або його загрози;
- ▶ заподіяння чи загроза заподіяння шкоди здоров'ю людини, або матеріальних, моральних збитків;
- ▶ позбавлення або загроза позбавлення життя людей.



■ Після нападу терористів.

Причини міжнародного тероризму криються у:

- ▶ зростанні кризових явищ в економіці;
- ▶ нездатності суспільства регулювати складні соціально-політичні процеси;

- ▶ швидкій зміні систем людських і політичних ідеалів, цінностей;
- ▶ втягуванні до активного політичного життя широких мас населення з низькою духовністю, культурою та освітою, при цьому позбавленого політичного досвіду.

Сучасний тероризм розрізняють за такими різновидами:

- ▶ державний (організовується чи підтримується однією державою проти іншої);
- ▶ міжнародний (здійснюється міжнародними терористичними організаціями);
- ▶ внутрішньодержавний (здійснюється замах на основи державності);
- ▶ релігійний (насаджується своє віросповідання);
- ▶ точковий (терористичний акт на окремо взятому об'єкті).

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



«Тероризм (...) це не тільки й не стільки вибухи, вбивства, захоплення заручників й інші фізичні засоби знищення людей, скільки моральний та психологічний вплив на свідомість людей. (...) Саме в цьому й полягає стратегічна мета ідеологів тероризму. Свідомість і тільки свідомість є головним об'єктом їхнього злочинного впливу». (Генерал-лейтенант Служби безпеки України В. Крутов).

Прокоментуйте ці слова. Які заходи, на вашу думку, можна запропонувати для ефективної боротьби з тероризмом?

З прийняттям країнами додаткових заходів безпеки міжнародний тероризм може зосередити свою діяльність на нових цілях – нафтопроводах, системах енергопостачання, водних комунікаціях та інших важливих об'єктах стратегічного характеру.

Велику роль у поширенні тероризму відіграє релігія. Це особливо актуально з огляду на те, що міжнародні терористичні організації у своїх підривних та протиправних діях прикриваються релігійною атрибутикою та ідеологією.

Серед терористичних організацій світу найвідоміші:

«**Аль-Каїда**» (Міжнародний ісламський фронт джихаду проти іудеїв і християн», або «Ісламська армія звільнення мусульманських святинь»). Створена в 1988 р. Мета угруповання – створення мусульманської держави в цілому світі. Штаб-квартира в Афганістані.

«**Хезбула**, або організація ісламського правосуддя», «Послідовники пророка Мухаммеда». Створена у Лівані 1982 р. Це радикальне угруповання налічує близько 3 тисяч членів. Має підтримку Ірану і Сирії. Її осередки створено в багатьох країнах.

«**Об'єднані акти самооборони Колумбії**» – ультраправа воєнізована організація, що налічує 8 тис. членів. Мета – боротися з «лівими повстанцями». Організація фінансує свою діяльність здебільшого за рахунок контрабанди наркотиків.

Японська релігійна секта «АУМ Сінрікьо» (нині «Альф»). Створив її 1987 р. Секо Асахара. 20 березня 1995 р. секта організувала газову атаку в токійському метро, внаслідок якої загинуло 12 осіб.

«**Вітчизна басків і свобода**» (**ЕТА**). Заснована 1959 р. на початковому етапі ідеологія угруповання базувалась на марксизмі: ЕТА діє в Іспанії і на Південному Заході Франції. Налічує кількост членів, має суспільну підтримку в Країні Басків.

Нині поширена практика взаємодії терористичних організацій у межах окремих країн, регіонів, а також світу в цілому, що значно підвищує терористичну загрозу для міжнародної безпеки.



■ На місці одного з терактів у Брюсселі 22 березня 2016 р.

Усі терористичні організації (зокрема «Ісламська держава», «Ісламський Емірат Афганістан», «Аль-Каїда» та нігерійська «Боко харам») позиціонують себе як релігійні. Однак водночас вони мають чіткі політичні цілі, головно з яких – створити власну державу «тут і зараз». Організації на кшталт «Ісламської держави» чи «Ісламського Емірату Афганістан» використовують тероризм не тільки для «пропаганди дією» чи послаблення держави. Тероризм для них – лише один з інструментів захоплення та утримання контролю над певною територією і подальшого формування на ній власної держави. Цей політичний феномен у середовищі західних дослідників дістав

назву «терористична напівдержава» (Terrorist Semi-States, або TSS). Терористична напівдержава – це організація, яка, з одного боку, контролює частину існуючої держави, а з другого – продовжує терористичні напади як на громадян цієї держави, так і на громадян інших держав. Головною причиною появи феномену терористичної напівдержави є ослаблення з різних причин (війна, революція, екологічна катастрофа) влади наявного державного апарату над певною територією чи соціальною, етнічною, релігійною групою, яка є носієм власного політичного проекту.

Фактори, що сприяють розвитку тероризму:

- ▶ розвиток новітніх технологій;
- ▶ мініатюризація та доступність зброї;
- ▶ мільярди знедолених людей на планеті;
- ▶ ідеології ненависті та радикалізму.

Усі терористичні організації залучають до своєї діяльності молодих людей. Саме в молодому віці гостро відчувається недосконалість навколишнього світу і виникає бажання переробити або ж створити свій власний світ. При цьому вибір припадає на користь екстремальної та групової поведінки, яка надалі може завдати шкоди оточенню.

До напрямів запобігання проявам екстремальної поведінки та тероризму можна зарахувати:

- ▶ розробку сучасних освітніх проектів, з урахуванням закордонних освітніх практик, спрямованих на виховання свідомих громадян; збереження та підтримку культурного різноманіття; запобігання проявам тероризму та екстремізму;
- ▶ виховання толерантного світогляду і поваги до інших людей;
- ▶ розробку онлайн-платформ, на яких представлено тероризм від історії зародження і до сьогодення задля підвищення рівня обізнаності молоді щодо ризиків та можливих наслідків їх проявів, практичного їх використання в освітніх програмах;
- ▶ розробку індивідуальних програм з попередження тероризму та молодого екстремізму;
- ▶ удосконалення умов дозвілля та відпочинку молоді, пропагування здорового способу життя, організацію відвідування музеїв, гуртків, кінотеатрів та інших соціально-культурних закладів;
- ▶ надання допомоги у працевлаштуванні молодим спеціалістам, а також підтримання житлових програм для молоді.

4. Збройна агресія Російської Федерації проти України. У лютому 2014 р. в Україні, після кількомісячних масових заворушень, формальним приводом до яких стала відмова тодішнього президента України В. Януковича підписати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, відбулося повалення чинної влади. Після втечі В. Януковича до Російської Федерації влада в Україні перейшла до прозахідної частини політичної еліти.

Ситуацією, що склалася, скористалися проросійські сепаратисти на Сході та Півдні країни. Першим об'єктом агресії РФ став Крим, де ще 4 лютого 2014 р. президія Верховної Ради автономії ухвалила рішення щодо розгляду питання внесення змін до кримської конституції та звернення до російського керівництва про захист прав місцевих мешканців. 23 лютого у Севастополі відбувся 20-тисячний мітинг, на якому було вирішено не перераховувати більше податки в український бюджет, а міським головою проголошено громадянина Російської Федерації О. Чалого. 25 лютого перед кримським парламентом у Сімферополі одночасно відбулися проросійський і проукраїнський мітинги. Дивом пощастило уникнути зіткнень. У проукраїнських мітингах брали участь переважно кримські татари, на чолі з лідером Меджлісу **Р. Чубаровим**.



■ Події на Майдані, 2014 р.

У ніч на 27 лютого приміщення парламенту і уряду Криму були захоплені російськими спецпідрозділами, над будівлями підняли прапор Російської Федерації. Захоплені були також інші адміністративні будівлі, аеропорти в Сімферополі та Севастополі, установи зв'язку, зупинено поромну переправу в Керчі. До парламенту Криму прийшла частина депутатів, які проголосували за проведення референдуму про розширення автономії Криму **25 травня 2014 р.**, у день президентських виборів в Україні. Невдовзі дату референдуму було перенесено спершу на **30 березня**, а потім – на **16 березня**. Також було змінено формулювання питання: замість розширення автономії йшлося про приєднання до складу Російської Федерації. При цьому, оскільки Україна є унітарною державою, питання про відокремлення регіону можна було вирішувати лише на загальнодержавному референдумі.

1 березня новопризначений голова Ради Міністрів АР Крим Сергій Аксьонов звернувся до президента Росії з проханням посприяти в «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. У відповідь того ж дня В. Путін відправив до Ради Федерації пропозицію про введення російських військ у Крим, підтриману обома палатами Державної Думи.

Починаючи з 1 березня російські війська розпочали масштабні силові акції, спрямовані на блокування українських військових баз на території Криму. Після майже місячної облоги і силових дій воєнні об'єкти України в Криму були захоплені.

16 березня 2014 р. був проведений псевдореферендум щодо статусу Криму, який суперечив законодавству України. В умовах бойкотування референдуму частиною кримських татар та українськими патріотами кримська влада заявила, що начебто він «засвідчив вибір за возз'єднання Криму з Росією». **18 березня 2014 р.** було підписано договір про прийняття Криму до складу Російської Федерації. 20 березня договір був ратифікований Державною Думою Російської Федерації (майже одногосно), а 21 березня – Радою Федерації і одразу набув чинності.

27 березня Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію на підтримку територіальної цілісності України. 2 липня 2014 р. Парламентська асамблея Організації

з безпеки і співробітництва в Європі визнала такі дії Росії воєнною агресією, заснованою на абсолютно безпідставних припущеннях і приводах.

Події у Криму стали прикладом для роздмухування антиукраїнських рухів в інших регіонах України, що були інспіровані російськими спецслужбами. Перші масштабні проросійські виступи на Сході та Півдні України відбулися **1 березня 2014 р.** в Донецьку, Луганську, Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Миколаєві, Херсоні та Одесі. Стрімке загострення ситуації відбулося у квітні. **7 квітня** було проголошено так звану Донецьку народну республіку (ДНР), **28 квітня** – так звану Луганську (ЛНР). Незабаром на боці сепаратистів з'явилися збройні загони. Незаконні збройні формування захоплювали адміністративні приміщення, знищували українську символіку, влаштовували збройні напади на військові об'єкти.

Через пряму загрозу територіальній цілісності та суверенітету України керівництво держави **14 квітня** прийняло рішення про проведення «антитерористичної операції» (АТО) на Донбасі, а Генеральна прокуратура **17 травня** визнала ДНР і ЛНР терористичними організаціями. Проте розгромити сепаратистські сили виявилось складно. Головною проблемою для України в умовах війни стала нестача боєдатних частин. Для її вирішення розпочалося форсоване проведення низки мобілізацій, створення нових бригад, збройних частин тощо.

Тим часом у **травні 2014 р.** на боці самопроголошених республік на Донбасі вже воювали загони, озброєння для яких поставляла Росія. Міста і численні шахтарські селища перетворювалися на обладнані укріпрайони. З



■ Бойові дії на Донбасі

червня 2014 р. в Донецькій та Луганській областях розпочалися інтенсивні бойові дії. Вогневі сутички переросли в повномасштабні бої з використанням авіації, артилерії, установок залпового вогню «Град». За даними «Книги пам'яті України», де зафіксовано точно встановлені імена полеглих, у травні 2014 р. загинули 70 українських військовослужбовців, у червні – 140, у липні – 335, у серпні 700, а всього в 2014 р. – 1 739 осіб. Населення тимчасово окупованих територій було змушене покинути свої домівки та переселитися в центральні, південні та західні регіони України. Загалом близько 2 млн громадян України стали внутрішньо переміщеними особами.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



Попри злагоджені дипломатичні зусилля в Женевському, Нормандському та інших форматах, Росія не виконує своїх зобов'язань щодо дотримання загальноновизнаних норм міжнародного права та вже досягнутих домовленостей. Так, Крим залишається окупованим, а вимоги демократичної спільноти щодо припинення агресії, постачання зброї, техніки та живої сили терористам ігноруються Кремлем. Добрі наміри залишати двері відкритими для діалогу з керівництвом Російської Федерації лише провокують нові криваві терористичні акти в Україні. (Із звернення Верховної Ради України від 27 січня 2015 р. про визнання Росії країною-агресором).

Прокоментуйте уривок з документа. Які заходи, на вашу думку, можна запропонувати для ефективної боротьби з тероризмом?

Під час переговорів лідерів Німеччини, Франції, України, Росії («норманський формат») у столиці Білорусі в Мінську в **лютому 2015 р.** були підписані домовленості про умови припинення вогню та врегулювання конфлікту, проте ці домовленості залишилися невиконаними.

Станом на **травень 2018 р.** унаслідок збройної агресії Росії загинуло щонайменше 2 725 і поранено 7–9 тис. цивільних. Головною причиною смертей є обстріли. Населення в зоні конфлікту постійно потерпає від обстрілів та матеріальних труднощів, його права та свободи (зокрема пересування) обмежуються.

Збройний конфлікт на Сході України триває й досі. Українська сторона за підтримки міжнародної спільноти докладає значних зусиль задля його розв'язання та повернення до мирного життя.

21 лютого 2019 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)».

Важливим кроком на шляху до досягнення духовної незалежності від Росії є отримання Томосу про автокефалію Православній Церкві України. Текст Томосу було оприлюднено **7 січня 2019 р.** у Софійському соборі Києва.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Спробуйте відновити хронологічний ланцюжок подій захоплення Криму Російською Федерацією.

Просторову

Покажіть на карті держави, які вважаються центрами багатополюсного світу.

Інформаційну

Використавши додаткову інформацію, розкажіть про причини збройної агресії Російської Федерації проти України.

Логічну

Визначте причини створення біполярного світу після Другої світової війни.

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до такого явища, як міжнародний тероризм.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА

§25 Науково-технічна революція

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Які наукові відкриття першої половини ХХ ст. ви вважаєте найважливішими для розвитку людства?

134

1. Наукові відкриття, нові галузі наук, високі технології, інтеграція науки і виробництва. Докорінний переворот у продуктивних силах суспільства, коли наука перетворилася на безпосередню продуктивну силу, дістав назву науково-технічної революції (НТР).

ЕТАПИ НТР:

- ▶ **кінець 1940-х – 1960-ті рр.** (винайдення телебачення, транзисторів, комп'ютерів, лазеру, атомної енергії);
- ▶ **1970-ті рр.** (мікропроцесори, оптико-волоконна передача інформації, мікропроцесори, промислові роботи, Інтернет);
- ▶ **із початку 1980-х рр.** (великі інтегральні схеми, мікроелектроніка, генна та клітинна інженерія, термоядерний синтез).

Бурхливий розвиток електронної техніки зумовлює поступове перетворення всієї інформаційної діяльності, створення потужних індустріально-інформаційних комплексів як у національних, так і в міждержавних межах, а їх електронізація (революція в засобах зв'язку) є одним із найважливіших напрямів сучасного етапу НТР. До цього комплексу належать патентна справа, надання комп'ютерних послуг бізнесу, засоби масової інформації, збирання, оброблення, систематизація інформації та надання її кінцевому споживачеві, що передбачає зближення комп'ютера і споживача інформації, інтеграцію комп'ютерів; обслуговування комп'ютерів дедалі більше здійснюватиметься через штучні супутники Землі. Одною з ланок цієї системи є широка мережа інформаційних пунктів.

Виникли і розвиваються мультимедіа (англ. *multi* – багато, *media* – середовище), тобто технології, які забезпечують об'єднання відео, звуку, графічних образів та ін-

ших специфічних способів подання і зберігання інформації за допомогою комп'ютерних засобів.

Якісне поліпшення інформаційної місткості, надійності, швидкості роботи комп'ютерних систем, їх гнучкості й автономності (без втручання людини) стало матеріальною основою для створення комп'ютерів п'ятого та шостого покоління, спроможних «розуміти» мову людини, «читати» знімки, графіки та інші символи, що значно прискорює створення «штучного інтелекту».

Інформаційна революція радикально змінює роль людини у процесі виробництва матеріальних і духовних благ.

2. Зміни у змісті та характері праці, соціальній структурі суспільства, якості життя людей країн світу.

Під впливом НТР відбувалися суттєві зміни в соціальній структурі західного суспільства. Поряд з прискоренням зростання міського населення величезними темпами збільшувалася частка зайнятих у сфері обслуговування і торгівлі. Якщо число зайнятих у цій сфері в 1950 р. складало 33 % від усього самодіяльного населення в країнах Заходу, то в 1970 р. – вже 44 %, перевищивши частку зайнятих у промисловості і на транспорті. Змінювався вигляд робітника, зростає його кваліфікація, покращувався рівень загальноосвітньої та професійної підготовки; рівень оплати, а разом з цим рівень і стиль життя. Суспільне становище промислових робітників дедалі більше зближувалося з показниками життя службовців і фахівців. На основі структурних змін в економіці змінювався галузевий склад найманих робітників. Ішло скорочення зайнятих у галузях з високою вагою праці (гірничодобувна, традиційні галузі легкої промисловості тощо) і збільшення зайнятих у нових галузях (радіоелектроніка, ЕОМ, атомна енергетика, хімія полімерів тощо).

До початку 1970-х рр. чисельність середніх верств населення коливалася від 1/4 до 1/3 самодіяльного населення. Спостерігалось зростання частки дрібних і середніх власників.

На другому етапі НТР, у зв'язку з процесом міжнародної розрядки, стали вивільнятися значні кошти, які раніше направлялися у військово-промисловий комплекс. Захід все більше переорієнтовував свою економіку на соціальні потреби. Науково-технічні програми стали тісніше пов'язуватися з соціальними. Це позитивно позначилося на підвищенні технічної оснащеності та якості праці, збільшенні доходів трудящих, зростанні споживання на душу населення. У поєднанні з демократизацією суспільного життя реформування економіки на основі розвитку НТР дозволило капіталістичним країнам уникнути депресивного стану і почати перехід до більш високої стадії суспільного устрою.

Це не могло не викликати глибоких соціальних змін. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. найбільша кількість зайнятих (від половини до 2/3 самодіяльного населення) припадає на сферу інформації та послуг (третинний тип зайнятості), а потім уже – промисловості та аграрного сектору. Робітничий клас нині не становить



■ Мультимедійні засоби передачі інформації



■ Досконале знання комп'ютерів визначає належність до «класу інтелектуалів»

більшості населення в розвинених країнах. Ці зміни свідчать про зростання інтелектуальних функцій праці, підвищення загальноосвітнього рівня осіб, зайнятих у різних сферах економіки.

Зростання складності праці вимагає збільшення кількості працівників з високою професійною і загальноосвітньою підготовкою. Широке застосування у виробництві керуючих систем, гнучких технологій веде до того, що вже не окрема, відносно невелика, група інженерів, конструкторів, дослідників, а більшість працівників займаються творчою працею.

Це зумовлює те, що крім глибоких спеціальних знань працівник повинен володіти широким спектром різноманітних якостей. Зокрема:

- ▶ високим рівнем інтелектуального розвитку і професійної компетенції;
- ▶ творчим підходом до справи (безпосередня участь у підготовці програми виконання роботи);
- ▶ прагненням до удосконалення процесу праці (сприймання змін на виробництві);
- ▶ здатністю ефективно працювати без нагляду (розвинене почуття обов'язку);
- ▶ критичним складом розуму (високий ступінь допитливості);
- ▶ цільністю натури;
- ▶ комунікабельністю;
- ▶ умінням обмінюватися ідеями і допомагати іншим членам колективу.

Однак важливо мати на увазі, що статус працівника і його належність до «класу інтелектуалів» визначаються не стільки власне освітнім рівнем, скільки тим, якою мірою на той або інший момент він перевершує аналогічний показник середнього працівника.

Через те що головна відмінність «класу інтелектуалів» полягає в істотному перевищенні їхнього освітнього рівня над тим, що притаманний більшості сукупної робочої сили, цей клас буде залишатися в меншості.

Особливістю «класу інтелектуалів» є їх незалежність і від «буржуїв», і від «пролетаріату». **По-перше**, вони можуть здобувати необхідні їм засоби виробництва (комп'ютер, факс, мобільний телефон тощо) в особисту власність. **По-друге**, їм немає необхідності експлуатувати інші соціальні групи для утвердження власної ролі в соціальній структурі. Доступність інформаційної техніки і технологій приводить до того, що дедалі більше інтелектуальних працівників одержує можливість індивідуального виробництва інформаційних продуктів. У результаті вони поставляють на ринок не свою робочу силу, а готовий продукт своєї інтелектуальної діяльності, що найчастіше високо оцінюється. Ознаками цього класу є також затребуваність його представників у різних структурних елементах соціальної ієрархії, а також виняткова мобільність. Останню слід розуміти дуже широко: від готовності відносно легко поміняти місце роботи, здатності створювати інтелектуальний продукт буквально в літаку з ноутбуком, до того, що істотний динамізм здобуває та сфера діяльності, якою вони займаються.

Як приклад можна навести історію створення першого персонального комп'ютера, названого «Еппл» («Яблуко»). У 1976 р. у Сан-Хосе (Каліфорнія) його зібрали у себе в гаражі два інженери, **С. Джобс** і **С. Возняк**. Їхня праця, що принесла епохальний винахід, була типовим зразком нового –



■ С. Джобс

постіндустріального – ставлення до життя і роботи, коли та виступає насамперед як самовираження людини, як її прагнення до творчої самореалізації, часто здійснюваної у формі гри. Саме для гри створювали свій «Еппл» американські інженери. У їхніх долях відбулося багато особливостей часу, у якому вони жили. Так, С. Джобс був відрахований з коледжу і відправився в Індію «у пошуках осяяння». Він перестав їсти м'ясо і, вже будучи відомим у світі бізнесу, благоговів перед Сходом. На початку діяльності «Еппл» респектабельних ділових партнерів шокували довге волосся і сандалії С. Джобса. У нього були аскетичні манери, наприклад звичка спати на підлозі. Але розкіш життя він бачив у іншому – в можливості «створювати різні речі». Той факт, що вдвох з напарником вони дуже швидко вивели «Еппл» на вершини бізнесу, швидше зумовлювався прагненням до самореалізації, ніж звичайним бажанням розбагатіти. Те ж прагнення спонукало С. Возняка залишити «Еппл», щоб заснувати нову венчурну фірму.

Обох американців можна схарактеризувати як «альтернативних людей» духовного виробництва кінця ХХ – початку ХХІ ст., у закордонній соціології – скорочено ADON (Alternative – альтернативний, Disintegrating – дезінтегруючий, Originating – той, що створює, Nobleman – шляхетна людина).



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Чи погоджуєтеся ви з тим, що такі особистості і є головною «рушійною силою» розвитку сучасного суспільства? Чому? Аргументуйте.

НТР значною мірою змінила якість життя людей в усьому світі, але особливо – в країнах Європи та США, Японії, Китаї, розвинутих державах Арабського регіону та Латинської Америки. Удосконалюються системи транспорту і зв'язку. Значна частина людей у розвинених країнах уже не уявляє свого життя без Інтернету – світової системи інформації. Ведуться пошуки заміни вугілля, нафти та газу енергією води та сонця. Величезні можливості має сучасна медицина, особливо після відкриття антибіотиків і створення діагностичних апаратів.

Отже, науково-технічна революція принципово змінила обличчя суспільства.

3. Розвиток систем соціального забезпечення. Особливість соціальної політики економічно розвинених країн полягає в тому, що вона спрямована не просто на захист людини від соціальних ризиків (утрата доходу в зв'язку з хворобою, інвалідністю і старістю), але і на недопущення різкої матеріальної і соціальної нерівності, а також на забезпечення прийняттого рівня соціальної підтримки та допомоги нужденним верствам населення, надання громадянам доступу до якісних охорони здоров'я та освіти.

Найбільш типовими інституційними формами соціального захисту є: державна соціальна допомога та соціальне забезпечення; соціальне страхування; добровільне особисте страхування; додаткове корпоративне забезпечення, а також недержавні благодійні форми допомоги нужденним.

В останні 40–50 років обсяг виконуваних державою соціальних функцій помітно розширився за рахунок надання державою таких соціальних послуг населенню, як забезпечення зайнятості, соціальний патронаж, формування життєвого середовища для інвалідів, реалізація програм реабілітації окремих соціальних груп, державні програми підтримки і створення необхідних життєвих умов для окремих категорій населення та регіонів.

Із цією метою держава активно використовує бюджетне фінансування соціальних програм, здійснює всебічні заходи щодо розвитку інститутів обов'язкового, добровільного соціального і особистого страхування, стає центральним суб'єктом з виконання соціальних функцій у суспільстві.

Якщо на початку 1950-х рр. витрати на державні соціальні програми (соціальне страхування і забезпечення) у більшості західних країн становили близько 7–10 % ВВП, то протягом 1960–1990-х рр. вони динамічно збільшувалися (приблизно на 8 % у рік), що вдвічі перевищувало темпи зростання ВВП. За період з 1960 по 1987 р. у Великій Британії вони підвищилися в 2,75 раза, у США – у 3,73, у Франції – у 4,6, у Швеції – у 5,1 і в Японії – у 12,84 раза.

До середини 1970-х рр. на частку таких витрат доводилося від 20 (Японія і США) до 30 % ВВП (у ряді країн Євросоюзу). Так, в Італії в 1990 р. витрати на соціальне страхування становили 15,3 % ВВП, а загальні витрати на соціальний захист – 23,1 %.

Темпи зростання витрат на соціальне страхування та забезпечення в 1980–1990-ті рр. були нижчі, однак не відставали від темпів зростання ВВП. Навіть у Великій Британії за часів правління Маргарет Тетчер відповідні асигнування збільшилися з 20,5 % ВВП у 1980 р. до 27,3 % – у 1993 р. У ФРН у 1998 р. витрати на обов'язкове соціальне страхування склали 24,5 % ВВП, а загальні соціальні витрати (так званий соціальний бюджет) досягли астрономічної суми – 1,27 трлн марок.

При цьому за чотири останні десятиліття ХХ ст. національні системи соціального страхування та забезпечення передових країн були доповнені державним регулюванням ринку праці, державними програмами в галузі охорони здоров'я та освіти, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів. Так, на кінець 1990-х рр. державні соціальні трансферти були рівні 28 % ВВП у Франції, 25 % – в Італії, 21 % – у Німеччині і Швеції, по 16 % – у Великій Британії, США та Японії.

Таким чином, період із середини ХХ ст. можна визначити як сучасний етап формування активної державної соціальної політики. Саме держава несе в промислово розвинених країнах основну відповідальність за фінансування соціальної сфери.

У цей же період держава ввела в значних обсягах бюджетне фінансування соціальних програм, стала домінуючим суб'єктом соціальних функцій у суспільстві й активізувала діяльність інших соціальних суб'єктів за допомогою надання різних преференцій з добровільного пенсійного та медичного страхування.

Цей факт суспільного розвитку свідчить про те, що включення держави в реалізацію соціальних функцій суспільства є не результатом розвитку будь-якої окремої країни, а підсумком цивілізаційного розвитку світу, усвідомлення цінності людини, розуміння суспільної потреби в забезпеченні певного рівня освіти, стану здоров'я, тривалості життя населення.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Зробіть хронологічний ланцюжок етапів НТР.

Інформаційну

Використавши текст підручника та додаткові джерела, зробіть таблицю головних науково-технічних досягнень, які були здійснені в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Логічну

1. Як змінилося становище найманих робітників у промислово розвинутих країнах завдяки НТР?
2. Як НТР вплинула на структурну зміну суспільства в передових країнах?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до досягнень НТР, адже вони використовуються не лише в цивільних, а й у військових сферах. Чим це загрожує людству?

Громадянську

Порівняйте систему соціального захисту в Україні та в країнах ЄС, зокрема в Німеччині.

§26

Становлення постіндустріального (інформаційного) суспільства

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте теорію постіндустріального суспільства. Які її особливості ви пам'ятаєте?

1. Формування постіндустріального суспільства. Як уже зазначалося в попередніх розділах підручника, індустріальну стадію розвитку суспільства, на якій західні держави та Японія перебували від кінця XIX ст., в останній третині XX ст. заступила постіндустріальна. Таке суспільство характеризується перевагою сфери послуг над сферою виробництва. Так, в усіх розвинених країнах в останні десятиріччя XX – на початку XXI ст. у 2–4 і більше разів зменшилася частка населення, зайнятого в сільському господарстві, значно скоротилася армія промислових робітників. Деякі професії, пов'язані з виробництвом, просто зникли; водночас збільшилася кількість людей, зайнятих у сфері послуг, у науковій сфері, в освіті.

Якщо в доіндустріальному суспільстві головними інститутами були сільське господарство, церква й армія, в індустріальному суспільстві провідним інститутом є промисловість із корпорацією і фірмою на чолі, то в постіндустріальному суспільстві основним інститутом є наука, що виробляє інформацію. Недарма постіндустріальне суспільство ще називають «інформаційним». **Інформаційне суспільство** – це форма економічної та соціальної організації, за якої одержання, зберігання, обробка, поширення та використання інформації і знань, а також зростаючі технічні можливості комунікації відіграють вирішальну роль.

Інформація, знання цінувалися за всіх часів, однак ступінь їх впливу на суспільство був різним. У сучасному світі той, хто володіє інформацією, володіє ситуацією. З цієї причини інформація стає найціннішим і найдорожчим продуктом людської діяльності. Це веде до переоцінювання цінностей, зміни стереотипів, формує новий стиль життя, поведінки, моралі, впливає на цивілізаційні процеси в усьому світі.

У процесі постіндустріалізації такий мотив до праці, як висока заробітна платня, зсунувся з першого-другого місця, які він посідав ще три-чотири десятиліття тому, на п'яте-сьоме серед інших мотивів до праці. На перші ж позиції в мотиваційній ієрархії вийшли зміст праці, можливість самореалізації, перспективи професійного і соціального зростання, психологічний клімат у фірмі та інші. Зрозуміло, навіть у високорозвинених країнах для десятків мільйонів людей праця залишається головним засобом існування. Проте, з іншого боку, дедалі більше людей вважають, що праця – це не тільки можливість заробити на шматок хліба, нехай навіть з маслом. Більшість респондентів під час соціологічних опитувань відповідають, що робота сприяє самореалізації та приносить насолоду, дає змогу використовувати свої навички і знання. В одержанні задоволення від праці європейці вбачають елемент «мистецтва жити» (франц. *l'art de vivre*). Сьогодні європейці більш орієнтовані на саморозвиток.

При тому, що ВВП на душу населення у Сполучених Штатах дуже високий, наряд чи можна сказати, що якість життя там перевершує європейські показники. Так, більше 40 % американців страждають ожирінням – проти 22 % у країнах ЄС; 78 % ніколи не виїжджали за межі своєї країни – проти 12 % у ЄС; 95 % громадян США не володіють жодною іноземною мовою – проти 31 % у ЄС. Європейці мають також вищу культуру споживання, у якій насамперед цінуються індивідуальний вибір і якомога вища якість споживаного. Як приклад достатньо порівняти американ-

ські пункти швидкого харчування «Макдональдс» і французькі ресторанчики, відвідувати так само часто. Тобто з погляду характеристик «класичної моделі» постіндустріалізму, а саме – розвитку особистості, а також її потреб, європейці вже сьогодні демонструють переваги перед американцями. Виходячи з еволюційної логіки, можливо, саме європейська модель постіндустріального розвитку виявиться більш успішною. Поки ж більш успішна, особливо у сфері інформаційної індустрії, Америка.

2. Культура «віртуальної реальності». Віртуальність нині розглядається з різних точок зору, однак домінуючими є уявлення про віртуальність як про штучний феномен, створений людською діяльністю, зі специфічними властивостями.

На сьогодні термін «**віртуальна реальність**» має багато визначень. Про віртуальну реальність говорять, пов'язуючи її з телебаченням, Інтернетом, електронними засобами комунікацій, комп'ютерними програмами тощо. Вважається, що термін «віртуальна реальність» (англ. *virtual reality*) у сучасному значенні вперше вжив наприкінці 80-х рр. ХХ ст. **Джейрон Ланьє** – один із відомих діячів кіберкультури. Вислів швидко поширився і набув популярності.

У сучасному світі закріпилося визначення, що віртуальна реальність – це перш за все комп'ютерні системи, які забезпечують візуальні і звукові ефекти, що занурюють глядача в уявний світ за екраном. Користувач оточується породженими комп'ютером образами і звуками, що дають відчуття реальності, взаємодіє зі штучним світом за допомогою різноманітних сенсорів, таких як, наприклад, шолом і рукавички, які пов'язують його рухи, враження з аудіовізуальними ефектами.

Важливим глобальним соціально-культурним підсумком творення комп'ютерної віртуальної реальності є формування єдиної віртосфери як нового культурного рівня соціальної спільноти. Віртосферою називають віртуальний світ, створюваний все-світньою комп'ютерною мережею, основою якого є наявність власного простору і часу. Віртуалізація суспільства є одним із глобальних процесів сучасності і виявляється у віртуалізації культури, економіки, політики, мистецтва, науки, системи освіти. Так, для віртуалізації економіки характерне створення електронних ринків збуту та електронних магазинів; віртуалізація політики пов'язана, насамперед, з використанням віртуальних політтехнологій. Своєю чергою, віртуалізація науки приводить до створення і появи в мережі електронних наукових журналів, нової методології наукових досліджень, що віддають перевагу комп'ютерним експериментам.

Віртуалізація освіти проявляється у створенні на державному рівні системи дистанційної освіти. Натомість віртуалізація культури знаходить свій прояв у створенні віртуальних музеїв і бібліотек, віртуального дозвілля (чати для спілкування, соціальні мережі), віртуальних турів тощо.

Комп'ютерні технології відкрили перед людиною безпрецедентні можливості:

- ▶ розширення меж творчості, конструкторської діяльності, навчання мануальної техніки;
- ▶ виникнення нових видів мистецтва, неможливих у фізичному світі. Використання комп'ютерних технологій значно полегшило трудову діяльність людини, забезпечило широкі можливості для самореалізації, освіти та самоосвіти. Завдяки мережі Інтернет людина вийшла за межі однієї країни, мови, культури. Водночас з'явилися нові проблеми і нові питання, і, передусім, питання, особливо актуальне для соціокультурної сфери, – про допустимі межі застосування комп'ютерних технологій.

Попри це, не викликає сумніву, що нині формується нова соціально-культурна спільнота людей, об'єднаних прагненням значну частину свого життя проводити у віртуальному світі.

Отже, нині можна стверджувати, що процеси віртуалізації породжують новий вид культури – віртуальну культуру, яка розглядається як вид культури, де віртуальне середовище, побудоване засобами комп'ютерних технологій, є способом буття людини.

Формуємо предметні компетентності

Інформаційну

Використавши текст підручника та додаткові джерела, дайте своє визначення поняттю «віртуальна реальність».

Логічну

1. Чому постіндустріальне суспільство називають іще інформаційним? Яку роль відіграє наука в сучасному світі?
2. Які дві моделі постіндустріального суспільства існують зараз? Порівняйте їх.
3. Чому, на вашу думку, термін «віртуальна реальність» швидко набув поширення і популярності?
4. Які вияви має сьогодні віртуалізація суспільства?
5. Які можливості відкриваються перед людиною завдяки використанню комп'ютерних технологій?

Аксіологічну

Визначте своє ставлення до віртуалізації культури і суспільства в цілому. Які позитивні й негативні наслідки цього процесу ви вбачаєте в майбутньому?

Громадянську

Обговоріть питання, як занурення молоді у «віртуальну реальність» впливає на її соціалізацію і самоідентифікацію.



§27 Сучасні тенденції в освіті

1. Освітні системи. Розвиток системи освіти – одна з найважливіших сфер діяльності держави, оскільки завдяки їй держава піклується про своє майбутнє. Обов'язкове навчання дітей шкільного віку закріплено в законодавстві переважної більшості країн світу. Парламенти ухвалюють закони, які регламентують освітній рівень, гарантований державою. В одних країнах це – обов'язкове початкове навчання, в інших – 9-річне, у найпереводіших – загальна середня освіта.

Міністерства освіти, які існують практично в усіх країнах, відповідають за розвиток освітньої галузі. У розвинених державах практично всі, хто прагне вчитися, мають змогу здобути принаймні середню освіту. Концепція безперервного навчання від дошкільного віку до вищої школи прийнята більшістю країн як стратегічна лінія освітньої діяльності.

Сучасна освіта передбачає:

- ▶ відкритість майбутньому;
- ▶ подолання замкненості;
- ▶ надання освітньому процесу творчого характеру;
- ▶ створення нової освітньої моделі, яка відповідала б реаліям постіндустріального суспільства.

У другій половині ХХ ст. сформувалися сучасні системи шкільної освіти в провідних державах Європи та США. У повоєнний час кардинальні зміни відбулися в системі освіти Японії.

Високим рівнем освіти відзначалися країни, що належали до соціалістичного табору. До гурту провідних країн у царині освіти в 1970–1990-х рр. прорвалися нові індустріальні держави – Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія, які впродовж

короткого часу впровадили загальну середню освіту, зробили її доступною для більшості дітей шкільного віку, піднесли її рівень до сучасного світового.

Рівень розвитку освітніх систем вимірюється й порівнюється. Так, кожні три роки Програма міжнародного оцінювання учнів **PISA** проводить оцінку освітніх програм в усьому світі. Тест вимірює знання та навички з читання, математики та природничих наук у 15-річних дітей у більш ніж 70 країнах. Наведемо декілька прикладів найуспішніших освітніх систем за 2017 р.

1. Канада. Системі канадської освіти властивий децентралізований характер. Кожна провінція і територія має контроль над навчальною програмою. У Канаді суворий відбір учителів та навчальних практик.

2. Фінляндія. Школи мають право обирати власні навчальні матеріали. Учителі повинні мати ступінь магістра, вони мають велику свободу в організації своїх занять.

3. Японія. Японська система освіти вже давно зосереджена на підготовці школярів до майбутнього працевлаштування та участі в житті суспільства. У Японії націлюють дітей добиватися результатів відповідно до своїх здібностей. Японський навчальний план відомий своєю суворістю і щільністю, однак він зосереджений на практичних заняттях.

4. Польща. У 2000 році Польща отримала оцінку PISA нижче середньої, а вже в 2012 році увійшла до 10 кращих освітніх систем у світі. Зокрема у Польщі покращилася підготовка вчителів, яких крім теоретичних знань навчають використовувати інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології, а також запроваджена нова модель розробки та відбору підручників, у якій головну роль відіграє вчитель.

2. Університети як автономні осередки науки й освіти. Автономія університетів є однією із найстаріших форм самоврядування, яка ще з Середньовіччя сприяла перетворенню їх у найбільш вагомий чинник суспільного наукового прогресу. Автономія – це інституційна форма академічної свободи, яка є необхідною передумовою для того, щоб вищий навчальний заклад (надалі – ВНЗ) ефективно виконував належні йому функції без надмірного тиску держави і комерціалізації.

Університетська автономія окреслює взаємозв'язок між урядом, суспільством та ВНЗ. Із самого початку, з XII ст., університети мали чотири привілеї:

- ▶ виняткове право надавати наукові ступені;
- ▶ право навчати в усьому християнському світі;
- ▶ автономію в юрисдикції та право до страйку і сецесії (відокремлення) з міста.

Університети, які діяли на українських землях: Львівський, Чернівецький, Харківський, Київський, Одеський (у порядку заснування), довгий час користувалися університетською автономією.

У XIX ст. була сформована модель *класичного університету*, у межах якої виділяють його чотири концепції:

- ▶ наполеонівська (французька);
- ▶ гумбольдтівська (німецька);
- ▶ ньоманівська (англійська);
- ▶ американська.

Згідно з *німецькою моделлю* університет повинен бути налаштований тільки на пізнання всієї повноти знань та досягнення істини, мусить вчити мислення, а не професії і характеризуватись поєднанням навчання і наукових досліджень.

Згідно з *англійською моделлю* університет також не повинен служити вузько-практичним інтересам, а лише пізнанню задля досягнення самої істини. Від німецької моделі різнить його деяке відокремлення навчання від наукових досліджень, а також переконання, що університет повинен займатися лише навчанням і вихованням доброї і мудрої людини.

Відповідно до *американської концепції* університету, обов'язковим є тісне поєднання навчання і наукових досліджень в глибокій переконанні, що лише викладачі, які ведуть наукові дослідження, мають достатній потенціал творчості, щоб забезпечити інтелектуальний розвиток молоді, яку вони навчають. Університет має бути місцем, де завершується навчання теорії, яка розуміється як засіб розвитку цивілізації.

Відповідно до *французької концепції*, різко відмінної від вищезазначених, університет розумівся як місце навчання спеціалістів для державної служби.

Жодна з поданих моделей не виступає в Європі в чистому вигляді, а інституції вищої освіти є певною комбінацією щонайменше двох з них (у різних співвідношеннях). Незалежно від моделі, що домінує в такій комбінації, у різних країнах роль університету базується на кількох основних елементах:

- ▶ навчання молоді;
- ▶ наукові дослідження;
- ▶ формування цінностей і надання послуг суспільному оточенню.

Українська традиція вищої освіти, виходячи з базових характеристик європейських систем (більшою мірою німецької та англійської), мала також свої особливості: зокрема, це сильна гуманітарна спрямованість академічної підготовки.

Істотним кроком у процесі автономізації українських навчальних закладів став новий Закон України «Про вищу освіту», прийнятий у червні 2014 р., який визначає автономію ВНЗ як самостійність, незалежність і відповідальність ВНЗ у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, установлених цим законом.

Під *академічною автономією* мається на увазі право викладачів та наукових співробітників розвивати свою галузь знань та виражати свої професійні погляди без побоювань щодо пригноблення або звільнення. Ця автономія проявляється у свободі досліджень, у публікації їх результатів, у свободі вибору форми подачі матеріалу студентам.

Під *автономією організації освітнього процесу* розуміють право університету самостійно формувати навчальні плани за кожною спеціальністю, визначати їх зміст, обов'язкові курси та курси за вибором, критерії оцінювання знань. Студенти мають свободу у виборі навчальних курсів як у межах одного факультету, так і в межах університету на засадах міждисциплінарності.

Під *автономією науково-дослідних процесів* розуміється створення профільних науково-дослідних структур, гнучких систем взаємодії навчальних та науково-дослідних структур кількох вищих навчальних закладів тощо.

Автономія у внутрішньому управлінні (інша назва – структурно-адміністративна автономія, або організаційна автономія) полягає в тому, що ВНЗ повинні самостійно визначатися зі створенням нових кафедр і відкриттям нових спеціальностей; кількістю студентів, яких приймають на навчання з урахуванням державного замовлення; встановлювати гнучкий взаємозв'язок між нормативною кількістю годин (навантаження на викладача); створювати, реорганізовувати та ліквідовувати структурні підрозділи; створювати вчені ради, спеціалізовані вчені ради, студентські асоціації, органи самоврядування тощо.

До **економічної автономії** (інша назва – фінансової) належить вирішення питань адміністрування та фінансового менеджменту, зокрема поширення різних форм залучення та розподілу коштів, здатність до самофінансування завдяки отримуваним коштам від фізичних та юридичних осіб у формі плати за навчання, можливість кредитування (боргового фінансування) і диверсифікації джерел надходження коштів, здатність ефективно володіти і користуватись земельними ділянками та будівлями, а також процедури і форми звітності. Така автономія надає ВНЗ можливість швидко і гнучко реагувати на потреби ринку.

Наступним елементом автономії ВНЗ є **кадрова автономія**, тобто можливість самостійного підбору педагогічного та науково-педагогічного персоналу, визначення заробітної плати та надбавок до неї, просування по службі, відповідальність за умови праці.

Отже, принцип автономності університетів є найважливішим принципом надання та отримання вищої освіти, що закріплено на рівні декількох міжнародних та національних документів.

Формуємо предметні компетентності

Просторову

Знайдіть на карті світу міста, в яких діють найвідоміші університети.

Інформаційну

Використавши текст підручника та додаткові джерела, зробіть порівняльну таблицю моделей університетської освіти, про які йдеться в параграфі, включивши до неї Україну.

Логічну

1. Визначте завдання сучасної системи освіти.
2. Проаналізуйте міжнародні документи, у яких йдеться про автономізацію вищої освіти.
3. У яких сферах передбачається автономія університетів? Розкрийте зміст кожної з них.

Аксіологічну

Визначте своє ставлення до прагнення частини української молоді навчатися за кордоном.

Громадянську

Обговоріть питання у групах: що треба зробити, щоб покращити університетську освіту в Україні.

§28–29

Розвиток літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, музики, театру, кіно й спорту: домінуючі тенденції

1. Основні тенденції й напрямки в розвитку літератури у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. На розвиток повоєнної літератури великий вплив справили війна з її трагічними наслідками для людської цивілізації, розгром нацизму, «холодна війна», ядерна небезпека, глобальні проблеми, що постали перед людством, і – насамперед – проблема місця й ролі людини в новому постіндустріальному суспільстві.

Основними течіями в літературі другої половини ХХ ст. були реалізм і модернізм. Суспільно-політичне піднесення перших повоєнних років привело до посилення реалістичних традицій у літературі. Реалістична література, позначена психологізмом, морально-етичною проблематикою, усвідомленням антагонізмів сучасної цивілізації, посіла пріоритетне місце після війни.

До реалістичного зображення життя тяжіло багато видатних письменників Франції: **М. Дрюон** (трилогія «Кінець людей», 1954 р.), **Ерве Базен** («Родина Резо», 1948–1972 рр.), **Ф. Ерріа** («Родина Буссардель», 1957 р.). Значне місце в післявоєнній літературі Франції посідає творчий доробок **Луї Арагона**. У поетичній збірці «Знову ніж у серце» він засудив мілітаризм. У 1950-х рр. створив дві прекрасні поеми «Очі і пам'ять» і «Незакінчений роман» – про любов, війну і мир, про себе та свої шляхи в мистецтві, про долю свого часу.

Дуже популярними письменниками Великої Британії у другій половині ХХ ст. були **Джон Бойнтон Прістлі** (роман «Ця стара країна»), **Грехем Грін** («Тихий американець», «Комедіанти») і **Чарльз Сноу** («Коридори влади», «Пора надій»), які порушували у своїх творах соціально-політичні та морально-психологічні проблеми. Важливе місце в літературі реалістичного напрямку посідають письменники США: **Вільям Фолкнер**, **Джон Стейнбек**.

Особливим явищем став «міфологічний реалізм», представником якого є латиноамериканський письменник **Габріель Гарсія Маркес**. Він міфологізовано зображував у своїх творах реальні диктаторські режими останніх десятиріч у країнах Латинської Америки. У романах «Сто років самотності», «Осінь патріарха» письменник сатирично зобразив три різні іпостасі диктатора і його влади.

Центральне місце в модернізмі цього періоду посідає екзистенціалізм, що вийшов за межі суворой реальності і став світовідчуттям, нерідко надзвичайно життєвим, емоційним. Найяскравіші представники цього напрямку: **Жан-Поль Сартр**, **Альбер Камю**, **Сімона де Бовуар** (Франція); **Айріс Мердок** і **К. Вілсон** (Англія); **Н. Мейлер** (США).

Та найбільшою популярністю в повоєнні роки користувалися жанри масової культури, зокрема детектив і фантастика. Детектив багатьом дає змогу позбутися втоми від переповнених вулиць, гуркоту автомобілів, одноманітної виробничої діяльності і труднощів життя. Письменники різних літературних напрямів випробовують себе в детективному жанрі. Справжніми королями детективу стали англійська письменниця **Агата Крісті** та французький письменник **Жорж Сіменон**.

В епоху бурхливого розвитку НТР важливе значення має розвиток такого напрямку в літературі, як наукова фантастика. Яскравими представниками цього напрямку стали **А. Азимов**, **А. Кларк**, **Р. Шеклі**, **П. Андерсон**, **Ф. Корсак**, **Р.-Д. Бредбері**, якого називають моралістом ХХ ст. у фантастиці.

Отже, літературний процес другої половини ХХ ст. вирізнявся великим різноманіттям течій і стилів, багатобарвністю письменницьких пошуків, глибиною та значущістю порушених тем, значним впливом на життя суспільства.

Своєрідним феноменом кінця ХХ – початку ХХІ ст. став бум **масової «літератури факту»** – сенсаційно-історичної та псевдобіографічної публіцистики, присвяченої спекулятивним «дослідженням» явищ історії або культури та запрограмованим на скандал «життєписам» більш-менш визначних осіб. Для творів такого типу характерні, як правило, украй довільне поводження з фактами, тенденційність, перекручування і навіть вигадкування подій, що не мають нічого спільного з дійсністю.



■ Г. Маркес

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ



Добре відомо, якій спокусі піддаються вигадники всіх фантастичних історій подібного типу... Ця спокуса – гроші. Але ціна, яку доводиться сплатити за це, не обмежується грошовою сумою, витраченою на скандальну книгу. Витрати охоплюють також втрату ідеалів, втрату віри в людей, презирливу зневагу до доброго імені чесних осіб і цілковиту байдужість до прискіпливого з'ясування істини.

(Із праці американського письменника Д. Спото «Мерилін Монро»)



БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Чи можна погодитися, на вашу думку, з точкою зору дослідника? Чому? Аргументуйте.

2. Основні течії в образотворчому мистецтві. З-поміж усієї строкатості й розмаїтості течій у повоєнному мистецтві вирізняються дві основні: соціальний реалізм та абстракціонізм. Соціальний реалізм об'єднав художників, які вбачали зміст мистецтва в його зв'язку з дійсністю, у суспільних діях, служінні цій меті засобами художньої творчості. Своєю чергою, до абстракціонізму тяжіли художники, які віддавали перевагу формам, фарбам, кольору.

Художники реалістичного напрямку прагнули максимальної узагальненості образів своїх картин. Вони переходили в образи-символи, зображали не особистість, якій притаманні окремі якості, а масового героя; велику увагу приділяли кольору, який ніс і змістове, і емоційне навантаження.

Розквіт італійського неореалізму припав на середину 1950-х рр. Ренато Гуттузо намалював твори: «Захоплення пусток батраками в Сицилії», «Битва біля мосту Амміральйо», які стали класикою цього напрямку. **Андре Фужерон** зі своїм реалістичним полотном «Слава Андре Ульє» і Борис Тислицький із серією графічних портретів в'язнів Бухенвальда репрезентували французький неореалізм. Всесвітньої популярності набула робота японських майстрів **Маруки Іри** і **Маруки Поамо** «Страхіття Хіросіми». Авторі з величезною художньою переконливістю зобразили трагічну картину загибелі жителів міста від атомного вибуху. Любов'ю до природи пронизані твори відомої української художниці **Т. Яблонської**.

Течію повоєнного абстракціонізму можна поділити на три великі групи. Перша з них – абстрактний експресіонізм. Засновником його став американець **Джексон Поллок**. Він запропонував термін «дрипінг» – розбрикування фарб на полотні без використання пензля, за допомогою інших предметів. У цьому мистецтві наголос робиться на самій дії, процесі створення картини. Інший представник цього напрямку, **Жорж Мат'є**, супроводжував свої творчі сеанси в присутності публіки маскарадними переодяганнями і музикою. Друга група абстракціоністів тяжіє до деякої загадковості, автори вкривають свої полотна беззмістовними знаками. Третю групу складають послідовники технізованого, абстрактно-геометричного мистецтва – вони створюють геометричні декоративні композиції.



■ Картина Т. Яблонської «Ранок»

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. у світовому мистецтві виникли нові стилі – **поп-арт** (популярне мистецтво) та **оп-арт** (оптичне мистецтво). Характерною рисою поп-арту було створення різноманітних композицій, часто абстрактних, із цілком реальних предметів побуту, зокрема сільськогосподарських знарядь, шматків труб, частин автомобілів тощо. Стиль поп-арту виник у США. Його засновниками були **Р. Раушенбах** і **Дж. Джонс**.



■ Картина С. Далі «Жираф»

Оп-арт – це ефект кольору і світла, пропущених крізь оптичні прилади на складні геометричні конструкції. На повну силу цей напрямок продемонстрував себе на виставці «Чуйне око» у Нью-Йорку, у якій брали участь 75 художників із 10 країн.

У повоєнні роки продовжував розвиватися сюрреалізм, в основі якого лежить переконання, що мистецтво покликане зображати насамперед не навколишню дійсність, а власний духовний світ художника, стан його душі. Найяскравішим представником цього напрямку став іспанець **Сальвадор Далі**. Його найвідоміші картини повоєнного періоду – «Три сфінкси Бікіні», «Атомний Нерон», «Атомна Леда», «Атомістичний хрест».

Найвідоміший французький художник, іспанець за походженням **Пабло Пікассо**, з ім'ям якого пов'язана ціла епоха в сучасному живописі, активно працював і в повоєнні роки. У той час у творчості Пікассо переважали ідеї любові до життя й добра, ненависті до війни, властиві більшості художників його покоління. Його найвідоміші твори – статуя «Людина з ягням» і малюнки голуба миру, над якими Пікассо працював починаючи з 1942 р., – втілюють ідеали добра і миру. Апогеєм творчості майстра на антивоєнну тему став розпис храму Миру у Валлорисі, де на протилежних стінах невеликої капели було створено дві фрески «Війна» і «Мир».

З 1970-х рр. розпочалася нова епоха у світовому мистецтві, яку називають постмодернізмом. Ця епоха ознаменувалася прагненням мистецтва повернутися до реального світу. Водночас реалізм, який десятиліттями зазнавав гоніння, знову привернув до себе жвавий інтерес. Особливе місце в цьому процесі посідає гіперреалізм (або фотореалізм) – живопис, що буквально імітує реальні сцени і предмети з фотографічною точністю. Ця течія виникла у США і набула поширення в інших країнах.

3. Музика. Для музики більшою мірою, ніж для інших видів мистецтва, характерний поділ на «елітарну» і «масову». Головною відмінною рисою «масової культури» порівняно з «елітарною» (що орієнтується на смаки обраної публіки) є свідомо ставка на середнього масового споживача.

Основними напрямками «масової» музики стали рок-музика і джаз. У 1954 р. уперше пролунала пісенька **Білла Хейлі** «Rock around clock», яка дала назву новому музичному стилю рок-н-рол. Того ж року вийшла перша платівка майбутнього короля рок-н-ролу **Елвіса Преслі**, для творчості якого були характерними прості, позбавлені змісту солодкі мелодії та інтимний характер виконання.

У 1960-ті рр. з'явилися легендарні гурти «**Бітлз**» і «**Ролінг Стоунз**». «Бітлз» оспівували любов, протестували проти війни у В'єтнамі, вимагали повернення Ірландії ірландцям, збирали гроші для жителів Бангладеш. Прикладами політизованого року були їхні пісні «Дамо світу шанс», «Не хочу бути солдатом», «Скажи мені хоч трохи правди» та ін.

Різко аполітичний, бунтарський, «непристойний» напрямок символізував гурт «**Ролінг Стоунз**», що, на їхню думку, було протестом проти обивательської буржу-



■ Гурт «Бітлз»

в 1970–1980-х рр. були **Мірей Матьє, Шарль Азнавур, Патрісія Каас, ансамбль «Абба»**.

У наступні десятиріччя суперзірками естради були **Майкл Джексон, Мадонна, Принц, Стінг, Леді Гага**, ансамбль **«Спайс Гьорлз»** та деякі інші.

Джаз став фаховим мистецтвом. До кращих зразків мюзиклу 1950-х рр. належать популярні твори «Звуки музики» Роджерса, «Моя чарівна леді» Ф. Лоу, «Вестсайдська історія» Л. Бернстайна.

Надзвичайно відомими були й «серйозні» музиканти: композитори **Родіон Щедрін, Альфред Шнітке**, піаністи **Ван Кліберн, Святослав Ріхтер**, віолончеліст **Ростислав Ростропович**, скрипаль **Давид Ойстрах**. Вони перемагали на престижних музичних конкурсах, збирали тисячні зали на свої концерти.

Всесвітню славу мали й оперні співаки: **Лучано Паваротті, Пласідо Домінго, Монсеррат Кабальє, Хосе Каррерас, Галина Вишневська, Анатолій Солов'яненко** та деякі інші.

4. Театр і кіно. У повоєнні роки театральне мистецтво переживало не кращі часи, тому що увагу глядача притягав більш доступний і видовищний кінематограф, а потім і телебачення. За цих умов для повернення глядачів у театральні зали величезну роботу було здійснено драматургами і театральними режисерами, які підносили проблеми цінності внутрішнього світу людини, його неповторності, відповідальності кожного за те добро і зло, яке він учинив.

У США, наприклад, виникла суто американська традиція організації театральної школи. Найвідоміший американський драматург Юджин О'Ніл визначив шляхи розвитку театру на десятиріччя. У його п'єсах «Продавець льоду прийде», «Довга подорож у ніч», «Місяць для пасинків долі» створено картину абсурдності і глибокої ганебності людських відносин. Ці твори проклали дорогу для сприйняття публікою таких складних драматургів, як **Теннесі Вільямс** і **Артур Міллер**. У п'єсах Вільямса «Скляний звіринець», «Трамвай бажання», «Орфей спускається в пекло» та інших світ людських відносин постає в усій своїй трагічності й проблемності. П'єси Вільямса було перекладено багатьма мовами, вони з успіхом ставились на сценах найбільш престижних театрів світу.

У роботах **А. Міллера** «Смерть комівояжера», «Вид з мосту», «Після гріхопадіння» теж підносяться проблеми внутрішнього світу особистості, людських взаємин, відповідальності людини за свої вчинки.

У другій половині ХХ сторіччя дедалі частіше театр поділяють на «масовий» і «елітарний».

Театр так само залишається ареною сміливих, несподіваних експериментів, що змінюють наше уявлення про театр як про дійство, де актор і глядач розділені сценою. Велике значення надається видовищності дії, костюмам і декораціям, та водно-

азної культури. Вершиною цього етапу розвитку року стала широко відома в 1960-ті рр. рок-опера «Ісус Христос – суперзірка» (музика **Ендрю Веббера**). Дія рок-опери охоплює останні шість днів життя Ісуса, але в тексті говориться й про його минуле. Ідеї, закладені у творі та оформлені сучасними, зрозумілими молодим людям 1960-х рр. засобами, зробили твір надзвичайно привабливим.

У рок-музиці розвивались і розвиваються інші напрямки: панк-рок, брейк, рок-метал, хард-рок та ін.

Найвідомішими естрадними співаками

час існує театр без декорацій, без гриму і костюма, традиційних атрибутів театру. Дедал активніше здійснюється синтез мистецтв, що так яскраво заявив про себе у стилі модерн початку сторіччя, а згодом і в кінематографі. Виникають нові типи театру і нові жанри, їх мішанина («жанрові міксти») – трагікомедія, п'єса-дійство, сатирична комедія, опера-балет, політичний театр, театр одного актора, театр абсурду, відроджується вуличний театр. Загострюється інтерес до інтерпретації форм старого театру. Так, оновлюється життя грецької трагедії і французького класичного театру, італійської комедії масок і середньовічної містерії.

Одним з дивовижних напрямів сучасного театру є вуличний театр (відомі, приміром, такі трупі: «**Лицедей**», інтернаціональний театр «**Футсбарн**», «**Компані дю Азар**», іспанський бродячий цирк «**Периллос**». Вуличний театр відважується ставити все: від середньовічного фарсу до складної сучасної психологічної драми. Цікаво, що глядач, вийшовши на вулицю, опиняється втягненим у заповнений грою простір! Для акторів вуличного театру весь світ – театр у повному сенсі слова. Так, в одному зі спектаклів у Копенгагені наприкінці на березі моря з'явилася трищоголова справжня шхуна і забрала всіх учасників на свій борт.

Трупа «**Космос полів**» (Франція) виступає на залізничних платформах. Костюми створюються найчастіше із зовсім випадкових матеріалів, використовується багато реквізиту: пух, кулі, м'ячі, вудки, шоломи – словом, усе, що можливо. Обов'язкові ляльки й маски. Використовуються вода і вогонь (для прикладу, гра вогників полум'я на сковорідці, що несе актор і ритмічно стукає знизу), світло і звук – глядачів активно обливають зі шлангів тощо. У цьому театрі будь-який глядач може стати актором, і навпаки.

Театр абсурду (інша назва «театр парадокса») – напрям у драматургії й театрі 1950–60-х років, що об'єднав драматургів **Ежена Іонеско**, **Семюеля Беккета** та інших авторів. Персонажі Іонеско, приміром, не розмовляють, а імітують, грубо пародіюють жаргон. Залишаються тільки вигуки, прокльони. Зруйновано мову, а це означає, що руйнується й мислення людини. Герої можуть перетворитися на будь-кого, людина зовсім не є чимось закінченим і цілісним.

Кіно другої половини ХХ ст. розвивалося в руслі основних художніх напрямків цього часу, але кожний національний кінематограф мав свої особливості. З іменами **Р. Росселіні**, **Л. Вісконті**, **А. Антоніоні**, **Ф. Фелліні** пов'язаний розквіт філософського, поетичного кінематографа – дослідження психологічних і соціальних мотивів поведінки сучасної людини (фільми «Дорога», «Солдатське життя», «Хроніка одного кохання», «Крик»).

Наприкінці 1960-х рр. почали формуватися головні жанри політичного кіно, яке в Італії сягнуло вершин у першій половині 1970-х рр. Фільми «Зізнання комісара поліції прокуророві республіки», «Сто днів у Палермо» та інші і сьогодні виглядають актуальними.

Французьке кіномистецтво є одним із найповажніших у світі. Сучасні риси французького кіно сформувалися після Другої світової війни – це виняткова витонченість гри акторів, психологізм подій, увага до найменших деталей, тісний синтез із музикою, драматизм сюжетів плюс своєрідна французька пікантність, майстерність операторів, що створює художню красу зйомок. І в усьому почуття міри і стилю. З-поміж французьких режисерів найвідоміші **Жан-Люк Годар**, **Люк Бессон**, **Жан-П'єр Жене**, **Франсуа Озон** та інші. Популярні актори – **Жан Рено**, **Ален Делон**, **Жан-Поль Бельмондо**, **П'єр Рішар**, **Одрі Тоту**, **Софі Марсо**, **Крістіан Клав'є**, **Матьє Кассовіц** і багато інших. У Франції в 1970-ті рр. зняв свої кращі сатиричні стрічки знаний метр сюрреалізму в кіно іспанець **Л. Бунюель** («Цей невизначений об'єкт бажання», «Привид свободи»). У французькому кіно режисери надають музиці значення нарівні із сюжетом. Адже без неї навіть найкращі сцени стануть безликими й нудними. Зокрема музика відіграє провідну роль у знаменитих фільмах «Шербурзькі парасольки» та «Чоловік і жінка».

Американське кіно, центром виробництва якого є Голлівуд, значною мірою було комерціалізовано. Режисери знімали фільми, які подобались глядачам і мали гарні касові збори. Це в переважній більшості бойовики, мелодрами, пізніше фільми жахів, трилери, фентезі. Водночас у Голлівуді працювало багато видатних режисерів, які піднімали в своїх картинах соціально болючі та соціально значимі теми. Зокрема **Стівен Спілберг, Джеймс Кемерон, Стенлі Кубрик, Олівер Стоун.**

Українське кіно, як і кіно в усьому світі, розвивалося у напрямках ігрового, неігрового та анімаційного. Самобутнім і неповторним явищем українського кінематографа є поетичне кіно. Воно народилося в 1960-х роках минулого століття і засвідчило розвиток власної кіномови, що ґрунтується на можливостях мистецтва не словесного, а саме візуального. Маніфестуючи національну своєрідність, митці в національних формах намагалися досягнути істинності людської долі, трагедій, страждань, мрій і радості в найскладніших поворотах життя. До поетичного кіно належать фільми: «Тіні забутих предків» (реж. **Сергій Параджанов**); «Криниця для спраглих», «Вечір на Івана Купала», «Білий птах з чорною ознакою» (реж. **Юрій Іллєнко**); «Вірність» (реж. **Петро Тодоровський**); «Камінний хрест» (реж. **Леонід Осика**); «Довгі проводи» (реж. **Кіра Муратова**) та ін.

До 50-річного ювілею кіно на Всесвітній виставці у Брюсселі 1958 р. критиками 134 країн світу було визначено 12 кращих фільмів усіх часів і народів, серед яких був і український фільм «Земля» **Олександра Довженка.**

Індійська кіноіндустрія є найбільшою у світі, а її головний кінематографічний майданчик міститься в Болівуді в мегаполісі Мумбаї. Болівуд – найбільша кінофабрика світу: за рік тисяча фільмів і три з половиною мільярди проданих квитків (Голлівуд відстає на один мільярд). Індійське кіно має величезну кількість своїх шанувальників у всьому світі. Сюжети фільмів побудовано на коханні, ненависті, злочинах, помсті, у них завжди перемагають істина, любов і краса. Це світ надії, яскравих кольорів, позитиву, невинності та казок. У фільмах поєднано комічні, романтичні, драматичні сцени та елементи «болівудського вестерну». І, звичайно, відмітна риса індійського кіномистецтва – це багато пісень і національних танців, завдяки яким практично кожен фільм можна зарахувати до жанру мюзиклу. Артисти зазвичай багато танцюють і виконують велику кількість вокальних номерів (пісні співають актори чи здебільшого професійні співаки). У рекламних цілях саундтреки до фільмів випускають заздалегідь, і вони часто стають самодостатнім продуктом. Це символізує, що фільм буде приречений на успіх і, швидше за все, це буде «болівудський блокбастер».

Інший погляд на світ, інші ракурси, ритми й динаміку відкриває західному глядачеві азіяський кінематограф, перш за все кінематограф Японії, Китаю, Кореї, Гонконгу та ін., який зараз переживає справжній бум. В азіяських фільмах простежується одна спільна властивість: вони просякнуті національною культурою і самобутністю, які є джерелом натхнення сюжетів, а все запозичене переробляється і подається через призму місцевих звичаїв і традицій.

Зокрема, один з найвідоміших китайських фільмів, дивна казка про Тигра і Дракона («Тигр, що крадеться, Дракон, який зачаївся», реж. Енг Лі), знята в жанрі китайського бойового фентезі з усіма характерними «прийомами» – майстрами кунг-фу, які літають, витончено поставленими сценами битв, – прекрасно розкрив екзотичні особливості китайської поетики. Цей фільм наробив багато галасу в кінематографічному світі: отримав безліч кінонагород, зокрема чотири «Оскари», і став дуже успішним комерційним проектом, касові збори якого сягнули понад 100 млн доларів.

Японське кіномистецтво нині представлено в світі мультфільмами, зробленими в стилі аніме. Цей вид кінематографа «заразив» своєю фантастичністю все сучасне покоління.

За останні десятиріччя ХХ століття світове кіно не втрачало творчого потенціалу – про це засвідчили фільми **Еміра Кустуриці, Кшиштофа Кесльовського, Такесі Кітано, Пітера Грінуея, Ларса фон Трієра, Педро Альмодовара.** Деякі до-

слідники вважають, що в наші часи життя нових фільмів стає дедалі коротшим. Навіть нагороди на трьох найзнаменитіших МКФ – Канн, Венеції, Берліна – не додають їм ваги мистецького явища. Та й фільми переважно подібні між собою.

Крім того, телебачення активно перехоплює пальму першості у традиційного кінематографа, оскільки стало невід'ємною частиною побуту кожної родини. Герої телесеріалів, що розтягуються на довгі місяці й роки, сприймаються як гарні знайомі, за перипетіями життя яких глядачі стежать з увагою і співчуттям.

5. Архітектура. Функціоналізм став практично основним архітектурним напрямом кінця ХХ – початку ХХІ ст. Для нього характерний принцип, відповідно до якого архітектурну форму визначають функції, призначення будинку. Функціоналізм дав світу нові типи житлових будинків (коридорного типу, галерейного типу, з квартирами у двох рівнях) із покриттями, економічними квартирами з вмонтованим устаткуванням і зручним для трансформації інтер'єром. Принципи функціоналізму легко пристосовувалися до національних особливостей різних країн, що зробило цей напрям інтернаціональним. У більшості міст світу з'явилися нові будівлі громадського призначення, художній образ яких визначається як «скляний паралелепіпед», або «скляна призма», – тобто будинок, який складається з суворо геометричного металевого каркасу, зашкленого з усіх боків. Ці будинки стали своєрідною візитівкою архітектури вже у 1950–1960-х рр. (наприклад, будинок ООН і 400-метровий Всесвітній торговельний центр у Нью-Йорку, готельні комплекси «Хілтон» і «Форум» у більшості європейських міст). Такі типові будинки зі скла та бетону першим запропонував світові американець **Л. Міс ван дер Роє**.

Ще одним напрямом в архітектурі повоєнного часу стала органічна архітектура, що пропагує зв'язок із природою, звернення до людської індивідуальності. Одним із прикладів органічної архітектури є будинок Сіднейської опери в столиці Австралії. Його архітектор, датчанин **Йорг Утзон**, пояснює, що був натхнений вітрилами яхт у порту Сіднея, а ще – храмовими спорудами майя та ацтеків у Мексиці.

Виник також стиль хай-тек (висока технологія), що полягає у створенні технічних конструкцій і багатоярусних галерей.

Найвидатніший архітектор ХХ ст. **Ле Корбюзьє** прагнув зблизити та об'єднати сильні риси функціоналізму та органічної архітектури (житловий будинок у Марселі). У 1951 р. він дістав можливість здійснити свою мрію: побудувати ціле місто. Північний штат Пенджаб (Індія) втратив свою столицю після поділу держави 1947 р., і Ле Корбюзьє було запропоновано спроектувати нову столицю Чандігарх. Було вирито велике штучне озеро, навколо якого проклали прогулянкову дорогу. Все місто засадили квітучими деревами. Чандігарх переділено на сектори – мікрорайони – широкими бульварами. Утім, критики вважають, що архітектор не врахував особливостей Індії, способу життя індусів.

Ще один визначний архітектор-бразилець – **Оскар Німейєр** – теж дістав пропозицію збудувати місто. За його проектом у незайманих тропічних джунглях за три роки було збудовано нову столицю Бразилія. 21 квітня 1960 р. відбулося офіційне відкриття міста. Сьогодні його нерідко називають одним із найкрасивіших міст планети.

З останніх десятиріч ХХ ст. поступового поширення в архітектурі почав набувати такий своєрідний стиль, як **деконструктивізм**, покликаний в образній формі відбивати складність сучасного світу з його моральними та екологічними проблемами.



■ Ле Корбюзьє

Яскравими представниками цього напрямку є **П. Айзенман** і **Д. Лібескінд**, а кращими зразками деконструктивізму вважаються пожежна частина «Вітра» у Вайльям-Райні (Німеччина, архітектор **З. Хадід**, 1993 р.) та музей Гуггенхайма в Більбао (Іспанія, архітектор **Ф. Гері**, 1997 р.).

Отже, друга половина ХХ ст. характеризується кардинальними змінами не тільки в громадському житті, а й у розвитку культури. Нові естетичні принципи, нова стилістика, пластика, принципово нова організація художньої реальності – ось характерні ознаки розвитку мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

6. Спорт. Сучасний спорт як одна з форм соціального прояву фізичної культури є суспільно вагомим явищем, яке саморозвивається. В основі механізму самоорганізації цього соціального інституту лежить діяльність людей щодо задоволення як індивідуальних потреб у самовираженні, що досягається в ході змагальної діяльності, яка організується на основі їхньої тілесності, так і суспільних потреб у різноманітних видовищах.



РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Чим, на вашу думку, професійний спорт відрізняється від фізкультури? Свою точку зору аргументуйте.

До основних сучасних тенденцій розвитку спорту можна зарахувати:

- ▶ професіоналізацію;
- ▶ комерціалізацію;
- ▶ глобалізацію;
- ▶ виникнення нових видів спорту, структур та змагань;
- ▶ зростання спортивних досягнень;
- ▶ зростання ролі телебачення та мережі Інтернет.

Друга половина ХХ ст. характеризується бурхливим розвитком спортивного руху. З'являються нові види спорту: **каное-поло**, **чукбол**, **футбег** (1970-ті роки), **пляжні футбол** та **гандбол** (1990-ті роки) та багато ін. Завдяки глобалізації як одній з головних тенденцій сучасного суспільства відбувається популяризація національних видів спорту, розширення географії розвитку, що згодом сприяє їх визнанню міжнародними спортивними організаціями та подальшому включенню у програми міжнародних комплексних змагань. Так, **сумо** – популярний японський національний вид спорту, початок розвитку якого датується I ст. н.е., на міжнародний рівень вийшов лише у **1992 р.**, коли було засновано Міжнародну федерацію сумо. У цьому ж році під її егідою був проведений чемпіонат світу, у якому взяли участь спортсмени з 25 країн. Сьогодні до складу IFS входять вже 87 національних федерацій. У **2005 р.** сумо було вже представлено у показовій частині програми IV Всесвітніх ігор (Якіта, Японія), а з **2009 р.** – визнано офіційним видом спорту. Збільшення кількості видів спорту та неможливість включення їх усіх до програм вже існуючих змагань створили передумови для виникнення нових комплексних спортивних заходів. Так, Генеральна асоціація міжнародних спортивних федерацій, яка у 2009 р. змінила свою назву на SportAccord, презентувала ідею проведення Всесвітніх ігор з різних груп видів спорту (єдиноборств, інтелектуальних, пляжних та вуличних).

У 1980-х роках інтенсифікувалися процеси комерціалізації та професіоналізації спорту. Вони обумовили розширення мережі комерційних змагань, посилили економічний фундамент спорту, збільшили конкуренцію на спортивних аренах, отже, зробили спортивне видовище конкурентоспроможним товаром у сфері відпочинку та розваг та привабливим явищем з боку бізнес-структур.

Сьогодні організації, яка планує комплексні змагання, необхідно враховувати наявність у програмі популярних та комерційно привабливих видів спорту. Крім того, підвищуються вимоги до матеріально-технічного, суддівського, медичного, кадрового та інформаційного забезпечення спортивних заходів. Ефективність проведення змагань залежить від їх забезпечення ультрасучасними комплексами, які використовують новітні досягнення в галузі будівництва та архітектури, електроніки та інформатики, охорони навколишнього середовища, що призводить до додаткового економічного навантаження на країну-організатора. Наприклад, витрати на будівництво спортивних арен під час Олімпійських ігор в Лондоні становили 2 млрд дол.

Проведення масштабних комплексних змагань, як правило, вимагає поліпшення інфраструктури міста-організатора, що відповідно потребує значних інвестицій. Так, у 2008 р. під час проведення Ігор XXIX Олімпіади в Пекіні керівництво КНР витратило на розвиток інфраструктури майже 20 млрд дол. Будівництво автомобільних доріг і залізниць обійшлося у 15,3 млрд дол. Також значні кошти були вкладені в енергосистему Пекіна, яка стала потужнішою удвічі.

Суттєву роль відіграють телебачення та мережа Інтернет як засоби фінансування, популяризації спорту в цілому та спортивного заходу зокрема, пропаганди здорового способу життя тощо.

З іншого боку, виявляються і недоліки співпраці спорту та ЗМІ, що полягають у залежності організаторів змагань від одного з економічних та інформаційних партнерів – телебачення, непропорційній увазі з боку мас-медіа до різних видів спорту, іноді необ'єктивному висвітленні подій тощо.

Велика увага ЗМІ до спорту обумовила процеси позитивізації ставлення суспільства до нього, збільшення кількості осіб, задіяних у спортивній діяльності, створення умов для занять руховою активністю, розширення глядацької аудиторії. Так, церемонію відкриття Олімпійських ігор у Лондоні 2012 р. спостерігали понад 4 млрд людей, що перевищує половину населення планети. Задля цього було ліцензовано більше 6 тис. журналістів та 11 тис. працівників радіо і телебачення.

Процеси глобалізації спорту збільшили масштаби проведення змагань: так, для участі в Олімпійських іграх збирається понад 10 тис. спортсменів від більше ніж 200 країн світу, які змагаються у 35 видах спорту. Масштаби проведення Всесвітніх ігор дещо менші: 4 тис. атлетів з близько 100 країн світу виборюють медалі в понад 30 видах спорту.

Однак крім спорту вищих досягнень існує безліч спортивних секцій, у яких тренуються десятки тисяч спортсменів, для яких заняття тим чи іншим видом спорту стало способом та школою життя. Саме про цю категорію спортсменів можна говорити, що спорт приносить їм не лише задоволення, але й забезпечує необхідний обсяг рухової активності, що є основою фізичного здоров'я людини.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Коли відбуваються Олімпійські ігри? Ким це було визначено?

Просторову

Покажіть на карті міста, збудовані Ле Корбюзьє та Оскаром Німейєром.

Інформаційну

Використавши текст підручника та залучивши інші джерела, зробіть таблицю «Образотворче мистецтво другої половини XX – початку XXI ст.» за схемою: мистецький напрям, найяскравіші представники, їхні твори.

Логічну

1. Назвіть основні напрями в літературі другої половини XX ст.
2. Які проблеми порушувалися у творах американських та європейських драматургів другої половини XX ст.?
3. Якими засобами приваблює глядача сучасний театр?

4. Які архітектурні стилі вам подобаються? Поясніть чому.

5. Які проблеми, на вашу думку, має сьогодні спорт?

Аксіологічну

Розкажіть про свої музичні вподобання: пісні, які ви слухаєте, співаків, якими захоплюєтесь. Спробуйте пояснити, чому саме вони стали вашими кумирами.

Виконайте проект

Розділіться на групи і підготуйте презентації про особливості національного кіномистецтва у США, Франції, Італії, Японії, Індії, Україні. Результати робіт презентуйте в класі.



Узагальнення до курсу

Основні тенденції розвитку світу в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Серед найважливіших тенденцій світового розвитку другої половини ХХ – початку ХХІ ст. можна виділити такі:

1. Глобалізація. В економічній сфері глобалізація полягає у зростанні взаємозалежності країн, розширенні міжнародної торгівлі, загальносвітовому характері економічних спадів та криз, формуванні загальносвітового ринку праці тощо. Характерною рисою економічної глобалізації є перенесення транснаціональними корпораціями багатьох виробництв до країн «третього світу» з метою скорочення витрат. З одного боку, це сприяє створенню нових робочих місць і стимулюванню економіки цих країн, а з другого – подібні тенденції викликають звинувачення в економічній експлуатації менш розвинутих країн, особливо транснаціональними корпораціями. Тому економічна глобалізація часто критикується як прояв неоколоніалізму.

Проте глобалізація не зводиться лише до економічних процесів: вона знаходить прояв також в інтенсифікації міжнародної політики, культурного обміну, туризму, спорту тощо. Таким чином, глобалізація дедалі більше визначає обличчя сучасного світу, стає однією з найвиразніших рис суспільного прогресу.

2. Інтеграція. У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. інтеграційні процеси відбувалися в політичній, економічній, військовій сферах. Зокрема після Другої світової війни були створені військово-політичні блоки НАТО та ОВД, економічні об'єднання ЄЕС та РЕВ, пізніше НАФТА та інші. Інтеграційні процеси мають багато позитивного, оскільки примножують потенціал кожного з учасників об'єднання, сприяють обміну досвідом, новітніми технологіями, фінансами, людськими ресурсами. Проте в міжнародних об'єднаннях формуються лідери, які перебирають на себе основні важелі впливу та вирішення спільних питань. Однак у цілому інтеграція – прогресивне явище.

3. Науково-технічна революція, яка призводить до занепаду старих галузей виробництва та появи нових, заснованих на використанні новітніх інформаційних технологій. Вплив НТР на життя людей надзвичайно широкий – від використання сучасних стільникових засобів зв'язку, інформаційно-комунікаційних методик в освіті до лазерних технологій у медицині. Проте розмах і якість використання досягнень НТР залежать від рівня загального розвитку економіки кожної конкретної країни.

4. У перші десятиріччя після Другої світової війни відбувся розпад колоніальної системи. У 40–50-х рр. ХХ ст. цей процес проходив в азіяських країнах, у 60–80-х рр. він завершився звільненням країн Африканського континенту. На міжнародній карті з'явилися десятки незалежних держав, які стали частиною торговельно-економічних відносин між Північчю та Півднем, тобто розвинутими країнами і тими, що розвиваються. Проте відносини між ними почасти мають нерів-

ноправний характер, і слабкорозвинуті країни Азії, Африки та Латинської Америки об'єднуються в боротьбі проти «золотого мільярда» – найбільш розвинутих країн.

5. У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. небувалою розмаху досягла «**масава культура**», розрахована на масове споживання: читачів детективів та любовних романів; слухачів поп-музики; глядачів комедій та фільмів жахів тощо. Стандартизована продукція «масової культури» з країн Західної Європи та США розповсюдилась по всьому світу. В останні роки виникло нове явище глобального масштабу – **культура «віртуальної реальності»**, яке пов'язане з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Значна кількість населення, особливо молодь, в усіх куточках світу велику частину вільного часу проводить, занурившись у «віртуальну реальність», і це стає дедалі популярнішим.

6. Загрозою всьому людству в наш час є активізація **міжнародного тероризму**, який пройшов декілька стадій свого розвитку – від індивідуальних терористичних актів терористів-смертників, терористичних організацій до сучасних напівдержавних утворень на кшталт ІДІЛу. Боротьбу з міжнародним тероризмом ведуть як державні установи більшості країн світу, так і міжнародні організації.

7. Для розвинутих країн Заходу в період після Другої світової війни характерним було поширення демократії, утвердження правової держави та формування громадянського суспільства. В останні десятиріччя ХХ – на початку ХХІ ст. в цих країнах на основі науково-технічної революції сформувалося **постіндустріальне суспільство**, якому притаманне домінування «класу інтелектуалів», переважання населення, зайнятого у сфері обслуговування, над сферою виробництва, пріоритет науки та освіти.

8. У міжнародних відносинах у період після Другої світової війни домінуючим було протистояння двох наддержав: СРСР та США, що призвело до «**холодної війни**», яка неодноразово наражала людство на можливість виникнення третьої світової війни. Після розпаду Радянського Союзу та завершення «холодної війни» світ на певний час став однополюсним, у ньому провідну роль відігравали Сполучені Штати. В останні десятиліття ситуація змінилася в бік багатополюсності, коли Європейський Союз, Китай, Росія (інколи сюди додають Індію та Бразилію) стали рівноправними гравцями на шаховій дошці світу.

9. **Цікавою** тенденцією розвитку світу у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. була успішна боротьба політичних партій та громадських організацій за гендерну рівність, права національних, релігійних та сексуальних меншин, яка вписувалася в рамки **боротьби за права людини**, закріплені в декількох важливих міжнародних документах.

У цілому динаміка розвитку світу у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. була позитивною, спрямованою на демократизацію в усіх сферах життя людства.

Національні та глобальні виклики

Національні виклики для різних країн кардинально відрізняються один від одного. Для країн Африки актуальним викликом є боротьба з бідністю та голодом, у той час як у європейських країнах та США люди ведуть боротьбу з ожирінням та пропагують здоровий спосіб життя. Для одних країн важливим викликом є корупція (серед них і Україна), для інших – демократизація суспільного життя, для третіх – подолання наслідків стихійних лих тощо.

Проте існують глобальні виклики, які стосуються життя більшості народів світу.

Серйозну проблему становить **демографічна криза**, викликана неконтрольованим зростанням чисельності населення планети: упродовж другої половини ХХ ст. воно збільшилося з 2,5 до 6,3 млрд, тобто в 2,5 рази. Протягом останніх двох десятиліть приріст населення в цілому становив близько 2,4 %. При цьому в більшості розвинених країн він не перевищував 0,5–1 %, зате в країнах, що розвиваються,

досягав 4 %. Максимальних цифр досягнуто на Індійському субконтиненті, у Західній Азії й деяких африканських країнах. Загалом дві третини населення Землі припадає на так звані «однодоларові країни» (де люди в день отримують не більше одного долара) – країни Азії, Африки і Латинської Америки.

Водночас **людство безупинно старішає**: якщо в 1950-му людей старше 60 років у світі було 200 млн, то 2050 р. таких людей буде вже 2 млрд, тобто п'ята частина населення. Люди старшого віку, які потребують соціальної допомоги від держави, у різних країнах складають різну частину населення. Наприклад у Японії люди живуть найдовше: кількість людей, яким виповнилося більше 100 років, за останні 20 років збільшилася в 7 разів, таких людей зараз понад 70 тисяч, тоді як у Індії люди, старші за 65 років, складають лише 6 % населення. Старіння населення тягне за собою проблему скорочення робочої сили. Уже зараз робочих місць в Японії, як і в інших розвинутих країнах, значно більше, ніж робочих рук. Їх заповнюють іммігранти, вихідці з країн Азії, Африки, Латинської Америки, колишнього Радянського Союзу. В умовах НТР великий обсяг робіт виконують «розумні машини». Швидке зростання народонаселення та збільшення споживання викликали загрозу продовольчої кризи. Голод є супутником життя багатьох народів країн Сходу та Латинської Америки.

Назріває **енергетична та сировинна криза**: вичерпуються традиційні джерела енергії та сировини, родовища корисних копалин. Учені прогнозують, що вже в недалекому майбутньому нестача природних ресурсів стане катастрофічною, оскільки біозапас планети виснажується з небаченою в історії людства швидкістю. За даними Всесвітнього фонду дикої природи, природні ресурси споживаються сьогодні швидше, ніж планета їх здатна відтворювати. Уже в 2003 р. біологічні можливості Землі перевищувалися приблизно на 25 %. За умови збереження нинішніх темпів споживання ресурсів до 2050 р. їх буде удвічі менше від потреби.

Величезної шкоди людству завдає **екологічна криза**.

Щорічно до атмосфери потрапляє понад 200 млн тонн вуглекислого газу, 150 млн тонн двоокису сірки, 55 млн тонн окислів азоту та багато іншого – загалом близько 23 млрд тонн газів і понад 1 млрд тонн інших сполук. 350 млн автомашин поглинають кисень, необхідний для дихання 1 млрд людей, і викидають в повітря близько 200 видів різноманітних отруйних речовин. **У рік на кожну людину припадає більше як 20 тонн промислових та інших відходів.**

Унаслідок цього рівень забрудненості повітря у великих містах у десятки і сотні разів перевищує встановлені граничні екологічні норми, а озоновий атмосферний шар все слабкіше захищає Землю від ультрафіолетового випромінювання. Пошкодження озонового шару (воно прогресує із швидкістю 1–2 % на рік), своєю чергою, спричинює так званий парниковий ефект, що виявляється у кліматичних змінах, пов'язаних із підвищенням температури поверхні Землі, наслідки чого навіть важко передбачити. Швидкими темпами здійснюється забруднення атмосфери шкідливими продуктами металургійної, хімічної, залізорудної промисловості, а також індивідуальних транспортних засобів. Щорічно до атмосфери потрапляє понад 200 млн тонн вуглекислих речовин.

Під загрозою перебуває й Світовий океан, «остання природна зона», куди протягом лише одного року скидається понад 600 млрд тонн забруднених промислових відходів тощо. Існують великі «мертві» ділянки води, забруднені нафтою. Риба, вилловлювана у Світовому океані, відповідно, також є забрудненою.

Забруднення навколишнього середовища та продуктів харчування дедалі відчутніше позначається на здоров'ї населення. Також щороку мільйони людей у світі стають жертвами «хвороб цивілізації», перше місце серед яких посідає пандемія синдрому набутого імунного дефіциту (СНІД), число носіїв якого вже наближається до 40 млн осіб.

Значну небезпеку для людства становлять онкозахворювання – неконтрольоване збільшення – на початку ХХІ ст. хвороботворних клітин. Існують тисячі різновидів

таких захворювань, які зачіпають одразу кілька органів в організмі. Хоча в галузі досліджень і лікування таких хвороб впродовж ХХ ст. було досягнуто значного прогресу, не існує абсолютних методів лікування цієї хвороби, проти якої найширше застосовуються хіміотерапія, променева терапія, хірургія й імунотерапія.

Серед інших невиліковних хвороб варто згадати ще астму – хронічне запалення дихальних шляхів. Характерними ознаками астми є задишка, приступи кашлю та інші симптоми, які можуть іноді загрожувати життю. Лікування зводиться до використання антиалергенних і протизапальних препаратів, які дозволяють лише дещо послабити симптоми.

Ще одним викликом для світового співтовариства є небезпека від здійснення **терористичних актів**. А особливу загрозу становить поширення **зброї масового знищення** – ядерної, хімічної, бактеріологічної, що може опинитися в руках терористичних структур.

Таким чином, людство стоїть перед багатьма викликами та загрозами, які необхідно вирішувати в мирний цивілізований спосіб.

Виміри цінностей людського буття в сучасному світі

Цінностями людського буття є як матеріальні речі, так і духовні. Розглянемо духовну складову людського буття. Як правило, поняття **«духовність»** можна окреслити через рівень знань, освіченість, етико-моральну систему співвідношень людини як особистості та її ставлення до соціальної реальності. У процесі соціалізації людини відбувається формування її внутрішнього світу, ціннісно-смыслових вимірів буття. На кожному етапі розвитку історії сутність людини в більшій чи меншій мірі набуває нових форм і смыслових значень. Людина та її життєві орієнтири розглядаються в різних координатах.

Зокрема в сучасному світі, завдяки поширенню соціальних мереж та зануренню молоді у «віртуальну реальність», спостерігається повсюдна знеособленість комунікації, відсутність співпереживання у спілкуванні. Це поглибило властивий для західноєвропейської традиції **індивідуалізм**, що виявляє суперечливий характер буття сучасної людини через замкненість та соціальний інфантілізм.

Так само процес глобалізації щодаля більше вносить свої корективи в сучасний світ, змінюючи свідомість та соціальний характер життєдіяльності людини. Револуція в галузі засобів масової комунікації, що зумовила збільшення швидкості обміну інформацією, прийняття рішень, динаміку економічних, культурних та політичних явищ, визначила такі нові якості людини, як самостійність і рішучість. Необхідність оперативно орієнтуватися в мінливому інформаційному просторі, здатність швидко аналізувати, приймати рішення та сприяти їх втіленню дедалі більше стають ознаками нових вимірів людського життя.

Україна у світовому співтоваристві

Після проголошення незалежності Україна почала стверджуватись на міжнародній арені як суверенна держава. Її зовнішня політика спрямована на розвиток відносин з країнами Заходу, зміцнення безпеки в Європі та світі.

Важливою подією у зовнішній політиці незалежної України стало її приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Це стало можливим після того, як на будапештській зустрічі країн НБСЄ у грудні 1994 р. президенти США та Роської Федерації, а також прем'єр-міністр Великої Британії поставили свої підписи під меморандумом про гарантії безпеки Україні. Аналогічні гарантії надали Україні уряди КНР і Франції, які мають ядерну зброю.

Участь України в діяльності міжнародних організацій. Найбільшою та найвпливовішою міжнародною організацією є ООН. Україна стала співзасновницею

цієї організації та бере участь у її роботі з 1945 р. За роки незалежності Україна декілька разів була непостійним членом Ради Безпеки ООН (строком на 2 роки), її представники головували на засіданнях Ради Безпеки. Однією з важливих місій, які виконує Україна як член ООН, є надання підрозділів збройних сил для здійснення миротворчих місій у різних країнах світу. Україна бере участь у діяльності Європейської економічної комісії ООН, спрямованій на зміцнення регіонального співробітництва у сфері енергетики, транспорту, екології, економічної інтеграції. СЕК ООН є для нашої країни одним із важливих джерел технічної допомоги у цих галузях.

На окрему увагу заслуговує робота, що здійснюється українською стороною на різних напрямках співробітництва з МАГАТЕ. Одним із актуальних завдань співробітництва є налагодження взаємодії у «трикутнику» Україна – ЄС – МАГАТЕ в межах інтеграції енергетичних просторів. Пріоритетне місце в сучасному міжнародному співробітництві посідає проблематика сталого розвитку та охорони навколишнього середовища, протидії глобальній зміні клімату. Україна ратифікувала понад 40 глобальних та регіональних природоохоронних конвенцій та угод, є активним учасником переговорного процесу щодо підготовки нової міжнародної угоди, яка прийде на зміну Кіотському протоколу до Рамкової конвенції про зміну клімату. Національне космічне агентство України залучається до обговорення актуальних проблем застосування космічної техніки і технологій в рамках Комітету ООН з використання космічного простору в мирних цілях, працює у складі Комітету супутникового спостереження за Землею та інших структур.

Участь України в міжнародних спортивних змаганнях

Українські спортсмени відомі в усьому світі в багатьох видах спорту. Особливо популярними є боксери, зокрема брати **Віталій** та **Володимир Клички**, **Олександр Усик**, **Василь Ломаченко** та інші. Вони мають чемпіонські титули, виступали на провідних аренах світу, ними захоплюються сотні тисяч уболівальників. Найкращими футболістами Європи ставали киянин **Олег Блохін**, одесит **Ігор Беланов**, гравець кийвського «Динамо» та італійського «Ювентуса» **Андрій Шевченко**.

Україна має імідж спортивної держави й тому, що проводить різні міжнародні змагання. Одним із наймасштабніших було Євро-2012, коли Україна і Польща приймали в себе чемпіонат Європи з футболу. Але найбільшим досягненням України в цьому популярному виді спорту є перше місце молодіжної збірної на чемпіонаті світу 2019 р.



■ Гравці молодіжної збірної України – чемпіони світу з футболу

До символічної збірної кращих спортсменів України часів незалежності увійшли **Руслан Пономарьов** – перший український чемпіон світу з шахів; **Лілія Подкопаєва** – абсолютна чемпіонка світу зі спортивної гімнастики; легкоатлетка **Інеса Кравець**, яка в секторі для потрійних стрибків єдина у світі змогла досягти позначки 15,5 м; перша олімпійська чемпіонка з фігурного катання **Оксана Баюл**; чотириразова олімпійська чемпіонка з плавання **Яна Клочкова**; стрибун у висоту **Сергій Бубка** та інші.

Дорогі одинадцятикласники та одинадцятикласниці!	3
<i>Розділ 1. ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ</i>	4
§ 1. Зміни у світі внаслідок Другої світової війни	4
§ 2. Початок «холодної війни»	12
<i>Розділ 2. ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА</i>	16
§ 3. Формування постіндустріального світу	16
§ 4. Падіння авторитарних режимів у Південно-Західній Європі в 1970-х рр.	20
§ 5. Етнонаціональні проблеми Заходу у другій половині XX – на початку XXI ст.	24
§ 6. Боротьба за зміцнення демократії в країнах Заходу	30
§ 7. Особливості економічного розвитку країн Заходу у другій половині XX ст.	34
§ 8. Соціальне ринкове господарство в західних країнах	40
§ 9. Неолібералізм та неоконсерватизм у країнах Європи та США	46
§ 10. Процес економічної інтеграції Західної Європи	53
<i>Розділ 3. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ</i>	60
§ 11. Втілення сталінської моделі соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи	60
§ 12. Кризи комуністичних режимів країн Центрально-Східної Європи	66
§ 13. Трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи	70
§ 14. Розпад Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини	74
§ 15. Країни Центрально-Східної Європи на початку XXI ст.	80
<i>Розділ 4. ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ</i>	83
§ 16. Японія	83
§ 17. Китай	87
§ 18. Індія	91
§ 19. Країни Близького та Середнього Сходу	96
§ 20. Країни Африки	103
§ 21. Латинська Америка	107
<i>Розділ 5. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ</i>	116
§ 22. Динаміка «холодної війни». Протистояння НАТО й ОВД	116
§ 23. Період «розрядки» в міжнародній політиці	122
§ 24. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.	126
<i>Розділ 6. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА</i>	134
§ 25. Науково-технічна революція	134
§ 26. Становлення постіндустріального (інформаційного) суспільства	139
§ 27. Сучасні тенденції в освіті	141
§ 28–29. Розвиток літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, музики, театру, кіно й спорту: домінуючі тенденції	144
§ 30. УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО КУРСУ	154

Навчальне видання

ЛАДИЧЕНКО Тетяна В'ячеславівна

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ
(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Головний редактор *Н. Заблоцька*

Редактор *Ю. Заблоцький*

Обкладинка *Ю. Куц*

Технічний редактор *Ц. Федосіхіна*

Комп'ютерна верстка *Л. Ємець*

Коректор *О. Симонова*

Формат 70×100/16.

Ум. друк. арк. 13,0. Обл.-вид. арк. 12,64.

Тираж 59886 пр. Вид. № 2046.

Зам. №

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 3966 від 01.02.2011.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ



Створена 24 жовтня 1945 р. після закінчення Другої світової війни з ініціативи країн антигітлерівської коаліції

Основні органи

Генеральна Асамблея (Нью-Йорк) 

Рада Безпеки (Нью-Йорк) 

Економічна і Соціальна ради (Нью-Йорк) 

Міжнародний суд (Гаага) 

Рада з опіки (Нью-Йорк) 

Секретаріат (Нью-Йорк) 

Діяльність ООН фінансується добровільними пожертвами країн-членів

Решта держав 58,549 %



ООН створена для підтримання і зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвитку співробітництва між державами

Спеціалізовані органи

Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) (Женева) 

Всесвітній поштовий союз (ВПС) (Берн) 


Міжнародна організація праці (МОП) (Женева) 

Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР) (Рим) 

Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) (Рим) 

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) (Женева) 


Міжнародна морська організація (ІМО) (Лондон) 


Міжнародний валютний фонд (МВФ) (Вашингтон) 

ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) (Париж) 


Група Всесвітнього банку (ГВБ) (Вашингтон) 

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) (Женева) 

Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) (Монреаль) 

Міжнародна спілка електрозв'язку (МСЕ) (Женева) 

ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) (Відень) 

Всесвітня організація з туризму (ВОТ) (Мадрид) 

1. Албанія,
2. Хорватія,
3. Вірменія,
4. Азербайджан,
5. Боснія та Герцеговина,
6. Грузія,
7. Румунія,
8. Чорногорія,
9. Македонія,
10. Росія,
11. Словаччина,
12. Україна,
13. Швейцарія,
14. Норвегія,
15. Ісландія,
16. Ліхтенштейн,

17. Кіпр,
18. Італія,
19. Австрія,
20. Бельгія,
21. Фінляндія,
22. Франція,
23. Німеччина,

24. Греція,
25. Ірландія,
26. Люксембург,
27. Мальта,

28. Португалія,
29. Нідерланди,
30. Словаччина,
31. Словенія,

32. Іспанія,
33. Естонія,
34. Болгарія,
35. Молдова,
36. Велика Британія,
37. Чехія,

38. Данія,
39. Швеція,
40. Угорщина,
41. Латвія,
42. Литва,
43. Польща,
44. Андорра,
45. Туреччина,
46. Сан-Маріно,
47. Монако,
48. Чорногорія,
49. Ватикан.

